

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

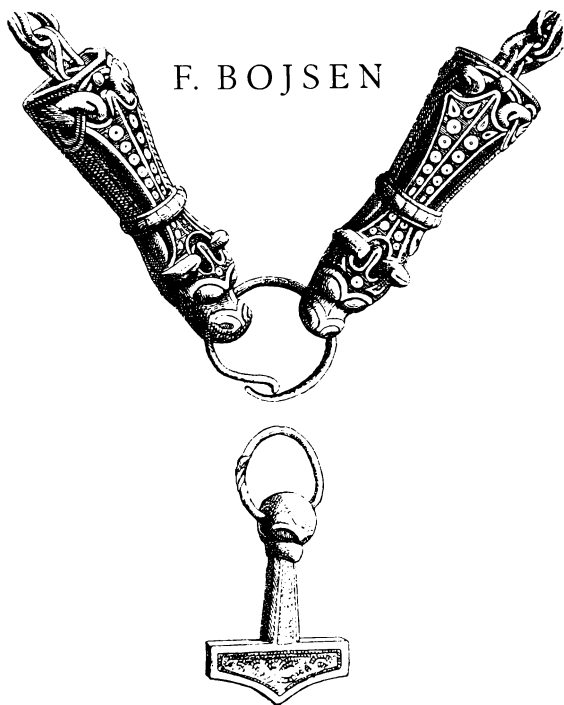
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AF
MØNS HISTORIE

—•••—
DEN FORHISTORISKE TID

VED

F. BOJSEN

KØBENHAVN
AKADEMISK BOGHANDEL
ANTON ANDERSEN

1905

Billederne er reproducerede af Pacht & Crone.

NIELSEN & LYDICHE
(AXEL SIMMELKJÆR)

FORORD.

De to af mig hidtil udgivne bidrag til Møns historie, *Jakob Sunesön* og *Stege bys bog*, er bleven modtagne med velvilje af anmelderne, hvorfor jeg takker. Særlig pris sætter jeg på, at flere af vore mest kyndige mænd på de pågældende områder har gjort mit arbejde den ære, at sende mig en række bemærkninger ved enkeltheder, hvori der er indløbet urigtigheder eller unøjagtigheder. Jeg griber med glæde lejligheden til at meddele disse anmærkninger.

Til *Jakob Sunesön*:

- S. 81. Ved istandsættelsen af Stege kirke i 1859 blev under gulvet fundet en mængde grave; der vides ikke, hvad der blev gjort ved disse.
- 84. Den formentlige hjort (på Sorø skjoldfrise) i Absalons våben er sandsynligvis af yngre herkomst; den tilhørte familien Tinhus, der mentes at nedstamme fra biskoppens slægt. Hele Hvide-slægtens mandstamme antages at have ført det 5delte skjold («tre bjælker»).
 - 85. Betegnelsen »skjold« istedetfor »segl« antages at hidrøre fra ældre tid.
 - 88. Fru Gisela, Henning Podebusks enke, danner ingen undtagelse, da hun selv var en Podebusk (Putbusk).
 - 96. Spørgsmålet om grevinde Ingerds forhold til Ledöje kirke vil blive omhandlet i et følgende hefte.

Til *Stege bys bog*:

- 4, anm. 2. »flertals« skal udgå.
- 51, anm. 2. »svend« er just ikke det samme som »væbner«, om end ordet findes brugt i lignende betydning; nærmest betyder det den ugifte mand.

- S. 73, anm. 2. Anne Ruds søn var Peder Rud til Vognserup.
- 89. Ordet »stæketyv« antages snarest at være det plattyske »steke-tuch«, turneringsrustning (stikketøj).
 - 93, anm. 1. I dateringen »14. Maii« er måske bortfaldet ordet »kalendas«; dagen vilde isåfald være »18de April«.
 - 125. »Grosspfennige« formodes at være Flanderske »groter«.

Enkelte anmeldere har anket over, at jeg i formentlig for stort omfang fremsætter formodninger, der ikke fyldestgørende kan bevises. Jeg véd vel, at den moderne historieskrivning har skærpet fordringerne til bevisers fuldstændighed. Men det forekommer mig, at særlig de ældre tider ikke er tjente med at måles efter altfor snæver en målestok. For mit vedkommende er det ialfald visst, at arbejdet med disse længst svundne tidsrum af vor historie vilde miste det meste af sin æggende tilløkkelse, dersom jeg skulde afholde mig fra at gøre rede for de indtryk, som læsningen af de forskellige — oftest magre — kilder giver. Lad så hellere sådanne formodninger — de giver sig ikke ud for andet — blive stående, indtil de enten bliver omstødte eller godkendte.

Ordningen af det vidtløftige stof i nærværende hefte har medført, at samme ting ofte må omtales på flere steder; dette har medført adskillige delvise gentagelser, som jeg dog håber vil tjene til at lette læsningen fremfor hyppige henvisninger. Imidlertid er jeg ved sygdom i vinter blevet hindret i at få den sidste affiling omhyggeligt foretaget.

Jo mere jeg trænger ind i den opgave, som jeg er beskæftiget med, desto mere føler jeg savnet af fornødne forkundskaber på mange områder. Opgaven fører ind i så mange af videnskabens provindser, at der til dens fyldestgørende løsning måtte kræves samvirken af lærde kræfter i flere forskellige fag. Da dette ikke kan opnås, må jeg gøre arbejdet så godt jeg formår, og af og til søge kyndiges råd, som jeg med megen tak benytter efter evne.

Med nylig afdøde assessor *Hother Hage* i Viborg, der som født Mønbo tidligere havde beskæftiget sig med undersøgelser vedrørende Møns oldtid, havde jeg indledet et samarbejde, medens han endnu opholdt sig i København. Han har hjulpet mig på flere måder, særlig ved oplysninger, hentede fra hans egne eller faderen, konsul G. Hages undersøgelser og samlinger. Desværre måtte jeg give afkald på denne gode støtte ved hans bortrejse fra København for to år siden.

Rødkilde, 29. Marts 1905.

F. BOJSEN.

INDLEDNING.

Med det fremmede ord »archæologi« betegnes oldkyndighedens videnskab, forsåvidt den fortrinsvis bygger sin kundskab på jordfundne oldsager og oldtidsminder. Den skrevne historie rækker for vort lands vedkommende næppe 1000 år tilbage. Da man imidlertid sikkerlig kan forudsætte, at Danmark har været befolket i mindst 5000 år, så er altså $\frac{4}{5}$ af vort folks historie overladt alene eller væsenligst til archæologiens forskning.

Denne videnskab er forholdsvis meget ung her som andensteds. Ganske vist har man tidlig været opmærksom på vore mægtige oldtidsminder, som forhen var tilstede i langt større antal end nu, da mange tusinder ere ødelagte særlig i løbet af det sidste århundrede. Ofte har historikerne beskæftiget sig hermed, men i almindelighed forholdt man sig ganske uforstående overfor det sprog, som disse minder taler. Man knyttede dertil dunkle forestillinger om guder og trolde; endnu sidst i det 18de århundrede opfattedes de talrigt fundne flinteøxer som »tordenkiler, cerauniæ«, der af lynet var slynget ned fra himlen. Ja, endnu i det 19de århundrede har det sagn levet her på øen, at disse stene kunde virke som lynafledere, og man har i Nørre Vestud funden en flinteøxe indmuret i en bygnings lervæg som udtryk for denne overtro.

Først i det 19de årh. bliver den Nordiske archæologi til en selvstændig videnskab, og her går Danmark i spidsen. Vort oldnordiske musæum (nu nationalmusæet) grundlagdes i 1807 på foranledning af professor *Rasmus Nyerup*, og 1816 knyttedes til musæet en højst ejendommelig mand, der blev dets egentlige

skaber. Det var *C. J. Thomsen*, der uden nogen lærd fordannelse (han var tidligere købmand) udviklede en så begejstret virksomhed for musæet, at Nyerup sagde om ham, at »mage til ham til sådan en post findes ikke i syv kongeriger«. Han lagde den grund, hvorpå hans efterfølger, *Worsåe*, byggede den ny archæologiske videnskab. Thomsen havde blandt andet en egen evne til at knytte venner til musæet. Når nogen gentagende besøgte dette, lærte han dem snart at kende og tog sig næsten faderlig af dem. Det hører til mine smukkeste minder at have været en af disse den gamle Thomsens unge venner. Jeg mindes endnu levende, med hvilken hjertensglæde den 70årige konferensråd med det hvide halstørklæde kunde tage den unge student under armen med sit: »Kom, nu skal De se noget nyt!«

Med rette står hans marmorbuste i musæets forhal.

Det blev forbeholdt hans efterfølger *J. J. A. Worsåe*, med større videnskabelige forudsætninger og, man kan vel tilføje, kunstnerøje at opføre den ny videnskabs bygning, til hvilken hans navn nu er knyttet med almen anerkendt Evropæisk berømmelse.

De følgende Danske archæologer har fortsat værket, og navnlig har dr. *Sophus Müller* i sin nyeste bog »Vor oldtid« (1897) givet en overordentligt klar og lærerig fremstilling af »Danmarks forhistoriske archæologi«, et værk, der fortrinsvis er lagt til grund for nærværende skildring, forsåvidt denne ikke udelukkende angår Møn.

Til oldkyndighedens fremme har Møn været blandt de første gode bidragydere både med hensyn til samlere, skrifter, oldsager og oldtidsminder. Nogle af sine første sager modtog musæet ved sin grundlæggelse 1807 fra Møn: De blev indsendte fra Marienborg, hvor de var samlede af den i 1803 afdøde ejer, kammerherre *de la Calmette*, der ved siden af sin bekendte kunstsands havde stor interesse for og kyndighed i oldforskning. Det er ham, der har ladet udgrave den berømte dobbelte jættestue i Klekkendehøj ved Røddinge, hvorfra en del af de til musæet indsendte oldsager hidrører. Denne høj findes afbildet i de fleste illustrerede værker om Nordens oldtid, og dens berømmelse rækker ud over Danmarks grændser. Da oldforskeren, professor *Carl Säve* fra Upsala, besøgte Møn i 1865, og jeg vilde føre ham til klinten, var hans første tanke: Vis mig Røddingehöjen! og det lykkedes os da også at finde den, skønt adgangen dengang var så besværlig, at vi var nærved at vælte undervejs. (Hosstående bil-

lede viser højen for 100 år siden.) Calmette havde med så megen kyndighed iagttaget vore oldtidsminder, at han var istand til — efter datidens smag — at lade opføre i Marienborg have en meget tro kopi af en langdysse, hvortil han førte stenene fra virkelige stenaldersgrave i omegnen. Denne langdysse (med bavgasten) er gjort så nøjagtig efter forbilledet, at den endogså har kunnet skuffe en så kyndig forsker som dr. *Henry Petersen*, der undersøgte den i 1880. Skönt han blev gjort opmærksom på, at langdysse ansås for et kunstværk, og skönt den har den egenhed at være afrundet i hjørnerne, endte den udmærkede ar- chæolog dog med at

erklære den for »ægte« og lod på stedet optage udførlige tegninger og skildringer, der findes i musæets arkiv. Derefter figurerede højen som fredet nationalminde på generalstabens kort indtil den senest foretagne revision. Forøvrigt findes der i samme arkiv et brev af 1808 til professor Nyerup fra pastor Paludan, der forklarer

Rødningehøj.

sammenhængen sålydende: »Den kæmpegrav, der findes ved det såkaldte Norske hus i Marienborg have, er en kopi af Rødningekongens (en jätte ved Ulfssund), men — således som man kunde vente det af afgangne kammerherre Calmettes følelse for oldsager og hans forstand på kunst — i naturens fulde efterlignelse. Dækstenen, begravet fra hedenold af med tørv og mosarter, skåret og mørgjort ved omtrent fjorten sekulers påbyrd, er virkelig benævnte jættes gravsten og hentet fra den mærkværdige af kammerherren rensede og undersøgte begravelse i Rødningemark*). Bavgastenen, som står ved øverste ende af usædvanlig højde, er

*) Dette er ikke Klekkendehøjen, men den såkaldte kong Røds langdysse, der lå ikke langt derfra. F. B.

hentet fra Askeby mark, hvor den endnu 1789 stod isoleret og oprejst — med 16 par heste. Ligeledes er den ved nederste ende afbrudne bavgasten tilført fra et andet sted.«

Dette lille brev vidner på engang om den ærbødighed, hvormed tanken dengang dvælede ved de ærværdige oldtidsminder, og om en iøjnefaldende mangel af historisk forståelse. Stenalderens grave anses af brevsriveren for at være 1400 år gamle, medens de i virkeligheden gå tilbage til en mere end dobbelt saa fjern tid.

Paludan er den mand, der i årene fra 1800 til 1820 forfattede den bekendte *Møns beskrivelse*. Det første afsnit af denne indeholder en stemningsfuld skildring af de da kendte Mønske oldtidsminder med tilhørende sagn. Forfatteren henlægger alle disse minder til en tid, der ikke går længere tilbage end omkring Christi fødsel, og deler denne oldtid i to afsnit, den ældste »jotuniske« tid, »Thorsalderen«, hvortil han henregner jættestuerne, og den yngre »Odinsalder«, som han synes at tillægge opførelsen af langdysserne. Det er en selvfølge, at han ikke har nogen forestilling om inddelingen efter sten, bronze og jern, hvorom Thomsen endnu kun havde en anelse på den tid, da Paludans bog udkom. Adskillige af hans besynderlige opfattelser skal her forbigås, da det anførte er tilstrækkeligt for at forstå, hvor langt han var borte fra den oplysning, som den ny videnskab senere har bragt.

Et forhold bør dog særlig bemærkes til megen ære både for Calmette og Paludan, Møns første oldforskere. Det er den omhu, hvormed den første har udført og den sidste beskrevet de foretagne undersøgelser, navnlig udgravningen af Klekkendehöjen. De har åbenbart meget tidlig været på det rene med betydningen af en yderst nøjagtig fremgangsmåde ved en sådan udgravning. De har vidst, at de fundne genstandes videnskabelige værdi væsentligt beror på oplysning, om hvor og i hvilken stilling de er fundne. Udgravningen af Klekkendehöjen og dens beskrivelse hører til de allerførste virkelige archæologiske undersøgelser, om end den i nøjagtighed og udførlighed ikke på langt nær kan sammenlignes med de nyeste foretagender af denne art. Men i denne henseende udmærkede de nævnte mænd sig betydelig fremfor de mange senere privatmænd, der flittig have pløjet Møns rige archæologiske jordbund.

Der har nemlig været mange både store og små. Måske vil nogle sige, at det burde de hellere have ladet være. Dersom Møns mangfoldige oldtidslevninger var forblevne urørte indtil

vore dage, da vilde der nu på videnskabens nuværende standpunkt og ved dens mænd kunnet være gjort en ganske anderledes rig høst; vi vilde bl. a. have kunnet tidfæste hver eneste kæmpehøj indenfor de nu kendte oldhistoriske tidsafsnit. Ja, *hvis* de havde kunnet være urørte gennem disse 2—3 slægtled. Men der er naturligvis ingen tvivl om, at de fleste høje alligevel måtte have veget for landmandens plov og vejvæsenets krav, og deres indhold være bleven upåagtet.

Vi bør derfor endda være taknemmelige mod alle dem, der århundredet igennem med god vilje om end ofte med svigtende kyndighed have offret tid, penge og kræfter på ialfald at redde så mange som muligt af Møns oldsager. Thi dette blev nu for de fleste hovedopgaven, at samle genstandene, skönt også herved gælder det kendte ord, at det kommer ej så meget an på »stoffets hvad, som på fremstillingens hvorledes«.

Medens den vågnende interesse for fortidsminderne mere og mere gik i retning af at indsamle oldsager tildels til private samlinger, var der dog enkelte mænd på Møn, hvem vi skylder fyldigere oplysninger. Navnlig gælder dette amtsforvalter *Paulsen* omkring 1830; han lod selv foretage flere udgravninger, navnlig af den store »*Bjørnehøj*« ved Udby, som han har givet en udførlig beskrivelse af, og hvorfra et stort fund af kranier stammer. Hans gerning fortsattes omkring 1840 af konsul *G. Hage*, der udgravede en række høje og indsendte meget til Thomsen, med hvem han stod i jævnlig brevvexling. Navnlig skyldes ham udgravningen af den nu fredede jættestue i »*Jordhøj*« ved Nøbølle, hvis indhold findes samlet i musæet. Med undtagelse af dette fund haves dog ingen fuldt redegørende beskrivelser af Hages indsamlinger. Han klager over, at de store bekostninger afholdt ham fra at fortsætte. Ligesom der fra *Jordhøj* indsendtes en del kranier, fremkom samtidig adskillige sådanne fra den store gravplads ved Skaglevad på vejen mellem Råby og Budsemarke, hvor pastor *Freuchen* fra Magleby ledede udgravningen, og hvoraf han har givet en ret god beskrivelse. Det er bl. a. disse store fund af kranier, der i hin periode blev lagt til grund for de interessante undersøgelser om folkeracerne i stenalderen. Jeg har herved fundet et snurrigt eksempel på den mangel på »respekt«, hvormed udlandet behandler Danske navne. Den berømte professor *R. Virchow* i Berlin har i »*Archiv für antropologi*« behandlet disse Mønske fund, og han siger der om den af Hage udgravede Nø-

bølle høj ved Stege, at en mand, ved navn »Slage« åbnede højen ved et sted, der hedder »Hage«!

Hages undersøgelser optoges af overtelegrafist *Petersen* i Stege, der efterhånden samlede en overordentlig stor mængde af Mønske oldsager, hvilke i regelen havnede i grev *Danneskjolds* særdeles rige samling på Nordfeldt. Greven var en meget interesseret og kyndig samler, men desværre ere de fund, hvorfra hans oldsager hidrørte, aldeles ikke beskrevne; kun undtagelsesvis nævnes nøjagtigt findested; men man kan med sandsynlighed forudsætte, at de allerfleste af de genstande, om hvilke påskriften intet oplyser, ere fra Møn. Hele samlingen er efter grevens død af staten i 1894 indkøbt til musæet. Flere andre privatmænd i Stege, såsom maler *Lund* og læge *Bügel*, skaffede sig større eller mindre oldsagsamlinger, der senere også ere indkøbte til musæet. Amtsforvalter Paulsens eftermand i embedet, *Reinsholm*, fortsatte imidlertid i en lang årrække indsamlingen direkte til musæet. Medens han ikke selv ledede udgravninger og derfor hellerikke kunde give fyldestgørende oplysninger om disse, var han ved den store tillid, han nød på landet, bedre end nogen anden istand til at få finderne til at bringe sig de fundne sager, som han derefter har indsendt i stor mængde. Imidlertid beklager han sig jævnlig over konkurrencen fra de private samlere. Konsul Hages søn, *Hothe Hage*, nylig død som assessor i Viborg overrett, har med megen omhu og indsigt deltaget i og beskrevet flere undersøgelser, af hvilke beskrivelser dog kun den om stenalder-bopladsen ved Klosterskov nu findes i musæets arkiv. I den gamle Hageske gård opbevares endnu rester af konsul Hages samlinger (det meste er kommet til musæet), ligesom der også endnu findes nogle oldsager hos overtelegrafist *Petersen*.

På landet har en stor mængde personer vist interesse for sagen ved at indsende mere eller mindre interessante sager. Det vil være for vidtløftigt her at nævne alle; enkelte vil senere blive anførte ved omtalen af de pågældende genstande. Nogle have dog udviklet en sådan virksomhed og derhos stået i sådan stadig forbindelse med musæet, at de fortjener her at erindres. Således skyldes oplysning om adskillige fund på Høje Møn tidligere forvalter *Brønnum* på Klintholm, og dette gælder navnlig det berømte sølv- og guldfund ved Mandemarke 1874. Tidligere købmand *J. Andersen* ved Klintholms havn har i 80erne jævnlig indsendt og udvexlet oldsager med musæet, og de interessante bo-

pladsfund ved Koster vig og på Farø skyldes navnlig skrædder og musiker *J. Olsen* i Bakkebølle (nu forstander ved musæet i Maribo), der i 70erne på de nævnte steder foretog omhyggelige undersøgelser og derom indsendte beskrivelser med kortlægning til musæet. Desuden er det mig bekendt, at der rundt om på øen findes små samlinger, hvis ejere omfatter dem med megen interesse, og som fremvistes ved udstillingen i Stege 1902. Blandt disse fortjener *Hans P. Billes* i Bidsinge at fremhæves for den ualmindelige kyndighed og smag, hvormed han har tilvejebragt og ordnet sin samling på dette område som også på andre. Ligeledes må her fremhæves en karakteristisk stenalderssamling, som bogholder *Petersen* i Stege med megen kundskab har samlet og ordnet, ligesom han står i jævnlig forbindelse med nationalmusæet.

Sidst, men ikke mindst må vi erindre de strengt videnskabelige undersøgelser, der af musæets egne mænd jævnlig udføres på Møn. Allerede 1810 foretog biskop *Münter*, som medstifter af musæet, en archæologisk rejse til Møn, der gav anledning til fredning af nogle oldtidsminder, navnlig Grönsalen. Blandt senere besøg kan nævnes den celebre undersøgelse af den nu fredlyste jættestue ved Hjelm, der i Maj 1853 foretoges af de tre stormænd, *Forchhammer*, *Steenstrup* og *Worsåe*, og hvorom der findes en udførlig beretning i videnskabernes selskabs forhandlinger samme år.

I Maj 1859 foranledigede byfoged *H. Hage*, at assistent *V. Boye* ledede udgravningen af »Hulehöjen« (fra bronzealderen) ved Keldby samt de 2 »Havlidshöje« og »Stenhöjen« ved Lilleskov (Sømarke), hvorom udførlig beretning foreligger i annaler for Nordisk oldkyndighed for 1858 og i »Møns avis« for 26. Maj 1859.

I Juni 1883 foretog nuværende direktør, dr. *S. Müller* udgravning af nogle jernalders grave ved Cathrinedal, ligesom han ledede en efterundersøgelse i anledning af de betydelige bronze-fund år 1902 og 1903 ved Mandemarke og Busene.

I April 1898 undersøgte assistent *Hertzsprung* levningerne af »øde kirke« ved Rødkilde samt en nærliggende stenaldergrav. I 1901 lod nationalmusæet ved konservator *Rosenberg* istandsætte den nu fredede langdysse ved Skåningsbroen på Bogø, ligesom det ogsaa har ladet foretage restaurationsarbejder ved fredlyste oldtidsminder på Møn. 1903 ledede assistent *H. Kjær* undersøgelsen af tomten efter en jættestue ved Mandemarke. Foruden

adskillige undersøgelser har inspektør *Neergård* foretaget jævnlige tilsynsrejser til de fredede mindesmærker, og inspektør *Hauberg* har påbegyndt undersøgelse af de voldsteder, der hidrøre fra oldtidens slutning eller fra middelalderen*).

Af samlede indberetninger fra Møn haves flere til forskellige tider, hvoraf man kan se så vel den voxende opmærksomhed for oldtidsminderne, som også den voxende ødelæggelse af disse. Kort efter musæets oprettelse i 1807 udgik der rundskrivelse til alle præster om at indsende beretning om, hvad der fandtes af fortidsminder i hvert sogn. Af de endnu bevarede indberetninger må fremhæves en af 1808 fra den bekendte præst og digter *C. A. Lund* i Keldby og en fra provst *Stauning* i Stege. Forestillingerne om disse minders betydning var dog dengang meget dunkle.

I 1845 foretog den senere så berømte generalstabskapitain *V. F. A. Læssøe* (stabschef i krigen 1848) opmåling af Møn. Med sit klare overblik og levende interesse for fædrelandets historie benyttede han lejligheden til at optage en fortegnelse over de vigtigste oldtidsminder, som han da forefandt, og ledsagede den med et kort over Møn, hvorpå han med rød farve har indlagt alle de forefundne mindesmærker. Tillige har han med en rød kystlinie angivet, hvorledes Møn vilde have set ud på et tidspunkt, da havfladen tænkes at have været 5 fod højere end nu**). Denne interessante beretning vil blive meddelt som bilag såvel af hensyn til indholdets værdi som til den berømte forfatter.

I 1880 foretog dr. *Henry Petersen* en omfattende undersøgelse af Møn med Bogø og affattede derefter den udførlige herredsbeskrivelse (håndskrift i musæets arkiv) med 75 tegninger af kapitain *A. P. Madsen*, samt kort ikke alene over de da bevarede mindesmærker, men tillige med angivelse af pladsen for en stor mængde nu helt eller delvis forsvundne. Dette kort ligger til grund for det her som bilag (tavle VI) meddelte (dog med adskillige tilføjelser samt forsøg på en sondring mellem højene fra de forskellige tidsaldere), ligesom beskrivelsen naturligvis er benyttet på mange punkter i nærværende skildring.

*) Ved en række af disse undersøgelser har jeg været tilstede for at lære.

***) Herom mere under den geologiske del; det ses dog strax af kortet, at vandstanden måtte have været betydeligt højere for at fyldestgøre sagnet om de 7 øer.

Det bør endnu nævnes, at *Frederik den syvende*, der som bekendt med megen interesse og ikke uden indsigt beskæftigede sig med oldforskning, som prinds gentagne gange besøgte Møn, hvor hans gamle lærere, præsterne *Holst* i Hjertebjerg og *Freuchen* i Magleby boede. Under et sådant besøg lod han allerede 1825 foretage udgravning af en kæmpehøj i Elmelunde sogn (se nedenfor) og har vistnok også senere foretaget undersøgelser her. I hans store privatsamling, der nu er indlemmet i musæet, findes utvivlsomt adskillige genstande fra Møn; men desværre savnes her, som i de fleste privatsamlinger pålidelige oplysninger om findestederne og omstændighederne ved fundene.

I hvilken grad den nyere forskning lægger hovedvægten på alle sådanne oplysninger, fremgår af den måde, hvorpå sådanne undersøgelser nu foretages. Arbejdets omhyggelighed kan således skønnes af, at hver betydeligere genstand, inden den optages, bliver fotograferet i sit leje i jorden med omgivelser. Af disse og lignende omstændigheder afhænger det ofte, om man kan tidfæste fundet indenfor et af de nu fastslåede archæologiske tidsrum i oldtiden.

Ved thinglyst fredning er bevaringen nu sikkert af en hel række mindesmærker på Møn, der hører til de mærkeligste i Danmark. Saledes: Grönsalen, Vollerupdysserne, Røddingehöjen, kong Asgers høj ved Sprove, jættestuerne ved Sparresminde, Nøbølle og Hjelm, Sømarke og Råby runddysser(?) og Budsemarke og Bogø langdysser. I begyndelsen af århundredet troede man at kunne nøjes med et pålæg fra amtmanden til den pågældende fæster eller ejer mod en årlig lille godtgørelse. Dette vjste sig dog utilstrækkeligt; trods forbudet var Grönsalen ifærd med at blive angrebet, og en ligeledes i 1810 fredet jættestue ved Østmarke er senere fuldstændig ødelagt. Man har da siden søgt ved gave eller køb at erhverve minderne for det offentlige og sikre besiddelsen ved thinglæsning. End bedre vilde det være, om der ingen anden fredlysning havde behøvedes end den, der ydes af den offentlige mening og folkets ærbødighed for fædrenes minde.

Jeg tør måske her tilføje, at jeg nu i en årrække har syslet med de Mønske oldtidsminder, og har vistnok besøgt alle mere eller mindre vel bevarede sådanne. Herved har jeg søgt at skelne mellem de, der ikke kan ventes bevarede i længden og de, der absolut nu bør fredes. Af egentlig lovformelige fredninger har jeg kun opnået få. Lodsejerne har uden virkelig grund en viss sky for bindende forpligtelser. Jeg har da måttet nøjes med

et løfte af vedkommende, at mindesmærket skal blive holdt i hævd. Af sådanne findes der mange, der altså ikke er lovformelig fredede, skønt dette naturligvis vilde være det ønskeligste. Enkelte har jeg med ejerens samtykke ladet istandsætte. Man må stole på, at vi nu på Møn er kommet så vidt i oplysning, at ingen nu mere vil begå helligbrøde mod noget af vore — i forhold til fortiden — få værdifulde oldtidsminder. På den medfølgende fortegnelse har jeg bemærket de, som i hvert fald fortjener at bevares og mulig istandsættes.

For at forstå den historiske betydning af Møns oldtidsminder, vil det være fornødent at kende hovedtrækkene af *Danmarks forhistoriske oldtid* i det hele. Herved henholder jeg mig væsenligst til de nu foreliggende resultater af de to sidste menneskealders forskninger på dette område, navnlig således som disse er fremstillede i dr. S. Müllers omfattende værker »Danmarks oldsager« 1888—95 og »Vor oldtid« 1897*) samt andre kilder, så vidt som jeg har kunnet følge med. Når den i de nævnte værker givne fremstilling i hovedtrækkene utvivlsomt må betragtes som videnskabens almindelig anerkendte opfattelse på dens nuværende standpunkt, så udelukker dette dog ikke, at der endnu findes videnskabsmænd, der hylder herfra afvigende meninger og delvis søger at fastholde tidligere tiders forestillinger om disse forhold. Det er tilfældet med enkelte både Danske og udenlandske forskere. Lægmand må væsenligst holde sig til den grundbetragtning, der fortrinsvis skyldes de Danske oldgranskere *Thomsen*, *Worsåe* og *Müller*, og som har trængt sejerrig igennem. Så meget mere må man undres over, at behandlingen af den forhistoriske del af det nu udkommende store standardværk, »Danmarks riges historie«, er overdraget en historiker, der i vigtige archæologiske spørgsmål hylder og forfægter særstandpunkter. Netop under hensyn til professor *Steenstrups* store autoritet som historiker**), kan dette

*) Dog må dr. Müller naturligvis ikke på nogen måde gøres ansvarlig for min fremstilling her, så meget mindre som Mønske forhold har ledet mig til enkelte tvivlende bemærkninger, ligesom jeg har fremsat flere historiske betragtninger, der ganske må stå for min egen regning.

**) Jvnf. den mesterlige behandling af sagntiden og den ældre middelalder.

forhold ikke undlade at forvirre læserne. Har man ikke forsøgt eller kunnet formå en særlig archæolog til at behandle dette afsnit af det lærde værk?

Når jeg derefter går over til et forsøg på at fremstille en Mønsk archæologi, det vil sige indordne de Mønske oldtidsminder under de forklaringer og tidsafsnit, der gælder for oldforskningen i almindelighed*), må jeg erindre om, at dette arbejde har været forbundet med nogle vanskeligheder. Vel havde Henry Petersen næppe rett i en bemærkning (1880), at Møn da — trods sin tidligere store rigdom — måtte af oldgranskeren betragtes som et væsentlig udtömt land; vel har vi — udenfor skovene — kun få gravhøje, der ikke er undersøgte; men siden 1880 er dog fremdraget mange vigtige fund, og navnlig for jernalderens vedkommende vil der sikkerlig komme mange flere, når der bliver anledning til at grave tilstrækkeligt dybt. Af den store mængde hidtil fundne Mønske oldsager er et stort antal gennem indsamlere og opkøbere bortførte til andre egne; også et stort antal bevares rundt om hos familierne, hvor de danner gode tilknytningspunkter for befolkningens historiske interesse; men den største og vigtigste del er efterhånden havnet i nationalmusæet i København, hvor Mønske sager forefindes i et antal, der kan anslås til ca. 3000 noterede genstande og mange flere, hvis man medregnede alle enkelte stykker. Studiet af Møns oldtid må altså fortrinsvis ske i København. Medens det her tidligere kun var de større samlede fund, der var fremstillede med fuld redegørelse for art og findested, har man i musæet efterhånden stræbt at sammenstille så mange oldsager som muligt i lokale rækker, og således belyse de enkelte landsdeles ejendommeligheder. Men om de fleste må særlige oplysninger søges i musæets protokoller.

Ved at gennemgå disse og deraf uddrage de Mønske oldsager er der tilvejebragt en fortegnelse over disse, som for musæets vedkommende kan anses for fuldstændig. Den meddeles her som bilag I. Der er dernæst udtaget en del genstande, som skønnedes at være karakteristiske for hver af de vigtigste archæologiske tidsaldere, og de er bleven afbildede dels i texten dels paa efterstående tavler. Disse arbejder vilde ikke have været mulige

*) Det kan herved bemærkes, at Møn ikke som Bornholm indtager nogen selvstændig stilling i archæologisk henseende, men slutter sig nær til Sælland.

uden fortrinlig og velvillig hjælp på nationalmusæet; navnlig har inspektør *Neergård* været så overordentlig forekommende at gennemse og rette hele fundlisten (bilag I), forsåvidt angår oldsagerne i musæet.

Professor *Magnus Petersen* har udført nogle af de i teksten forekommende oldsagsbilleder. Arkitekt *Helge Møller* har tegnet de fleste billeder på tavlerne II—V. Figurerne på disse ere i regelen i $\frac{1}{3}$ eller $\frac{2}{3}$ af naturlig størrelse.

Oversigt

over de forhistoriske tidsaldere, belyste ved Mønske fund.

Den ældre stenalder.

Det antages, at Danmark i *hovedtrækkene* har haft sin nuværende geografiske skikkelse, inden landet er blevet beboet af mennesker. Dette udelukker dog ikke, at landet også siden er undergået forskellige mindre forandringer.

Den store sænkning af Vesterhavets kyster, som *Forchhammer* har påvist, må således være foregået efter landets bebyggelse, da der er fundet stenaldersgrave ikke alene under den nuværende havflade, men endogså under en undersøisk tørvemose. Store vandfloder har som bekendt gentagne gange i den historiske tid gjort stærke indgreb i Jyllands vestkyst. Den største af slige vandfloder, den såkaldte »Cimbriske«, er efter Forchhammers antagelse indtruffen i eller efter bronzealderen, såsom han har påvist bronzealdersgrave, der formentlig er forstyrrede ved denne store oversvømmelse. Tidspunktet herfor kan meget godt passe med Cimbrernes udvandring i 2det årh. f. Chr., hvorom sagnet melder, at den foranledigedes ved en oversvømmelse. På den anden side findes rundt om på vore kyster flere landdannelser, der bevislig er blevet til efter menneskers bosættelse her. Således er landstrækninger på Møn som Ulfshale og Hårbølle hestehave formentlig af forholdsvis så sen oprindelse, at det ikke skulde undre, om man engang her fandt*) vidnesbyrd om andre kystforhold fra tids-

*) Efterat dette var skrevet, er der nylig (Sept. 1904) fundet rester af en stenalders boplads på den yderste spids (Svinerumpen kaldet) af det ældre jordsmon ved Hegneden bag ved Ulfshale, et lignende forhold som ved Klosterskov.

punkter med menneskelig beboelse, og i større omfang end de nedenfor skildrede forhold ved *Sildebro*, Klosterskov. På de nævnte nydannede kystpartier synes der ikke at være fundet levninger af bopladser fra den ældre stenalder. Ved tørlægningen i 1882 af *Vedele sø* imellem den ydre og indre strandbred i Ulfshale blev der i søbunden fundet en meget smuk flintedolk (der bevares på Rødkilde); men den lå på nogle forkullede rester af en båd(?), der synes at være brændt og sunket på søen; denne skulde altså have været tilstede i stenalderens slutning. I foråret 1904 er på den ydre strandrevle (ved den gamle ask) $\frac{1}{2}$ alen under overfladen fundet en lille tilhugget stenøxe og nogle flintflækker (hos bogholder Petersen); men formerne tyder snarest på yngre stenalder, og enkelte sådanne stykkers tilstedeværelse kan naturligvis hidrøre fra tilfældigheder. Hvis det er rigtigt, som det antages (*Rostrup*), at enebærskoven i Ulfshale er levning fra den første nåletræsperiode, der var samtidig med stenalderen, så vil dette landskabs tilblivelse formodentlig dog række langt tilbage i denne tidsalder.

På mange punkter griber fundene fra stenalderen ind i de store spørgsmål om de længe iagttagne hævnninger og sænkninger af landet, der nu er genstand for den geologiske kommissions undersøgelse. Desværre er denne kommission i sit store planlagte arbejde endnu ikke nået her til Møn. En fremstilling af øens geologiske forhold, der skulde have været 1ste bind af Møns historie, må derfor bero, indtil resultatet af kommissionens arbejde foreligger. Foreløbig formodes det, at Møn og Sydsjælland har været genstand for sænkning, hvad Forchhammer dog ikke antog for Møns vedkommende.

Stenalderens ældste bopladser hertillands kan antages at være mindst 5000 år gamle. For et halvt hundrede år siden fandtes de første *skaldynger* (dengang kaldet »køkkenmøddinger«, skönt hverken »køkken« eller »mødding« passer) på flere steder ved Kattegattets kyster; det er levninger efter den ældste befolknings bopladser, og indholdet fortæller tydeligt om dette folks levevis. Hovedbestanddelen af disse dynger er østersskaller og muslinger, men tillige findes talrige knokler af vilde dyr og fisk; af husdyr findes kun knokler af hunden. Hist og her i skaldyngerne findes ildsteder, kul og skår af grove lerkar. Af redskaber er fundet mangfoldige »flintflækker« og grovt tilhuggede sager af flint, ben og hjortetak; til pynt er anvendt gennemborede tænder af for-

skellige dyr. Alt dette skildrer os et folk af jægere og fiskere, der fortrinsvis har opholdt sig ved kysterne i et tidsrum, da det indre af landet har været dækket af mægtige fyrreskove. At disse jægere har levet som vilde, må man slutte allerede deraf, at de ingen gravminder har efterladt sig; enkeltvis har man fundet menneskeskeletter i selve skaldyngen; forøvrigt synes de afdøde at være henslængte i skoven eller havet og fortærede af dyrene. Det fortjener dog at bemærkes, at der i skaldyngerne ikke er fundet afgnavede menneskeknokler, hvilket andensteds vidner om menneskeædning. En mistanke i denne retning vaktet tidligere imod den yngre stenalder folk på grund af nogle levninger i en Sællandsk jættestue; men denne sigtelse synes nu at være bortfalden, da den ikke er blevet bestyrket ved andre fund. Omsorgen for de afdøde og deres minde er i regelen det første udtryk for åndelig udvikling og menneskelig følelse. — I én henseende har dette jægerfolk været i besiddelse af en ikke ringe kunstfærdighed eller vel rettere fingerfærdighed. De har haft en stor øvelse og behændighed i den kunst at slå flintflækker, der brugtes som knive. Denne øvelse har man i nutiden forsøgt at genopfriske; med Engelsk ihærdighed er det lykkedes archæologen, *John Evans*, ikke alene at påvise, hvorledes tilhugningen er foregået, men også tildels at gøre den efter. Et stykke flint, som helst må være taget frisk op af kridtlaget og ikke have ligget for længe udsat for vejr og vind, tilhugges eller tilstødes således, at det har form af en cylindrisk blok; navnlig søger man at gøre den ene ende så jævn og glat som mulig. Af denne blok udhugges så flintflækkerne ved slag mod kanten af endefluden. Som slagsten benyttedes små ægformede sten, af hvilke der ved bopladserne — særlig ved *Ertebølle* skaldyngne ved Limfjorden — er funden store mængder, alle med slagmærker på de fremtrædende ender og hjørner. Når slagstenens overflade herved var bleven beskadiget, synes den at være bortkastet, og man har taget en ny. Kunsten at udhugge flækker består i at føre slagstenen på en viss, ved stor øvelse bestemt måde, skråt mod blokkens kant, så at der udkløves en flintflække af passende form og størrelse, helst 4—5 tommer lang, 1 tomme bred og $\frac{1}{4}$ tomme tyk med skarp ægg til en eller begge sider. Flækken bærer ved den øverste ende en »slagbule«, som er mærke af slaget. Ved forsøg er det lykkedes at hugge flækkerne så regelmæssigt, at de kunde samles igen og vise den oprindelige blok. På Møn har vi så rigelig

adgang til udmærket flintstof, at her er er god lejlighed til at øve sig i flinthugning. Disse flintflækker var fortrinlige skæreredskaber, sålænge som den naturlige ægg kunde holde sig; men denne blev lett beskadiget ved brug, og man har i den ældre stenalder vel næppe (som senere) brugt at skærpe flækkerne påny; de kastedes bort, og man huggede sig en ny. Derfor ligger brudstykker af sådanne flækker overalt og navnlig på bopladserne i tusindvis. De genfindes forøvrigt gennem de senere afsnit af stenalderen, idet de øjensynligt har været det mest brugte daglige redskab. Måske har denne brug også holdt sig senere, om der end kun haves få vidnesbyrd derom.

Foruden disse knive har den ældre stenalder havt råt tilhugne øxeformede redskaber, der nu er betegnede ved navnet »spaltere« (skivespaltere), da de både kan bruges som øxe og som kile. Når man har valgt dette navn, synes det at hidrøre fra, at man tidligere ikke ved selve navnet har villet afgøre den store strid mellem *Jap. Steenstrup* og *Worsåe* om disse redskabers bestemmelse. Steenstrup vilde ikke anerkende adskillelsen mellem en ældre og yngre stenalder, og hovedindvendingen herimod var, at den ældre befolkning ganske vilde have manglet et så uundværligt redskab som øxen, idet det påstodes, at »spalteren« med sine uslebne sider ikke kunde bruges som øxe til at hugge i træ. Allerede ved den archæologiske kongres i København 1869, hvor de Danske oldforskere iøvrigt hyldedes som grundlæggere af den ny videnskab, udkæmpedes denne strid med umiskendelig sejr for Worsåes standpunkt, og senere er det ved forsøg, foretagne ved musæet i Århus, godtgjort, at man med »spaltere«, hensigtsmæssigt skæftede, meget godt kan gennemhugge træstammer. Den indvending, som hentedes derfra, må derfor anses som bortfalden, og desuden er den trinvis udvikling gennem stenalderen nu så fylldigt belyst, at der næppe mere er plads for tvivl.

De såkaldte »skaldynger« har sit navn af, at de overvejende består af østers- og muslinge-skaller, og de findes kun ved Kattegattets kyster så langt, som østersen dengang trivedes. Da østersen nu ikke trives syd for Limfjorden, er der grund til at formode, at det øvrige Kattegat dengang har havt saltere vand end nu. Men i årenes løb er der efterhånden på vore øvrige kyster og ved tidligere indvande påvist flere og flere stenaldersbopladser, hvor skallerne mangler, men hvor der forøvrigt er fundet store mængder af oldsager af samme art som i skaldyngerne, og som

derfor må være samtidige med disse. Ofte findes på disse bopladser enkeltvis også redskaber af yngre former, slebne øxer og lignende, hvoraf man må slutte, at disse pladser også har været besøgte i den yngre stenalder. I Syd-Danmark langs Østersøens kyster synes forholdene ofte at vidne om en senere indtrådt sænkning af landet, som det navnlig er påvist i Vålse vig, hvor en righoldig boplads fra ældre stenalder fandtes $3\frac{1}{2}$ fod under nuværende dagligt vande. Lignende forhold synes at have været tilstede ved Møns indre kyster (?).

I foråret 1871 fandt og undersøgte daværende student, *Hother Hage*, en boplads fra den ældre stenalder ved Klosterskov. Ret indenfor den ydre højere strandbred strækker sig fra øst til vest et mosedrag, ca. 50 alen bredt; indenfor dette hæver sig jordsmonnet atter jævnt. Ved grøftegravning i mosen fandtes under et 8—9" tykt lag tørv et 5" tykt lag fint sand og under dette atter et 2—3" tykt lag af rått tilhugne sager af sten og flint, nogle forkullede træstumper og en benstump. Flintflækker kunde spores opad den søndre skråning indtil 10' over engen. Dette fund har særlig betydning til oplysning om kystdannelsen. Forchhammer har forklaret lignende kystdannelser således: Der hvor bølgeslaget møder den fra kysten tilbagerullende bølge, danner sig en revle af rullede sten og sand. Når denne revle voxer op over vandfladen, bliver det indenfor liggende vandbælte til en indsø («lagune»). Efterhånden som det afskårne vand bliver ferskt, vil plantedækket danne tørv, og tørvemosen bliver til eng, når vandet ved kunst afledes. På denne måde antages kyststrækningen på Møns nordside at have formet sig fra Nordfeldt til Ulfshale (Gammelsø mose og Vedele sø). Som ovenfor omtalt ved Ulfshale har vi også ved Klosterskov (Sildebrolukke) i bopladsen fra den ældre stenalder et vidnesbyrd om, at den ny kystdannelse her er af yngre oprindelse.

I årene 1872—81 foretog daværende musiker *J. Olsen* i Bakkebølle en række undersøgelser af bopladsfund på sydkysten af Sælland og navnlig på øen *Farø* samt i *Kostervig*, som da blev tørlagt. Findestedet på den sydvestlige kyst af *Farø* er undersøgt i en strækning af ca. 90' længde og hælften bredde, 5' over dagligt vande. Derfra er indsendt 5—600 stykker flintesager, som lå i dybder fra $\frac{1}{2}$ til 2' under overfladen. Af sagerne beskaffenhed, halvt færdige, ituslagne o. s. v. har man tidligere sluttet, at stedet har været en »værkstedspads«. Efterat man siden har fundet så

mange lignende bopladser med affald fra flinttilhugningen, er der næppe grund til at fastholde tanken om et værksted; enhver boplad har formodentlig tillige været værksted*).

Den samme mand har i årene 1877—79 fundet og undersøgt en række bopladser, der går tilbage til den ældre stenalder, i *Kostervig* og ved *Sprove* strand. Pladserne i den tørlagte *Kostervig* er gengivne med årstal på hosstående kortskitse. Findestedet fra 1879 var 12' langt og 10' bredt; stensagerne lå 1½' under jorden 3: den tidligere søbund. Da der på disse pladser kun er funden stensager og kul, men ikke dyreben eller potteskår, har man slut-

ted, at pladserne i sin tid har ligget på kysten, men at højvande har skyllet resterne ud i stranden og ødelagt, hvad der ikke var holdbart. Måske foreligger også her en sænkning af landet. På søbunden havde arbejderne fundet rester af to egebåde, udhulede af træstammer; men da de ved optagningen gik istykker, blev stumpene henkast-

ede og forsvandt. Den ene var 32' lang, 3' bred og 1½' dyb, ens bred i hele længden, men tilspidset ved enderne; intet spor af mast eller tofter. Lignende både er fundne andendsteds; de henføres i musæet til den ældre stenalder. I *Kostervig* har de vel også været samtidige med bopladserne, skønt de også kan være sunkne der senere. På en af disse pladser fandtes et tydeligt stensat kogested, et bevis for, at stedet engang har været tørt. Forøvrigt er her vidnesbyrd om, at pladserne også har været besøgt i den yngre stenalder, idet der er funden enkelte slebne sager, navnlig en sleben sandstensøxe med skafthul, hvori endnu sad en del af træskaftet, som dog desværre ikke blev opbevaret. Følger man fra *Kostervig* kysten mod nord og øst, finder man

*) For et par år siden besøgte jeg stedet og fandt da endnu adskillige levninger fra pladsens anvendelse i oldtiden og flere smukke oldsager hos ejeren.

vest for færgebroen en plads, hvor *Steenstrup* har påvist et lignende kystfund. Et mindre fund på kysten af øen Lindholm har særlig interesse ved at vise, at denne lille ø har været til i stenalderen. Ligeledes fandt *Henry Petersen* 1880 stenoldsager ved at vade langs kysten af *Vestermæs* på Nyord.

På Høje-Møn har *Steenstrup* fundet spor af en boplads fra ældre stenalder bag ved »*Taleren*«. Forvalter *Brönnum* på Klintholm har gjort et lignende fund på en bakke ved *Stengården*.

Sydkysten har i regelen været genstand for stadige udskæringer af havet, så at man ikke kan vente egentlige kystfund der. En undtagelse gör dog *Budsemarke Kobbøl*, der danner en slags holm ved strandbredden (dog næppe af samme art som kystdannelserne på nordkysten), omgivet af *Budsemarke sø* og *Råby mose*. Holmen er ca. 100 td. land stor, og dens østligste højeste del kaldes *Borgbjerg*. Her lod ejeren i 1872 bortkøre en stor mængde fyld til enganlæg i mosen, og man fandt der en så overordentlig mængde stenoldsager, at det hedder, der var hele vognlæs fulde. Købmand *Andersen* i Klintholm havn fandt senere en øjensynlig stenalderboplads ikke langt derfra ved søens udløb, *Nyhåndsbæk*. Egnen indenfor søerne er rig på oldtidsminder fra den yngre stenalder og bronzealderen. Den passede også godt til de fordringer, der dengang stilledes til bopladsens beliggenhed. *Budsemarke* og *Råby søer* har øjensynligt udgjort et indvand, dækket allerede dengang af et kystparti mod havet. Men bopladsen ved *Nyhåndsbæk* tyder tillige på, at her ingen gennemsejling har været siden stenalderens tid (om nogensinde?).

På de fleste af Møns kyster har man således fundet spor af den allerældste befolkning, der mest holdt sig til kysten; der har utvivlsomt været mange flere sådanne boplads, men de er i tidernes løb ikke bleven påagtede, og efterhånden ødelagte af havet eller mennesker. Rundt om ved vore kyster og især ved indvandene vil man dog endnu kunne finde sådanne boplads, når man er opmærksom på kendetegnene. Afgraver man pløjelaget, der jo er en yngre jorddannelse, og kommer lidt ned i leret, vil man ofte støde på et lag af sort tildels sammenbrændt muldjord i større eller mindre udstrækning efter bopladsens størrelse. Dette lag plejer at være nogle tommer tykt og indeholder talrige flintflækker, mere eller mindre bearbejdede, samt en mængde potteskår af brændt ler af den for stenalderen ejendommelige art med indblanding af grovt kvartssand; fremdeles mange stumper af træ-

kul og stærkt opløste dyreknoer, blandt hvilke i regelen kun tænderne er velbevarede. Enkeltvis findes også finere tilhugne og endog slebne stenredskaber, der da viser, at bopladsen har været benyttet også i senere perioder. Alt dette såvelsom den af organiske stoffer tilblevne sortmuld er levninger fra det daglige liv på bopladsen.

Her på Rødkilde jorde ved Stege Nor er der ofte fundet sådanne pladser, når der har været anledning til at afdække en større strækning af pløjelaget i en dybde af 2—4 fod. Her er hidtil funden 5—6 bopladser fra stenalderen med talrige oldsager; men de fleste af disse henviser til den yngre stenalder, og nogle af disse pladser vil derfor først nedenfor blive beskrevne.

På tavle II findes afbildninger af nogle af de ovenomtalte oldsager. Se listen foran tavlerne.

Det er muligt, at de anførte sager af ben viser tilbage til en endnu ældre tid end skaldyngernes. I den henseende bør man på Møn være opmærksom på, om der skulde fremkomme noget redskab, dannet af rensdyr- eller elgehorn, der *kan* tilhøre perioden forud for fyrretræernes tidsrum.

Den yngre stenalder.

Det mest iøjnefaldende kendemærke mellem de to hovedafsnit af stenalderen er *gravene*. Hidtil er ikke påvist nogen egentlig begravelse fra den ældre stenalder, medens man overfor den følgende tids vældige gravminder står fuld af beundring for den omhu, der nu vistes de afdøde; disse gravhøje, der tidligere fandtes i tusindvis og for en stor del gav det Danske landskab sin karakter, men hvoraf forholdsvis få nu er bevarede.

Om end gravskikken er det karakteristiske skelnemærke, så er der dog også mange andre forhold, der belyser udviklingen i denne fjerne oldtid. Man har endogså troet at kunne påvise et tidsrum, der ligger forud for stengravenes tid, men dog indeholder væsentlige fremskridt fra den ældste stenalder. Som tidligere anført er der på de ældre bopladser navnlig ved Østersøen funden flere genstande af yngre former. I og omkring kyst-

fundene ved Koster vig har man således funden enkelte øxer af andre stenarter end flint; af sandsten, grönsten eller endog sort basalt med hel eller delvis slibning. Det er naturligt, at slibning først finder anvendelse på de blødere stenarter (tavle II nr. 17 og nr. 18, på hvilken borehullet kun er påbegyndt). Den hårde flint har man i begyndelsen nøjedes med at slibe ved æggen, og først senere blev hele øxen sleben, efterat man havde lært, hvor meget lettere den da arbejder i træ. Der findes imidlertid øxer med delvis slibning af særegne former, som hidtil ikke er funden i nogen stengrav. Det er de såkaldte spids- og tyndnakkede øxer, som altså henregnes til de ældste sager fra den yngre stenalder, og endog antages at betegne en særlig periode, benævnet *mellemstenalderen*.

Stengravnens tid.

Medens man overalt på jorden kan påvise en stenalder som menneskehedens første kulturtrin, og medens man ligeledes i Sydens og Østens klippegrave har fundet forbilledet for vore stengrave, så viser disses form sig mere og mere ejendommelig, jo længere man kommer mod nord, indtil man sluttelig finder, at de store såkaldte »jættestuer« i deres mest ejendommelige form væsentligst tilhører Danmark og det sydlige Sverige. Ved Mysunde ved Slien ligger den sydligste stengrav af ren nordisk form.

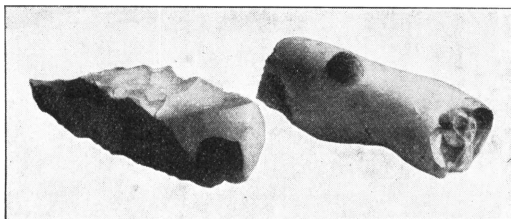
Er Danmark således hovedpladsen for disse grave, så udmærker *Møn* sig særlig ved at besidde et stort antal af disse oldtidsminder og blandt disse nogle af de interessanteste og bedst bevarede. *Møn* har i stenalderen øjensynligt været forholdsvis stærkt befolket. Skönt en stor mængde stengrave navnlig i løbet af det sidste århundrede er bleven ødelagte og ganske sløjfede, findes endnu en række stolte mindesmærker helt eller delvis bevarede; ved herredsundersøgelsen i 1880 kunde der endnu påvises spor af ca. 140 stengrave foruden mange gravhøje navnlig i skovene, der endnu ikke ere undersøgte, og om hvilke man derfor ikke med sikkerhed kan vide, om de tilhører sten- eller bronzealderen.

Mellem stengravnene skelner man mellem de fritliggende *dysser* og de i gravhøje skjulte store *jættestuer*. I archæologiens barndom — på den tid f. ex. da Paludan skrev (1800—1820) sin *Møns* beskrivelse — havde man (som nævnt i indledningen) ganske for-

virrede begreber om disse oldtidsminders historie og tidsfølge. Man henregnede dem til en tidsalder — jernalderen — der ligger 2 à 3000 år længere ned i tiden. Ligeledes havde man — sandsynligvis af navnet »jættestuer« — udledet en besynderlig teori om, at »jættestuerner« tilhørte en ældre befolkning, der var blevet overvundet af »Odinsfolket«, hvis grave skulde findes i dysserne. Alt dette har forlængst vist sig som bare fantasi, da begge gravformer hidrører fra en tid, der næppe har forbindelse hverken med nogen historie eller noget sagn. Nyere undersøgelser har derhos vist, at dysserne ere af ældre oprindelse end jættestuernerne, hvilket man slutter ikke alene af, at opstillingen af dysserne har været langt lettere end opførelsen af de kunstfærdigt byggede jættestuer, men i særdeleshed af, at de oldsager, der ere fundne i hver af de nævnte gravformer, i regelen fremtræder som særegne grupper med hver sine ejendommelige former. Om de genstande, der fortrinsvis ere fremdragne fra dysserne, har man kunnet påvise, at de danner overgangsformer fra de tidligere perioder til jættestuernes tid. Dysserne ere som oftest fattige på gravfund, hvilket muligen dog hidrører fra, at der har været så lett adgang til at udplyndre dem, da de tildels står åbne.

Af former, som synes ejendommelige for stendyssernes tidsalder (ca. 2000 år før Chr.), må nævnes *lerkar i flaskeform* (tavle III nr. 7 fra en tidligere langdyse ved Marienborg, Calmettes samling) og *tyndnakkede øxer*. Fra øxen med den spidse nakke har den tyndnakkede udviklet sig; nakken er bred, men tynd, næsten skarp. Dette er den almindeligst forefundne form, brugt som arbejdsøxe. Den kan være indtil 18" lang, men er ofte meget forkortet ved slid og gentagne opskærpnings. Her afbildes den dels tilhugget til slibning (tavle II nr. 12), dels halvt opslidt (nr. 13); den første er 1856 funden i mosen ved *Abborrebjerget* og var dengang det største kendte eksemplar, 16 $\frac{1}{4}$ "; den anden stammer fra *Nyborre*. Fra denne øxe udvikler sig atter den yngre form, der henhører til jættestuernes tid, nemlig den *tyknakkede øxe* (nr. 14, fra en ryddet jættestue ved Stege), og derfra endelig den yngste form, den *bredæggede øxe* (nr. 15). De sidste formers brede hammerbane ligner så meget senere tiders bronze- og jernøxer, at tanken ledes hen til, om man måske i slutningen af stenalderen har set enkelte bronzeøxer og benyttet dem som mønstre eller omvendt. Da flinten vanskeligt lader sig bore, har disse øxer måttet indsættes i træskafter og bindes til disse; i moser

er der fundet enkelte sådanne skafter bevarede. Ovenfor i indledningen er omtalt de snurrige forklaringer af disse øxer, som indtil for nogle få menneskealdere siden hyldedes både af lærde og læge. Men endnu kan man stå undrende overfor disse mærkelige redskaber, der ikke alene så vanskeligt lader sig rigtigt befæste på skaft, men hvoraf nogle har en ganske urimelig størrelse for praktisk brug, medens andre er så ganske små, at de kun kan opfattes som miniaturbilleder af øxer med en eller anden symbolsk betydning. Når man endvidere bemærker, at øxerbilleder forekommer indhuggede i gravkamres vægge eller gengivne i rav, så er der god grund til at formode, at øxen tillige har haft religiøs betydning, om end det vilde være for dristigt, at sætte denne betydning i forbindelse med Thorshammeren; thi selv om Thorsmythen er ældre end den øvrige Asareligion, så rækker den dog næppe tilbage til stenalderen. Snarere er såvel øxens symbolske betydning, som Thorshammeren og de senere sagn om tordenkilerne ud-

Forarbejder fra Rødkilde.

sprungne af en tilgrundliggende forestilling om lynets mystiske magt, der også er brugt som åndeligt billede.

I enhver af vore samlinger ser man, at stenøxerne blandt alle oldsager udgør det langt overvejende antal, og om end dette dels må forklares af, at de er gjort af et uforgængeligt stof, viser den store mængde dog, såvel at øxen har været det almindeligste arbejdsredskab, som at stenalderen i sin helhed må have strakt sig gennem lange tider, måske over 2000 år. Hosstående billede viser nogle forarbejder til øxer fundne på hustomterne ved Rødkilde. Arbejdet på det ene synes at være standset af hensyn til nogle forsteneringer i flinten.

Stendysserne ere efter deres form dels *runddysser*, dels *langdysser*. Runddyssen har et enkelt gravkammer i midten, hvilende i en flad høj, der oprindelig er omgivet af en kreds af mindre stene. Langdyssen har to eller flere gravkamre indenfor en aflang firkant af mindre stene, som dog kan være indtil 3 alen høje. I regelen har jordhøjen dækket en del af gravkammerets sidesten,

mens den store overliggersten ligger frit; undertiden står hele gravkammeret frit på den flade mark, men i så fald er det sandsynligt, at jorden senere er gravet eller smuldret fra. Også om disse smukke stendysser havde man tidligere forskellige forklaringer. Nogle mente, at det var thingsteder med høvdingsplads i midten, mens thingmændene sad i kreds på randstenene. Andre forklarede dysserne som altere, hvor man foretog offringer, og lod blodet løbe i kammeret underneden. Disse forklaringer kan forsåvidt næppe helt afvises, som det vel er muligt, at nogle af disse dysser i meget senere tid er bleven benyttet på sådan måde. Fra begyndelsen af den historiske tid tales der oftere om offringer på stenaltere, og det er ikke usandsynligt, at de allerede dengang flere tusind år gamle stengrave ere blevne betragtede som helligdomme, da man ikke har kendt deres oprindelse. En af de første Upsalalove fra christen tid forbyder offringer i lunde og på stene. Senere — hele middelalderen igennem — blev gravhøje og dysser benyttede som thingsteder (se Neergård i årbøger 1902). Deraf de mange navne »Thinghøj«, en i hvert herred. På Møn har tidligere været en »Thinghøj« ikke langt fra Gammelborg. Der er imidlertid nu ingen tvivl om, at både dysser og jættestuer ere grave fra stenalderen. Enhver sådan grav, der ikke er udplyndret, bærer vidnesbyrd herom.

Under et meget hårdt dække af ler og flint findes i gravkammeret en større eller mindre mængde menneskeben blandet med forskellige oldsager, øxer, knive, flækker, ravsmykker, benredskaber og lerkar, som oftest i skår; man må i det hele anvende den største varsomhed ved udgravningen for så vidt muligt at få genstandene frem ubeskadigede fra den stenhårde fyld. Enkelte gange har man i et sådant gravkammer kun fundet et enkelt lig, som da formodentlig er af en stor høvding. Som oftest findes knokler af mange lig, selv i små dysser; i store gravkamre har man fundet rester af indtil 100 lig. Disse grave har da været slægtsgrave, benyttede gennem flere slægtled. Ved hver ny begravelse er resterne fra tidligere gravlægninger fejlet tilside, hvorfor knoklerne findes uordnede i tykke lag. Skönt ligbrænding ikke fandt sted, er der dog spor af gentagen brand i gravene; måske har man ved hver ny gravlægning udbrændt gravkammeret for at rense luften; måske har ild hørt til ceremonierne ved begravelsen.

Af stendysser findes mange på Møn, og her har været endnu

mange flere. De har ofte ligget gruppevis i nogen dog ikke stor afstand fra de dengang beboede pladser; ofte finder man gravhøjene i yderdelen af de nuværende bymarker. Højene lå ikke så tæt ved hinanden som senere i bronzealderen. Dette tyder på, at hver slægt med sine grene har boet for sig, ikke samlede i byer.

Ved Læssøes undersøgelse i 1845 påvistes 22 bevarede dysser og 15 stenkamre, ligesom han også i sin beretning gör opmærksom på, at mindesmærkerne fra stenalderen i regelen ikke ligger på toppen af bakkerne, men navnlig i lavninger nærved nuværende eller tidligere vandløb. At gravene lå i nogen afstand fra boligene, kan formentlig sluttes også deraf, at der sjelden findes gravkamre umiddelbart ved strandbredden, hvor derimod ofte findes bopladser, der har været benyttede også i den yngre stenalder.

Som ovenfor nævnt foretog i 1880 dr. *Henry Petersen*, led-saget af tegneren, kapitain *A. P. Madsen*, en nøjere undersøgelse af Møn, hvorved det tillige søgtes oplyst, hvor og hvormange spor der endnu kunde påvises af dengang sløjfede mindesmærker. Man fandt da spor af ca. 140 mindesmærker fra stenalderen, deraf 33 runddysser, 65 langdysser, 28 stenkamre (jættestuer) og resten (ca. 14) stenkister (af hvilke der dog vistnok findes mange flere — se nedenfor); af disse fandtes 16 dysser, 2 kamre og 3 stenkister på *Bogø*. Der er ingen tvivl om, at der i ældre tid har været et endnu betydeligere antal, af hvilke der nu end ikke findes spor tilbage. Omtrent halvdelen af de 140 mindesmærker var dengang mere eller mindre vel bevarede, nemlig 12 runddysser, 42 langdysser, 13 jættestuer og ca. 7 stenkister, hvoraf ialt ca. 14 på *Bogø*.

I de siden forløbne ca. 25 år er atter en del af disse mindesmærker bleven ødelagte, nogle er forfaldne, og selv de smukkeste er ofte overgroede således med tjørnekrat eller større træer, at kun oldgranskere kan opdage dem. Mange have ment, at det vilde pynte i landskabet, når gravhøjene var bevoxede med træer; men isåfald ses de kun som enkeltstående trægrupper, medens den langt interessantere form som dysser eller gravhøje forsvinder. Særlig bør man være opmærksom på, at træerødder i de høje, der indeholder de store stenkamre, i tidens løb vil sprænge stenbygningens sammenføjning.

Idet vi her først beskæftige os med *dysserne*, må det desværre bemærkes, at selv de forholdsvis vel bevarede blandt disse, i

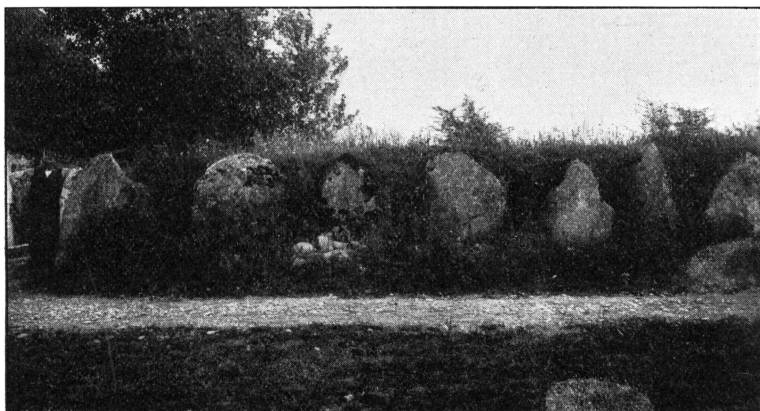
regelen dog er så vidt ødelagte, at det endog er vanskeligt nu at skelne mellem rund- og langdysser; selve gravkamrene i disse kan nemlig være ligedannede*), så at forskellen kun fremtræder i randstenene, der enten ere stillede i rundkreds eller i en aflang firkant; men randstenene *have stået så udsat* og ere tillige så små, at det har været forholdsvis lett at flytte dem bort. Randstenene findes derfor næsten aldrig helt bevarede; ofte ere de fuldstændig plyndrede og endnu oftere findes kun nogle enkelte, af hvilke man undertiden kan slutte sig til dyssens form. Selve gravkammeret er dog ofte bygget af så store sten, at man har ladet dem stå, fordi det var for stort arbejde at flytte dem, og dog har man undertiden forsøgt at sprænge dem med krudt, og ofte er overliggeren på den måde ødelagt og borttaget. Isærdeleshed er det gået ud over disse mindesmærker i slutningen af 18de århundrede, da der gjordes så store anstrengelser for at hegne markerne med stengærder. Hvor man imidlertid finder to eller flere gravkamre, kan man som oftest slutte sig til, at der har været en langdysse, som også er den hyppigste form.

Af *langdysser* findes mange, der endnu kan kendes. Vel bevaret er fremfor alle »Grønsalen« ved Hårbølle, som måske er det smukkeste af alle eksisterende mindesmærker af denne art. Vi ser her ganske bort fra de sagn, der flere tusinde år senere er knyttede til denne langdysse og dens navn, hvortil vi kommer tilbage på sit sted i sagnhistorien. Det er et gravsted fra dyssetiden et par tusinde år før Christi fødsel. Hårbølle marker er meget tidlig blevet ryddede for skov; stenaldersfolket har her bosat sig, og Grønsalen er utvivlsomt høvdingernes slægtsgrav, hvor der var plads til mange flere grave end de 3, der nu kan ses. Af disse har de to i den østlige ende mistet deres overliggere allerede før 1800, medens den ene imod vest endnu har en mægtig overligger, der giver en syngende lyd, når man slår på den. Ældre Mønsbeskrivelser fortæller om en anden »Grønjägers« gravhøj ved

*) På Møn synes der dog som oftest at være en kendelig forskel, idet langdysserne ofte har små nedsænkede *gravkister*, medens alle runddysserne har større gravkamre, oftest med *sidegang*. Heraf hentede Henry Petersen sin betegnelse »gangbygninger«. Disse gravkamre er øjensynlig en overgang til de større jættestuer, og man skulde derfor tro, at runddysserne i almindelighed var yngre end langdysserne. Med en sådan formodning kunde det også stemme, at ingen langdysser, men kun runddysser findes øst for Øresund. (»Vor oldtid« s. 57—62, hvor spørgsmålet er berørt.)

Marienburg også med syngende overligger; den skal være ødelagt af *Beringskjold*, der brugte stenene til at opføre stenladen på Marienburg. Vi ser heraf, at flere egne kappedes om æren af at have den syngende grav.

Grönsalen har den overordentlige længde af 314 fod og er 25 fod bred. I regelen er langdysser meget kortere, og sjelden overstiger de 200 fod; der findes dog et par, der når indtil 500 fod, men ingen har bevaret så mange vældige randstene (indtil 3 alen høje) som Grönsalen. Den søndre side er næsten fuldstændig med 72 opretstående stene; af endestenene er kun bevaret

Grönsalen.

5, og på den nordre side, langs hvilken der går en vej, har fristelsen til at hente sten været for stor, så her er kun bevaret 57 store randstene. På den anden side giver vejen også en lett adgang til at tage det storartede mindesmærke i öjesyn. Tavle I, 1 gengiver en grundtegning og profil. Her meddeles et billede af et lille stykke af det østlige hjørne. Grönsalen blev allerede for 100 år siden fredet som fortidsminde, men også her begynder tjörn og krat at vise sig.

Den næstbedste langdysse findes på matr. nr. 25 af *Budsemarke*, og er ligeledes fredet efter opfordring fra Læssøe (af den i krigen 1850 udmærkede danebrogsmand, Hans Hansen). Den er 85' lang og knap 25' bred, har et enkelt firsidet gravkammer i midten og udmærker sig navnlig ved de tre særdeles store vestlige endestene, der ses på omstående billede. En af de østlige

endesten er væltet, og viser på den opadvendte side talrige skålformede fordybninger.

Budsemarke langdysse.

Det efterfølgende billede viser en smukt beliggende langdysse på *Sprove* mark; den fortjener at istandsættes.

Sprove langdysse.

I 1902 lykkedes det ved ejeren, slagter *Jørgensens* beredvillighed at få fredet en langdysse på matr. nr. 36 på *Bogø*, ikke langt fra *Skåningbroen*. Nationalmusæet har derefter ladet den istandsætte, da de fleste randstene lå væltede på stedet. Dyssen har

den ejendommelighed, at den viser ret i nord og syd, og at der er to gravkammer ved siden af hinanden midt i dyssen. Disse blev 1880 undersøgt af Henry Petersen, som der fandt mange stenoldsager. Denne dysse vilde blive synlig fra søen, dersom lidt krat på brinken blev ryddet.

I skoven, *Stubberup* have, findes en ret godt bevaret langdysse, 66' lang og 21' bred. Den har et gravkammer med overligger i den østre ende. Den er fredet ved mundligt tilsagn af ejeren, kammerherre *Scavenius*, til Henry Petersen i 1880, men den trænger til lidt istandsættelse, hvorved den omtrent kunde blive fuldstændig.

En langdysse af 80 fods længde med enkelt gravkammer findes i *Lilleskov*. Så godt som alle sten synes at være tilstede, om end flere ere væltede. Ved en istandsættelse kunde den ligeledes blive særdeles smuk.

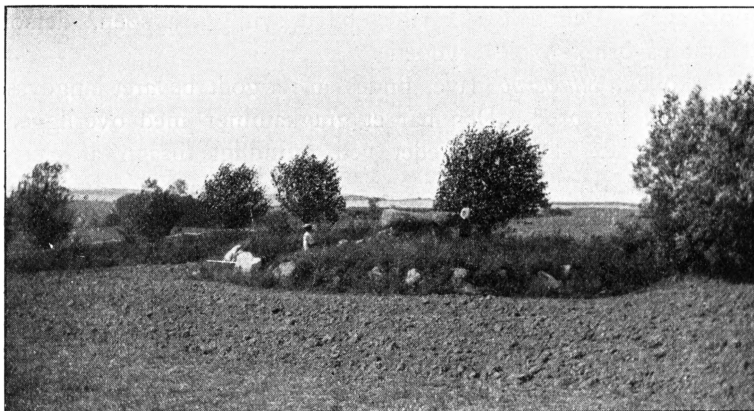
Det samme gælder den såkaldte »*Stenkiste*« på matr. nr. 11 af *Ålebæk*, malerisk beliggende ikke langt fra stranden; navnlig er dens østlige gravkammer meget imponerende.

Disse sidstnævnte langdysser burde også lovformeligt fredes. Men foruden dem er der flere andre, som fortjener at bevares, skønt de allerede er delvis ødelagte. Således undersøgte jeg i indeværende efterår en tidligere ukendt, nu snart sløjfet langdysse ikke langt fra strandbredden ved *Hjelm* på matr. nr. 35.b. I dyssen synes der at have været to gravkister, af hvilke den ene er smukt stensat og forholdsvis vel bevaret; dog mangler dækstenen. Ejeren, *Henrik Jensen*, lovede at bevare denne gravkiste, mens det øvrige efterhånden afgraves.

Af *runddysser* på Møn er formentlig kun 3 således bevarede, at man utvivlsomt kan betegne dem som sådanne. De findes på matr. nr. 8 i *Sprove*, på *Lisebjerg* ved *Ålebækgård* og på matr. nr. 20 i *Sømarke*.

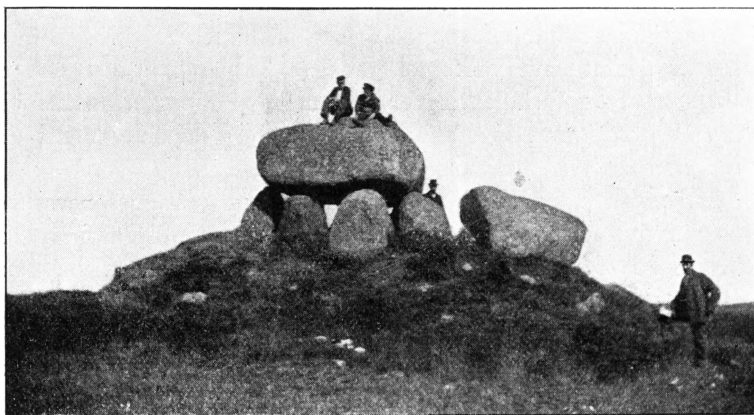
Ved *Sprovedys*sen var næsten samtlige stene bevarede, men i forfalden tilstand. I efteråret 1902 lod jeg — med samtykke af ejeren, gårdejer *O. Hansen* i *Sprove* — denne dysse istandsætte i sin lett påviselige oprindelige skikkelse, og forhåbentlig vil dette smukke mindesmærke nu være fredet for bestandig. Det udmærker sig ved sin sjeldne fuldstændighed og smukke beliggenhed med udsigt over land og sø (se omstående billede). Et besøg derude lønner sig, da man tillige kan gæste den i få hundrede alens afstand liggende kong *Asgers høj* med jættestue.

Runddyssen på *Lisebjerg* udmærker sig ved sit dybe firsidede gravkammer, hvis overligger er skubbet tilside; men forøvrigt er

Istandsæt runddysse ved Sprove.

den så træbevokset, at den er vanskelig at finde og få klarhed over. Den trænger til istandsættelse.

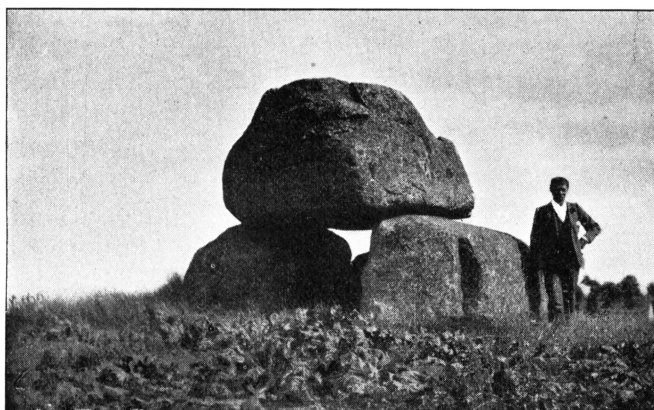

Sømarke runddysse.

Runddyssen på matr. nr. 20 af *Sømarke* er forlængst et af staten fredet fortidsminde. Af randstenene er kun så mange bevarede, at man nogenlunde kan bestemme formen. Derimod ud-

mærker den sig ved sit fritstående gravkammer med en vældig overligger (se billedet), samt en anden overligger over et sidekammer eller indgang, som ved lynnedslag skal være revnet og væltet fra sin plads; dens overside er bedækket med skålformede fordybninger. Ejendommeligt for denne dysse er dens imponerende beliggenhed på en lille højde.

Endvidere findes 3 velbevarede enestående gravkamre, om hvilke det ikke kan siges, om de have hørt til en rund- eller langdysse, da randstenene er borttagne så vel som jordhøjen; da der ikke findes spor af mere end ett gravkammer, kunde man tro, at de have hørt til runddysser; men efter tidligere beskrivel-

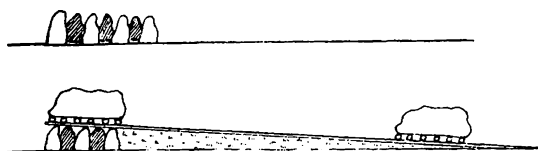
Råbydyssen.

ser af omgivelserne er dette dog tvivlsomt. Disse 3 dysser er den anselige og meget bekendte dysse ved Fanefjord kirke (matr. nr. 6 b i *Vollerup*) og den ligeså smukke dysse ved Råbyvejen (matr. nr. 6 b i *Råby*), samt en noget mindre dysse ved foden af *Præstebjerg* (*Vollerup*), hvis overligger dog er delvis sprængt, så at reststykket ligger således på kant, at det kan rokkes med hånden. Disse tre ere fredede nationalminder og gör sig godt gældende i landskabet, da de er befriede for al bevoxning. *Vollerupdyssen* ved kirken anses som typisk for mindesmærker af denne art, og er som sådan afbildet i flere archæologiske værker både i ind- og udland. *Råbydyssen* gör ved sin høje og fri beliggenhed et mægtigere indtryk; den er hosstående afbildet.

Med hensyn til alle øvrige *Mønske* dysser henvises til den

som bilag II meddelte fortegnelse, hvor der er bemærket de mindesmærker, som fortjener at bevares og muligt istandsættes. Særlig bemærkes de mange dysser på Bogø, som dog er stærkt forfaldne.

»Jættestuernes« tidsalder falder i første halvdel af det andet årtusinde f. C. og viser stenalderkulturen på sit højdepunkt, således som den navnlig har udviklet sig i Danmark og i de gamle Danske landskaber. Med beundring betragter vi disse vældige stenbygninger og forbavses over, hvorledes den tids mennesker uden nutidens mekaniske hjælpemidler har formået at flytte og løfte disse svære stenmasser. Mange lærde har tidligere grundet over denne gåde. Kong *Frederik den 7de*, der selv med megen interesse og forståelse beskæftigede sig med oldforskning, har fremsat en forklaring i en afhandling, som han lod udkomme på en række Evropæiske sprog. Hans egenhændige manuskript herom er opbevaret i nationalmusæet; det er illustreret med hans

Frederik VII.s forklaring.

egne pennetegninger, hvoraf her er gengiven en nogenlunde tro kopi. Kongen opstiller to forklaringer, af hvilke

dog vistnok kun den sidste er sandsynlig. Det gælder navnlig spørgsmålet om anbringelsen af de store overliggere. At de er bleven flyttet på ruller over et skinnespor af træ, er en selvfølge; men hvorledes har man båret sig ad med at løfte dem op på sidestenenene? Fredr. d. 7de antager, at *enten* har man udgravet og underbygget kammeret, *efterat* overliggeren var kommet på plads, *eller* også (og dette er sandsynligst) har man bygget kammeret *først* og derefter ført overliggeren op ad en lang jordrampe, således som det iett vil forstås af tegningen. I alle fald må der være anvendt mangfoldige menneskehænder, hvad der også fremgår af den bekendte fortælling hos *Saxe* om, hvorledes *Harald Blåtand* lod slæbe en kæmpesten til sine forældres gravhøj; og dog henhører denne fortælling til en tidsalder, der er 2—3000 år yngre end stenalderen.

Men også opførelsen af stenkammerets sidevægge er udført med ikke ringe kunstfærdighed. De enkelte stene vender altid en forholdsvis jævn glat side indad, som oftest har man dertil valgt naturlig formede stene; man havde deraf et meget rigt udvalg,

da — som geologerne har påvist — vi må tænke os store strækninger af landet, navnlig højderne, på den tid oversået med et næsten tæt lag af større og mindre rullesten, som først det fremskridende agerbrug efterhånden har fjernet. Men der findes også tydelige eksempler på, at man har formået at kløve selv meget store sten. Det antages, at kløvningen er foregået således, at man huggede en fure i stenen, opvarmede denne gentagne gange ved ild og overheldte den med vand, hvorefter stenen kan kløves med trækiler. Mellemmrummene mellem sidestenerne er udfyldt med et formeligt murværk af tyndflækkede mindre sten, hvortil der i regelen er anvendt en egen art rød sandsten, som er lagdannet og derfor lett at flække. Denne stenart må i oldtiden have været langt rigeligere tilstede end i vore dage. Man har ligeledes iagttaget, at der er anvendt en særdeles sindrighed ved fordelingen af overliggerens svære vægt på sidevæggene; stenene i disse have nemlig en svag heldning indad, så at overliggerens tryk selv bidrager til at holde det hele sammen. Ved sløjfning eller udgravning af et sådant kammer, hvor en eller flere dækstene er fjernet, må man derfor være meget forsigtig, da sidestenerne er tilbøjelige til at vælte indad.

Gulvet udgøres undertiden af den oprindelige jordflade, men oftere er det brolagt med ovennævnte sandstensfliser, eller hårdt stampet af flinteskærver.

Kammerets højde afhænger naturligvis af sidestenernes størrelse, men man har stræbt at nå en sådan loftshøjde, at man nogenlunde kan gå oprett derinde, ca. 5 fod. Derimod er gangen, der fører fra kammeret ud gennem jordhøjens side — i regelen i sydost — en del lavere, så man kun kan krybe derigennem. I gangen ses en eller flere dørkarme, hvor de enkelte afsnit af gangen har kunnet lukkes med flade sten eller trædøre. Gangen støder i regelen til midten af kammerets sydostlige langside.

Ved de Mønske jættestuer bemærkes det som en ejendommelighed, at kammeret er smallest på midten, lidt bredere i begge ender.

Møn har i fortiden haft mange flere jættestuer end nu; men øen udmærker sig fremdeles ved adskillige store, vel bevarede og ejendommelige mindesmærker af denne art. Fremfor alle den berømte Røddingehøj, der egentlig hedder *Klekkendehøjen*; den har et dobbelt gravkammer med to fuldstændige indgange. Dobbelte jættestuer findes forøvrigt kun på Sælland. Røddinge-

höjen er en af de smukkeste og endnu bedst bevarede, og den vandt tidlig sin berømmelse, fordi den var et af de første oldtidsminder, der — allerede før 1800 — blev genstand for en systematisk udgravning og efterfølgende fredning.

Hos Paludan (og i annalerne for 1815) findes en udførlig beretning om udgravningen af denne høj, som Calmette lod sin hushovmester Berg udføre; derved arbejdede 14 mand i 8 dage. Höjen blev afgravet fraoven, så dækstenene var blottede, og to af disse rejstes på kant, hvorefter kammeret og gangene udtømtes, og mange oldsager indsamledes. Beretningen vidner om den store omhu, hvormed arbejdet udførtes. Indholdet af graven stemmer med mangfoldige senere udgravninger af sådanne jættestuer. Det har ikke kunnet undgås, at der er indløbet nogle misforståelser. Det hedder således, at fyldingerne mellem sidestene var ikke alene udført med den sædvanlige omsigt, som vi nu kender andenstedsfra, men endog »belagt med fliser, hvor de var ujævne«, og Paludan beklager, at »den smukke beklædning på stenvæggene efterhånden falder af«. Denne »beklædning« må sikkert bero på en misforståelse af arbejdernes skildring. Af andre iagttagelser kan bemærkes, at der i et hjørne af hvert kammer fandtes henstillet et lerkar, og til beskyttelse af dette var over det indmuret i hjørnet en $\frac{1}{2}$ alen bred flise; samt over den ene krukke fastgjort i væggen en smukt forarbejdet gnejsstensøxe, øjensynligt med symbolsk betydning.

Efter udgravningen blev kammeret atter lukket foroven, og höjen genopført; (højdemålet er dog angivet meget for stort). Derpå blev höjen indhegnet og desværre beplantet med buskvæxter, der siden har bredt sig således, at der ikke mere kan fås noget billede af höjen, og ingen kan udenfra ane, hvad den indeholder. Worsåe har engang yttret, at det særlig er stenalderens høje, hvor tjørnekrattet breder sig. Er det stenunderlaget, som virker dette? Eller er disse stenhøje særlig bleven overladt til sig selv på grund af dertil knyttet overtro?

Nogle af de i graven fundne oldsager er afbildede hos Paludan. De indsendtes 1807 til musæet som nogle af de første bidrag til dette, hvorfor de her have nummere 49—70; disse omfatter Calmettes samling, som dog nogle år efter forøgedes med adskilligt mere. Røddingefundet opbevares samlet i musæet; de enkelte genstande er optagne i den fortegnelse, der følger som bilag I.

Om udgravningen af *jættestuen ved Sparresminde* har jeg ikke fundet nogen beretning. Formodentlig er den foretaget efter Calmettes eksempel af godsinspektør *Sparre*, der boede på gården. Den var fredet før 1845. Det er en meget smuk, regelmæssig jættestue med forholdsvis lett adgang. Også den er bevoxet med træer og viser sig i landskabet kun som en trægruppe. (Hosstående billede er efter et fotografi af højens indre.)

Konsul *Gustav Hage* i Stege lod i trediverne og fyrreerne udgrave mange gravhøje, hvoraf nogle nu er helt forsvundne, andre

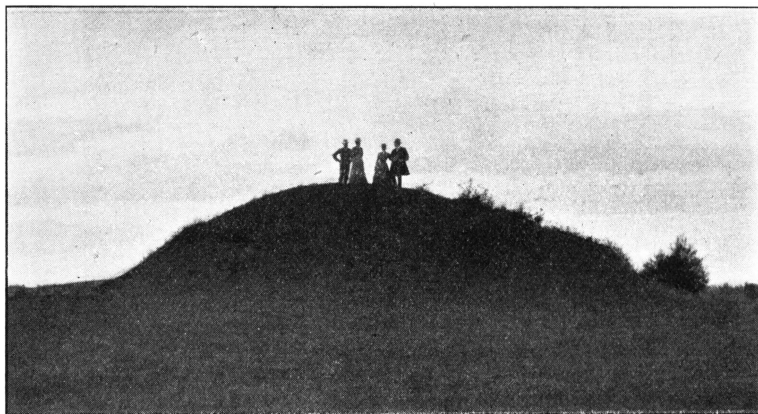

Jættestue ved Sparresminde.

halvvejs. Fuldt bevarede er jættestuerne i »*Jordhøj*« ved Nøbølle og kong *Asgers* høj ved Sprove. På Nøbølle mark lå to høje tæt ved hinanden, »*Jordhøj*« (måske »Hjordehøj« eller forvanskning af navnet Jure ☉ Iver) og »*Sognehøj*« (på ældre kort »*Sovehøj*«), som begge blev udgravede af Hage i 1836—37. Sognehøj, der lå nord for Jordhøj, blev ganske sløjftet, men Jordhøj er ubeskadiget og ubevoxet; den ses med sin indgang fra landevejen. Da den er typisk for de Mønske jættestuer, gives her et grundrids og en sidetegning af den (tavle I. 2 og 3), af hvilken ses, at den næstyderste sten i den dækkede gang er forsynet med skålformede fordybninger, som dog kan være borede, *efterat* stenen er anbragt på sit sted. Gravkammeret er 32 fod langt, 7¹/₂ fod i hver ende, kun 6 fod på midten. I gangen ses en tydeligt

fremtrædende dörkarm, hvor en dör (formodentlig af træ) har lukket for det indre rum af gangen. Om de i denne høj fundne oldsager vil senere blive handlet.

Kong Asgers høj ved Sprove er, landskabeligt set, et af de prægtigste mindesmærker på Møn. Den ligger frit på en højde uden mindste bevoxning med vid udsigt over smålandsvandene. Gravkammerets indhold svarede til det kongelige navn; men dette er rigtignok af langt yngre dato. Hage bereiter nemlig, at der kun fandtes et enkelt lig, nogle få flintsager samt en særdeles smukt forarbejdet stridsøxe af sandsten, der efter Worsåes ønske noget senere indsendtes til musæet.

Kong Asgers høj.

En lige så glimrende beliggenhed har *Hjelmshöjen*, hvis jættestue blev udgravet i 1853 af ingen ringere end selve Worsåe, Forchhammer og Jap. Steenstrup; herom haves en udførlig beretning i videnskabernes selskabs skrifter. Der fandtes en stor mængde oldsager; men det egentlige hovedøjemed, at få fremdraget et fuldstændigt skelet fra stenalderen, nåedes ikke.

Disse 5 jættestuer er nu alle fredede under musæet. For at afværge beskadigelser eller urenlighed er de lukkede med en lem, hvortil nøglen hentes hos vedkommende gårds ejer. Besøgende må forsyne sig med lys, da der naturligvis er bælgmørkt i gravkammeret.

I tidligere tid har der været adskillige flere jættestuer. Foruden de ovennævnte høje har *Hage* 1837 ladet udgrave en

anden jættestue »i nærheden af Stege«, hvor vides ikke. Fra denne grav indsendtes en del kranier og knokler til universitetets anthropologiske museum. Der fandtes også rester af en træspand med udskårne zirater i kanten (forsvunden? har vel snarest hørt til en yngre grav).

Ovenover jættestuen i denne høj fandtes nemlig en gravurne med det sædvanlige indhold fra den yngre bronzealder, vistnok det tidligst iagttagne eksempel på, at stenaldershøjene også toges i brug i senere perioder.

Allerede samtidig med Calmettes udgravning af Røddingehöjen var der fundet en lignende jættestue med dobbelt gravkammer på matr. nr. 10a i *Østermarke*. Amtmanden havde ladet den fredlyse; ikkedestomindre var den blevet ødelagt; endnu i 60erne kunde der ses rester af de to kamre; nu er höjen ganske forsvunden. Resch og Bülow på Nordfeldt fik herfra mange oldsager, som måske har dannet begyndelsen til Danneskjolds samling.

Noget senere (1826) lod amtsforvalter *Paulsen* udgrave en stor jættestue ved *Bjørnehöjmarken* ved Stege (nu provstegårdssjord). Navnet, *Bjørnehøj*, tilhørte egentlig en rund toppet høj (formodentlig fra bronzealderen), men om fund i denne haves ingen beretning. Umiddelbart ved denne lå en større, men fladere høj (100 alen i omkreds, men kun 5 alen høj). Den deri værende jættestue havde indeholdt mindst 20 lig, hvoraf 10 velbevarede kranier blev indsendte, samt kranie af en hund, foruden mange flintsager.

Det mærkeligste ved denne jættestue var, at den dækkedes af en eneste overligger, der var 12 alen lang, større end nogen nu kendt sten på Møn. Desværre blev dette mindesmærke fuldstændig sløffet, stenene sprængte og bortførte.

På matr. nr. 9 i *Mandemarke* har tidligere ligget en stor jættestue. Da man i 1902 stødte på resterne af den, lod musæet tomten omhyggeligt undersøge. Næsten alle sten var da fjærnede, men i bunden fandtes en mængde oldsager af flint, ben (bl. a. en lille fingerring af ben, formentlig enestående) eller rav, der indgik til musæet. Da Læssøe var her i 1845, eksisterede jættestuen endnu, om end »stærkt forstyrret«, i 1880 stod sidestenen, men dækstenene var borte. Således er i løbet af det 19de årh. de fleste oldtidsminder forsvundne; tidligere mægtede man ikke at give sig i kast med så besværligt arbejde, ja, man frygtede vel også for at forstyrre de gamle høje. Se omstående billede.

I 1838 lod pastor *Freuchen* i Magleby foretage nogle udgrav-

ninger på den af oldtidsminder opfyldte mark ved *Skaglevad* nord for vejen mellem Råby og Budsemarke. Man mente dengang, at den derværende bakke havde dannet en holme i det formodede sund mellem Borre og Høje Møn. Blandt andet udgravedes og sløjfedes en mindre jættestue (9 alen lang og 3 alen bred) med sædvanlig indgang fra sydost.

Fra dette sted, kaldet Borrehöjen, indsendtes mange oldsager til musæet, deriblandt den længste parallelhuggede flintedolk, der findes (tavleIII nr. 14), også flere velbevarede kranier.

Udgravning ved Mandemarle.

Endelig kan nævnes de tre »Havlidshöje« ved Lilleskov, Sømarke, hvis udgravning 1859 lededes af assistent Boye — se herom nærmere i fundlisten. Nogle af dækstenene over disse stenkamre skal af Calmette være ført til Liselund og anvendt ved anlægene der.

Alle disse større fund ledsagedes af mere eller mindre gode beskrivelser; de opbevares som samlede fund. For Nøbøllehöjens vedkommende betingede Hage sig endog dette udtrykkeligt i skrivelse til direktør Thomsen. Se iøvrigt fortegnelsen i bilagene.

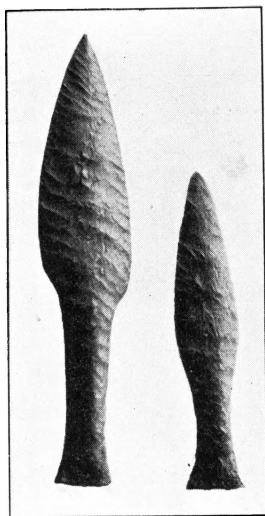
Det er imidlertid ikke alene ved de ejendommelige gravkamre, at jættestuernes tidsalder udmærker sig. Også de mangfoldige i kamrene fundne oldsager med dertil hørende fund i mark og mose viser, at stenalderen på denne tid har nået sin højeste ud-

vikling. Ovenfor er allerede nævnt, at de almindeligst brugte redskaber, øxer og mejsler, på denne tid får den hensigtsmæssigste form som tyknakkede, hvorved de blev både stærkere og tungere til slag. Disse redskabers brugbarhed til tømmerarbejde er praktisk bevist af afdøde kammerherre *Sehested*, der i haven ved Broholm på Fyn lod opføre et hus af træ, der helt igennem er forarbejdet med stenredskaber.

Af sådanne henhørende til stenalderens sidste afsnit, er der naturligvis funden en stor mængde på Møn. Når stykket var formet og glathugget, blev det slebet, først på en større rund sten, af hvilke der også er fundet nogle på Møn (en på Farø) med hulslidt overflade. Den finere slibning foretoges med særegne slibestene (tavle III nr. 12), der ligner en forstenet knokkel; og til den fineste poléring brugtes en lille polérsten med et hul foroven til at bæres i en snor; også en sådan er funden her (hos H. P. Bille). En smuk sleben smalmejsel fra Nøbøllehøjen er afbildet under nr. 1. Også ben anvendtes endnu som arbejdsredskab; af samme grav er optaget en mejsel af ben (nr. 2) og fra Stegehøjen en benprén (nr. 3). Medens de daglige håndværksredskaber naturligvis forefindes i størst mængde, så er det derimod de egentlige våben, på hvis forfærdigelse der anvendtes den største flid og kunst. Som våben brugte man først stridskøller af forskellige former, undertiden som en rund skive (nr. 17). Senere formede man de elegante stridshammere af forskellige stenarter med boret skafthul i mange former, der forekommer talrigt i Jylland (se nr. 15 og 16). En lignende fra Frenderup (hos bogholder Petersen) har ingen skarp ægg.

Til knive (dolke) og pilespidser anvendtes flint; i bearbejdelsen heraf har stenalderen vundet sin største triumf, så at nutiden med al sin kunst og flid ikke kan gøre det efter. I denne kunst står de Danske oldsager højest. I de tidligere former af knivsblade er det vanskeligt at skelne knive fra spydspidser. Våbenet kunde bruges på begge måder (tavle III nr. 13 fra Røddingehøjen var det første stykke i musæet af denne art). Efterhånden får dolkene dog tydeligt håndtag. Ved behandlingen af flinten er iagttaget to stilarter. På øerne finder man mest *glathugning* som nr. 13, i Jylland mest den såkaldte *parallelhugning*, der frembringer det skønne lysspil i flinten, især den mørke. På Møn har man dog fundet mange stykker af begge arter. I August 1904 fandtes ved gravning ved *Hjelm* på et sted, hvor der formodes at have været en

gravhøj, to mindre flintdolke (se hosstående billede), hvoraf den største ($8\frac{1}{4}$ " l.) smukt viser paralelhugningen, så at arrene efter hvert slag danner regelmæssige parallelle rækker. Tavle III nr. 14 viser den berømte dolk fra *Borregraven* 1838, som er et af de fortrinligste arbejder af denne art, som der overhovedet kendes, vistnok den længste (13"), og som sådan afbildet i dr. S. Müllers nylig udgivne pragtværk om flintdolke. I min samling findes et flintblad fra Hånbølle, udhugget så tyndt som et knivsblad, og en flintdolk fra Vedele søbund. Det er endnu en uløst gåde, hvorledes disse arbejder har kunnet lade sig udføre. Næsten ligeså meget forbavses man ved at se, hvor fint pilespidser er udarbejdede i flint; der findes langt finere stykker end den her afbildede (nr. 18, fra Koster).

Dolke fra Hjelm.
(Aug. 1904.)

Flintvåbnene var kun stødvåben; flinten tåler naturligvis ikke at føres til hug. Når *Viborg* i sin Mønsbeskrivelse 1670 fortæller, at der dengang ved Tostrup var fundet »et sværd« af sort flint, en alen langt, så er dette sikkert en overdrivelse; de gamles mål må man ikke tage så nøje.

Til pynt anvendtes fremdeles gennemboede *dyretænder*, *hjørtetak*, *ben*, men navnlig *rav*, udskåret i mange former, særlig som billeder af den hellige øxe eller hammer. I den sløjfede »Sognehøj« ved Nøbølle gjordes rige fund af rav i mange former, se (tavle III nr. 11) billedet af en 3" stor ravperle, formet som en hammer.

I gravene er fundet mangfoldige *lerkar*, ofte i smukke former og med indridsede zirkler for forskellige mønstre. Som oftest er der kun levnet skår af disse skrøbelige kar; selv om et kar har holdt sig helt i graven, er det yderst vanskeligt at bringe det ubeskadiget frem af jordfylden. Såmeget værdifuldere er den snæverhalsede krukke (nr. 9) fra den tredje *Stegegrav* og det smukke hængekar (nr. 8) fra jættestuen ved *Nøbølle*. Fra *Borregraven* opbevares et skår af et lerkar (nr. 10) med fremstilling af et par øjne, der også kendes andenstedsfra, formentlig det første forsøg på afbildning af et menneskeansigt. Forøvrigt er stenalderens

ornamenter altid sammensatte af lige streger og prikker i mangfoldige mønstre, der ofte er anvendte med umiskendelig smag og forstående syn for betydningen af karrets former. Disse kar var ikke gravurner, således som i de senere perioder brugtes til opbevaring af bålrester. De indeholder intet sådant, men ofte et lyst pulver med formodede madrester. Disse kar er hensatte ved liget med de fødemidler, der gaves den afdøde med i graven.

Stenalderens gravskik går i det hele øjensynligt ud fra den forestilling, at sjælen var så nøje knyttet til legemet, at det fremfor alt galdt om at bevare dette, en forestilling, der langt tidligere havde skabt de Ægyptiske mumier og pyramider. Menneskeheden har på ethvert tidspunkt søgt at værge sig mod den store fjende, døden; men denne tanke har fundet højst forskellige udtryk.

Udover de billedlige fremstillinger kendes fra stenalderen ingen tankemeddelelse i indskriftsform. Måske kunde man dog hertil henregne de ovenfor nævnte »*skålformede fordybninger*«, der bedækker overfladen af mange stene, og som formodentlig rækker tilbage til denne tidsalder. Tavle III nr. 19 gengiver et af de rigeste fund af denne art (fra Sømarkedyssen). Hvad betyder disse figurer? fortælles der os noget? næppe vil dette nogensinde med sikkerhed kunne besvares. Ofte har man gættet, snart på tidsregning, stjernehimme eller frugtbarheds symboler. De kendes fra de ældste befolkninger på vidt fjernede steder af jordkloden, og senere finder man den runde figur knyttet til frugtbarhedsguderne *Frej* og *Freja*. At disse figurer indeholder guddommelige lykkevarsler, kan måske sluttes af, at de også findes på småstene, som man kunde bære hos sig som en slags amuletter (se nr. 20 fra Elmelunde).

Om den yngre stenalderes *kulturliv* må endnu bemærkes, at man på en mærkelig måde har fundet vidnesbyrd om *agerbrug, der forudsætter en vedvarende bosættelse*. I brændte lerkar har man fundet aftryk af forskellige kornsorter (først påvist af lærer *Frode Kristensen* fra Gedved); man formoder, at pottemageren uforvarende har fået korn i leret; ved brændingen er kornlegemet forsvunden, men figuren bevaret som en støbeform. Kyndige folk har fra den yngre stenalder påvist formen af *hvede* og fra bronzealderen tillige af *bygkorn* samt en kornsort, *hirse*, der nu kun modnes i sydligere lande. Rug og havre er ikke funden, er altså formodentlig af yngre oprindelse. At man har dyrket hvede og navnlig hirse tyder på et varmt klima. Nogle have ment, at her

har været mere udpræget øklima ∴ varmere vinter og koldere sommer; andre have tværtimod troet, at det tydede på stærkere fastlandsklima ∴ varmere sommer og koldere vinter. Af disse kornmærker vides på Møn hidtil kun at være funden nogle bygkorn i et lerkar fra bronzealderen (tavle IV nr. 18 fra Råby) samt en æblekærne i et skår fra stenaldergravnen ved Øde kirke (Rødkilde); men der ligger heri en opfordring til de Mønboere, som ere i besiddelse af lerskår fra oldtiden, eller som finder sådanne, at underkaste dem en nøje undersøgelse, om der ikke skulde findes flere sådanne vidnesbyrd om agerbrug. Her er ogsaa fundet flere »kornknusere«, trugformede sten, hvori kornet knustes med en rund sten, lig en kanonkugle.

Medens man i den ældre stenalder af husdyr kun har fundet spor af *hunden*, finder man fra den yngre stenalder tænder og knokler af næsten alle vore nuværende husdyr; til agerbruget har således utvivlsomt ogsaa været knyttet *kvæget*. Kvæget antages at nedstamme fra uroxen (et skelet er fundet i en Mønsk mose); det var i stenalderen meget stort, men blev ved dårlig røgt og pleje efterhånden mindre, indtil det ved udgangen af oldtiden kun var ca. 3 fod højt. Det er dog anset som tvivlsomt, om man har brugt *heste*; at denne ialfald har været kendt, ses blandt andet af en stenaldergrav i Elmelunde sogn. I sommeren 1825 besøgte *prinds Frederik* (den 7de) sin gamle lærer, præsten *Holst* i Hjertebjerg; da prindsen allerede fra ungdommen viste interesse for oldtidsstudier, blev der i hans overværelse foranstaltet udgravning af en høj i nærheden, sandsynligvis »Tokkehøj« mellem Hjertebjerg og Råbylille. Den deri fundne grav viser hen til stenalderens slutning. Med jættestuerne havde tidsalderen nået højdepunktet af sin blomstring. Udviklingens pendulslag viser derefter en forfaldstid, da man ikke mere vilde eller kunde rejse de vældige mindesmærker for de afdøde. Man nøjedes med en enkelt lille stenbuste, dækket med jord, der kun hævede sig lidt over omgivelserne; oftere blev en sådan lille stenbustegrav forhøjet i bronzealderen til en stor gravhøj. Kunsten at kløve sten var imidlertid voxet, og disse stenbustener er ofte dannede af ganske tynde fliser. Undertiden er en sådan stenbuste blevet anbragt i en ældre langdysse, og kendes da gerne på, at den ligger uregelmæssigt i denne. Det var en sådan buste, der fandtes i Hjertebjerghøjen; den var 3 alen lang og vendte i nord og syd, indeholdende et enkelt skelet, liggende udstrakt på ryggen med hovedet i nord. Indholdet

af kisten blev af prindsen skænket til musæet, og findes beskrevet i annalerne for 1827. I musæets arkiv findes en skitse, der nøjagtig svarer til beskrivelsen af denne gravs indhold; skitsen er ret barnligt udført og skyldes måske den unge prinds selv, men den viser dog, at tegneren har forstået betydningen af at oplyse, hvor og hvorledes hver enkelt oldsag er fundet i graven. Foruden adskillige slebne flint- og stenøxer m. m. var i fodhjørnet hensat flere lerkar (vistnok med fødemidler); der fandtes ben af en hund, et egern, samt hoved og knokler af en *hest*. Graven, der som sagt tilhører slutningen af stenalderen, viser altså kendskab til hesten. Som en besynderlighed må tilføjes, at der midt på skellet lå to små stykker jern og kobber. Da gravens indhold synes at have været urørt, kan forholdet næppe forklares ved at antage et senere indbrudd i graven. Da metalstykkerne havde ligget på brystet af liget, skulde man snarere formode, at de er indbragte her til landet som store kostbarheder, der er anvendte som amuletter(?). Denne grav hidrører måske fra en tid så sen som ca. 14—1200 f. Chr., og da kendtes i Sydevropa ikke alene bronze, men delvis også jern.

Af en tidligere langdysse på nr. 8 i *Sprove* er der nu ikke stort mere tilbage end en stenkiste, der har været anbragt skævt i dyssen. Denne kiste udmærker sig ved, at dens to længdesider passer således til hinanden, at de tydeligt er kløvede af samme sten.

På *Rødkilde* jorde fandtes i 1898 rester af »Øde kirkegård« fra middelalderen, og på denne kirkegård en grav fra stenalderens slutning. Stenkisten heri blev da sat op på et nærliggende gærde i samme stilling som på gravpladsen. Siderne er af kløvede sten, og bunden er brolagt med de sædvanlige fliser af rød sandsten. Dæksten fandtes ikke. Her vil altså grundplanen af en sådan stenkiste blive opbevaret, medens de ellers som oftest forsvinder, da de gør sig så lidet gældende. Denne kisteform danner overgangen til lignende stensætninger i den ældre bronzealder.

Møns jorde navnlig langs kysten af indvandene er fulde af stenoldsager. Dette gælder i særdeleshed om *Rødkilde* jorde, hvorfra der er fremkommet en hel lille oldsagssamling. Når der bliver anledning til at grave et par fod ned, er der på flere punkter truffet boplads fra stenalderen, et sted ved siden af grave fra jernalderen.

Det mærkeligste fund blev gjort i sommeren 1901 tæt uden-

for *Rødkilde* have, hvor et stykke jord afgravedes til legeplads på en skråning ned mod Noret. Godt 3 fod under overfladen stødte man på en øjensynlig boplads, bestående af 3 aflange fordybninger i lerunderlaget, hver af dem 5—6 alen lang og et par alen bred med en indbyrdes afstand af ca. 10 alen i retning nord til syd. Hver fordybning var fyldt med den sorte fidede jord, der kendes fra alle sådanne pladser, og i denne jord lå talrige levninger fra stenalderen, flest på den nordligste plads. Der var både slebne og uslebne flintsager, øxer af flere typer, dog nærmest tyknakkede (altså jættestuernes tidsrum); morsomt var det at finde et påbegyndt flintstykke, hvorpå arbejdet synes at være standset af hensyn til to smukke forsteninger i flinten (søpindsvin), (se billede

Halvbrændt lerstykke fra Rødkilde.

s. 29 i teksten). Endvidere fandtes en mængde lerskår med og uden ornament, mange dyreknokler, hvoriblandt af tamme husdyr, oxer, får og svin (efter undersøgelse af *Herluf Winge*). Desuden fandtes en del trækul og ildskørnede sten.

I en ret vinkel mod øst ud for den sydligste fordybning lå en fjerde, mindre dybt i jorden, hvor der kun fandtes en del flinteaffald, nogle lerskår og mange stumper halvbrændt ler. Mellem disse lå det stykke, som her er afbildet, fordi det synes at vise, at her har stået et hus. Man har kun et eneste sted (i Nordsælland, se »Vor oldtid« s. 181) fundet levninger af et formodet *stenaldershus*, der har bestået af risfletning med påklinet ler; huset eller hytten må være brændt af, hvorved leret er blevet så meget brændt, at det har kunnet bevare sin form med afstøbning af risfletningen. Fra *senere* perioder haves flere sådanne fund. På Rødkilde er der mellem de mange småstumper af halvbrændt ler kun fundet det her afbildede stykke med aftryk af den formentlige risvæg; stykket er ca. 3". Hustomten syntes at være af lignende omfang som nabopladserne, men grændserne kunde ikke nøje bestemmes; huset kan have haft en størrelse af ca. 4 × 10 alen, vendende i øst og vest. Da der

på hustomten ikke fandtes nogetsomhelst redskab (kun et par potteskår, som ses på billedet), kan det formodes, at huset kun har været brugt til natteophold, medens dagsarbejdet er foregået på de tre andre pladser, hvadenten disse har været overdækkede eller ej. Alt vedrørende dette fund af »det ældste Rødkilde« opbevares her.

Det er således utvivlsomt, at Møn omkring år 2000 før Chr. har udmærket sig ved en forholdsvist rig bebyggelse med en befolkning, der har besiddet en ikke ringe kultur, om end de endnu ikke har kendt brug af nogen art metal. Fra den ældre stenalderes første kolonier ved Koster vig kan man spore bebyggelsens fremskriden gennem de store urskove over Sprove—Røddinge, hvor der udelukkende findes minder fra stenalderen, til Vollerup, samt over Ebelnæs, Nøbølle, Frenderup, Hjelm. Fra Budsemarke sø har bebyggelsen udbredt sig over det sydostlige hjørne af Møn, ligesom vistnok fra Borre fjord over Ålebæk, Stubberup og Sømarke. Den midterste, nu frugtbareste, del af øen synes dengang at have været mindst bebygget, men dækket af store skove.

Dr. *Sophus Müller* har nylig offentliggjort det højst interessante udbytte af sine grundige undersøgelser angående fordelingen af gravhöjene i en del af Vestjylland fra Vesterhavet til Viborg og har herved klart påvist, hvorledes höjene her ligger ved almindelige færdselsveje i disse fjerne tider. Særdeles interessant er det at se, at store strækninger af disse færdselslinier benyttes endnu den dag idag. Skönt disse veje og höjrækker ofte går over ret betydelige hedepartier, antager S. M. dog, at boligerne ligeledes har ligget langs vejen, og at altså boliger og gravhöje har ligget umiddelbart ved siden af hinanden, end ikke undtaget de höjgrupper, hvor höjene ligger så tæt ved hinanden, at der næppe vilde være plads til husene. Forsøg på at godtgøre denne opfattelse ved gravning efter bopladserne har dog endnu intet vist. Det må vel derfor indtil videre være tilladt at tvivle om, at man i oldtiden virkelig skulde have boet tæt op ad gravhöjene. Det kunde vel tænkes, at boligerne har ligget noget fjernere borte på frugtbare pladser, medens gravhöjene har været henlagte langs alfarvejen — i overensstemmelse med det gamle ord: Sjelden stander bavgasten ved vejen, satte ikke søn den efter fader (Håvamål). Disse interessante undersøgelser vil imidlertid blive fortsatte i andre egne og således forhåbentlig skaffe fuldt lys i sagen.

På Møn vil allerede de korte afstande gøre det vanskeligere at udpege tydelige færdselsveje. Dog synes man at kunne skimte

nogle sådanne med nogenlunde parallelle rækker af gravhøje både fra sten- og bronzealderen (flest fra den sidste). Et sådant bælte strækker sig tværs over øen fra Stege omegn over Frenderup til Østersøen ved Hjelm. Ligeledes kan man ved hjælp af gravhøje måske spore en oldtidsvej på langs ad Vesterømøn fra Fanefjorden til Stege Nor, og måske også en sådan færdselslinie langs vestsiden af Høje Møn fra Budsemarke sø til Ålebækstrand. Men forøvrigt har bebyggelsen på Møn øjensynligt allerede i stenalderen været så tæt, at den har bredet sig ret jævnt over det hele, måske med undtagelse af midterpartiet; og netop her må det endda erindres, at agerbruget har blomstret så rigt, at talrige høje her vistnok tidligst har måttet vige pladsen. Tillige må det bemærkes, at oftest ligger stenaldersgravene på skråninger eller i lavninger, bronzealderens derimod fortrinsvis på højderne, så man kan vel næppe her antage, at bakkerne har været tidligst bebyggede. Jeg er tilbøjelig til at tro, at den Mønske befolkning i stenalderen foretrak at opføre sine gravminder i ringe afstand fra fjord og strand, hvor de kunde ses fra vandet; bronzealderfolket derimod på bakkekammene, hvor de kunde ses i vid afstand og navnlig fra de forbiløbende veje. *Kålund* oplyser fra Island, at pladsen for gravhøjene ofte valgtes af hensyn til udsigten. Dette gælder ganske visst en langt senere tid; men hvorfor skulde det samme hensyn ikke have rådet i endnu fjernere tider?

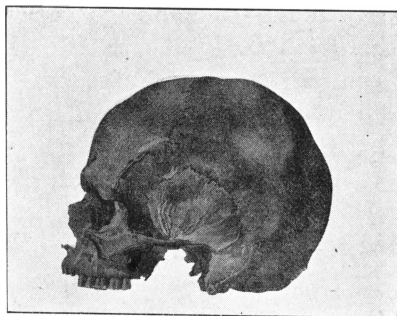
Til hvilken menneskerace eller *folketype* har disse stenalderfolk henhørt?

Dette må for tiden betragtes som et åbent spørgsmål. Som ovenfor nævnt havde man endnu i begyndelsen af 19de århundrede ingen forestilling om stengravnens ælde; man blandede alle forhistoriske tidsaldere sammen, og tænkte sig ikke alene Gotiske folkeslag, men endog tildels høvdinger fra vikingetiden (Grönjæger, kong Asger o. s. v.) som stengravnens bygmestre. Da man blev klar over udstrækningen af de lange tidsrum og fandt inddelingen i de store kulturperioder, benævnedes efter sten, bronze og jern, gik man snart til den modsatte yderlighed, idet man var tilbøjelig til at forklare enhver ny kulturbølge ved indtrængen af en ny folkerace. En stund tænkte man sig således stenalderens folk som en *Lappisk* eller *Eskimoisk* stamme, medens en *Keltisk* folkevandring havde indført bronzekulturen, og først jernalderen tilhørte vore *Gotiske* fædre.

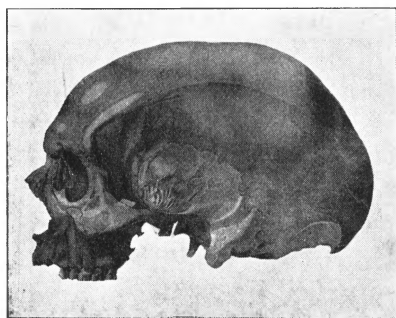
Men også i de store perioders underafdelinger fandt man

vidnesbyrd om ny folkestammers indgriben, og dette kom i særdeleshed frem ved adskillelsen mellem den ældre og den yngre stenalder; den store forskel i kulturudvikling var iøjnefaldende, og hertil knyttede sig en interessant undersøgelse, hvortil Møn for en stor del har leveret materialet.

I »Dansk Folkeblad« for 15. Sept. 1837 giver naturforskeren prof. *Eschricht* en beretning om disse undersøgelser, hvortil anledningen blev givet ved G. Hages udgravning af »Jordhøj« ved Nøbølle i 1836 og Stegehøjen i 1837. I den første jættestue gjordes et meget rigt fund af stenoldsager, deriblandt smukke knive, arbejder af ben og adskillige velbevarede lerkar, mest hængekar, fyldte med et hvidt stof (madvarer) o. s. v., ialt henimod 100 stykker. Desuden fandtes 9—10 skeletter, hvoraf nogle ventedes at kunne samles fuldstændige. Hage tog foreløbig med sig oldsagerne og 3 velbevarede kranier; men han overraskedes

Rundhoved.

Langhoved

ubehageligt ved, at resten af benene næste morgen falbødes i hans egen butik at nogle personer, der havde plyndret graven om natten. Det er de nævnte 3 kranier, der blev genstand for professor Eschrichts undersøgelse tilligemed en del løse knokler. E. udtaler derefter, at disse mennesker har været af middelstørrelse med særdeles udprægede tegn på at tilhøre den *Kaukasiske* race

(hverken Mongoler eller Eskimoer, så lidt som Negertype). Han mener derved bestemt at kunne afvise den da gældende mening om en Lappisk befolkning på jættestuernes tid. Disse kranier har desuden en udpræget kuglerund form (se hosst. bill.), og E. spurgte da, om denne form har holdt sig i senere tidsaldrer. På musæet

opbevarede et kranium og nogle knokler af en mand fra jernalderen, der 1821 var opgravet på Fyn. Denne mand har været meget stor (75"), og kraniet har en fra det Mønske meget forskellig form, som lett ses af omstående billede. Hovedskallen er meget lang, panden lav, men tyggeredskaberne stærkt udviklede. Man skulde altså snarest være tilbøjelig til at tænke sig en mindre intelligent race; men E. opfordrer til fortsatte undersøgelser. Han havde også iagttaget de i 1826 opgravne skeletter fra Bjørnehöjmarken ved Udby og funden dem ganske stemmende med Nøbøllefundet. Men det viste sig snart, at det materiale, E. havde behandlet, var for indskrænket. Allerede året efter (1838) fremkom fundet fra jættestuen i Borrehöjen med kranier, der nærmest tilhørte langhovedtypen.

I en årrække beskæftigede de lærde sig nu med typerne, langhoveder (*dolikokefaler*) og rundhoveder (*brakykefaler*). På den archæologiske kongres i København 1869 blev sagen genstand for ny undersøgelse ved nogle af Europas berømteste forskere, deriblandt Tyskeren, *Virchow*, og Franskmanden, *Quatrefages*. Grundlaget var atter de Mønske kranier i forbindelse med flere andre fra Sælland og Falster. Begge forskere har meddelt udbyttet af disse studier. Udbykranierne betegnedes da nærmest som rundhoveder, de fra Borrehöjen som langhoveder, medens Nøbøllehöjens ansås som mellemformer. Efterat det således var fastslået, at begge kranietyper fandtes allerede i stenalderen, så vel som nutildags, har denne undersøgelse hvilet en lang stund. Nogle har dog været tilbøjelige til at antage, at det ældre afsnit af stenalderen har haft rundhovedtypen, og man har formodet et slægtskab med den såkaldte *Turanske* folkestamme, der engang antoges at have beboet hele Europa, såsom der endnu skal findes rester af den på fjernt fra hinanden liggende steder: *Finnerne* i Finland, *Magyarerne* i Ungarn, *Baskerne* i Spanien o. s. v.

Da der ikke hidtil ved undersøgelse af kranier og skeletter er nået noget fyldestgørende resultat, har de fleste archæologer i den sidste menneskealder stillet sig meget tvivlende overfor alle teorier om vekslede folkeslag; mange har slået sig til ro med den mening, at den nuværende befolknings fædre rækker op ialfald til den yngre stenalder. For adskillige har det måske stillet sig så, at archæologiens opgave er at påvise den gradvise udvikling fra slægt til slægt i disses efterladte sager og minder; og at det således snarest måtte opfattes som en videnskabelig fallit-

erklæring at ty til en folkevexling for at forklare de bratteste overgange. Forlængst har man opgivet at søge nogen vejledning i folkesagnene, som i regelen ere af så langt yngre herkomst; men også de vink, som oldtidshistorien kunde give, har snart fortonet sig i tage overfor den moderne historiske kritik. Archæologen har mere og mere følt sig henvist til sine oldsager og til disse alene som det eneste pålidelige grundlag at bygge på, medens de andre videnskaber hver dyrker sine opgaver. Og dog er der sikkerlig flere og flere, der aner og venter, at der ud fra dagens travle detaljarbejde skal rejse sig en stor ånd, der såvidt behersker både historie, sprogforskning og oldkyndighed, at han kan vise vej til ny erobringer i oldtidens dunkle egne. Eller måske vil den sejrende opfattelse endelig fremgå af samarbejde og kappestrid mellem de forskellige fag.

Det er jo vitterligt, at en hovedopgave for al oldforskning altid vil være at give os besked om, hvem vore fædre egentlig var. For tiden er det som ovenfor sagt et åbent spørgsmål. Foreløbig er man næppe så ængstelig som for kort tid siden ved forklaringer, der tager delvise folkefornyelser med i betragtning. Nylig er der udkommet en bog af en Norsk forfatter («Landnåm i Norge» af dr. A. M. Hansen), der går meget vidt i denne retning. Overalt viser historien os, at ny folkeslags optræden ingeniende medfører deres forgængeres forsvinden, eller tilintetgørelse af den hidtidige udvikling. Gangen har som oftest været denne — og dette ses snarest af dem, der tro på styrelsen i historien — en til en tid herskende åndelig og materiel udvikling kommer i forfald ved udartning i sædelig henseende. Da kommer fornyelsen — i oldtiden i regelen båret af ny optrædende folk, i nyere tid af ny opdukkende åndelige kræfter. Men fortidens fornyelse i folkevandringens form medfører kun forbigående nedtrampning af ondt og godt i flæng; de gamle folkeslag vedbliver at være flertallet, der i sig optager de ny, og følgen er efter en kort rystelse atter fremgang til ny kraftigere udvikling, om ikke i det gamle spor, så dog på det gamle grundlag. Når man undertiden har forestillet sig, at en folkeerobring i oldtiden altid vilde medføre den ældre befolknings underkastelse som slaver, da er en sådan opfattelse visst snarere hentet fra middelalderens feodalvæsen end fra den ældre oldtid, da der næppe var nogen samfundsform, som kunde betegnes som en egentlig statsordning, medens enkeltmand nok kunde bjerge sig ved sine egne kræfter.

Så langt historien går tilbage, hører vi om stadige folkebevægelser nord og øst for det Romerske riges grændser. De Evropæiske folkeslags vugge skal jo have stået i østen, og der, på Asiens og Ruslands græssletter, lærte folkene et nomadeliv, hvorfra der kun var et skridt til en virkelig folkevandring. Nomadelivet har vistnok været udelukket i Norden, hvor landene var dækkede af uhyre skove, der først lidt efter lidt kunde ryddes. Vi ser da også tydelige vidnesbyrd om faste bopladser allerede i stenalderen, hvoraf nogle endog har været benyttet gennem hele perioden. Men dette udelukker ikke, at der oftere har været tilstrømning af ny folkehobe, der efterhånden har taget bopladserne i brug. Når vi på den ene side må anse det for usandsynligt, at Danmark har været udelukket fra de ellers almindelige folkebevægelser i Evropa, hvorom også vore ældste historiske sagn drejer sig, og når vi på den anden side iagttaget de stærke og gentagne overgange i kulturudviklingen, hvorom oldsagerne vidne, så synes der at være al grund til at formode, at større eller mindre folkevægelser har medvirket til flere af de ny kulturbølger.

Hvorlangt tilbage i tiden man kan regne med sådanne folkestrømninger, er naturligvis ikke endnu muligt at sige. Men når man på engang betragter det store spring i kulturudvikling fra den ældre til den yngre stenalder, og tillige at stenalderens yngre grave fortælle om to højst forskellige mennesketyper, så synes man med grund at kunne regne med folkebevægelser allerede i stenalderen. Den ældre — lad os foreløbig kalde den den Turanske befolkning — forsvandt jo ingenlunde, men hviler ved siden af den yngre slægt i de store stengrave. Lad os endvidere mindes, at de ligeså fuldt ere vore »fædre«, som folkene af den yngre type, begge er blandede, og endnu den dag idag finder vi udprægede repræsentanter for »Turan«-typen i den nu levende slægt. I 1869 ankede de fremmede lærde over, at der ikke i Danmark var gjort nok for at samle og ordne menneskeskeletter fra de forhistoriske tidsaldere, skönt alt tydede på, at her var rig adgang til at skaffe materiale for studiet af folketyper og menneskeracer. Dette spørgsmål er næppe kommet rett meget videre frem siden. Hvad man forgæves søgte (i Hjelmshöjen) 1853, at tilvejebringe et fuldstændigt skelet fra stenalderen, er formentlig ikke opnået endnu.

Som man ser, har Møn været og er tildels endnu overordentlig rig på mindesmærker fra stenalderen. Når Vestmøn i

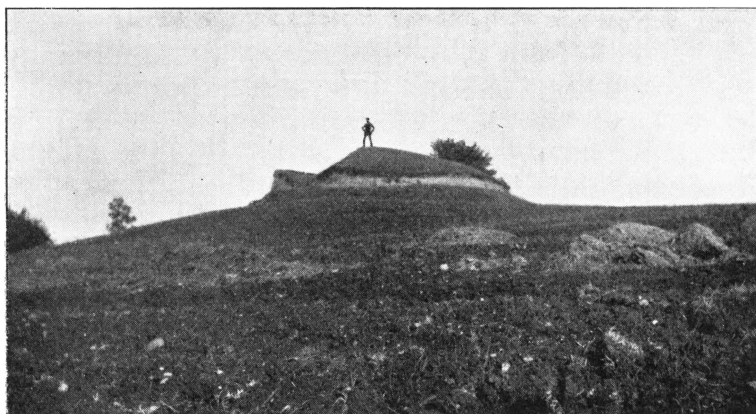
den henseende atter står betydeligt over Østmøn, ligger det sikkert i, at det sidstnævnte blev opdyrket tidligst, og har altså først taget fat på rydningen. På Vestmøn var mange monumenter vistnok gennem århundreder beskyttede af de store skove.

Man vil næppe noget andet sted i Danmark på én dag kunne besøge så mange forskellige oldtidsminder, navnlig fra stenalderen, som her. På gode veje Vestmøn rundt kan man således ved at køre ud ad Grönsunds landevej og hjem ad Hjelsmvejen gæste: En åbenstående bronzegrav på Danerhøj, jættestuerne ved Nøbølle og Sparresminde, langdyssen på Sprove mark, kong Asgers jættestue, runddyssen tæt derved, Røddingehøjens dobbeltgrav, Volterupdysserne, Grönsalen, den store gruppe høje fra bronzealderen ved Hårbølle, Målerhøj, Kongsbjerg, Marhøj og højgruppen ved Egeløkke, jættestuen ved Hjelm og den store gruppe høje på højderne ved Frenderup. Hertil vil kræves en meget lang dag. Men det vigtigste kan nås meget bekvemt, når man fra Hårbølle kører lige tilbage ad landevejen til Stege.

Bronzealderen.

Når man kommer i en egn, hvor nutidens sløjfninger endnu ikke helt har udslettet det præg, som oldtidsminderne engang gav landskabet, så finder man navnlig bakkekammene krandsede af en række rundtoppede græsklædte jordhøje. Der har tidligere været mange flere, og de tiloversblevnes form er ofte forstyrret ved afgravninger og undertiden udvisket ved bevoxning med tjørnekrat. Det er disse høje, der fortrinsvis bærer navnet »kæmpehøje«. Dersom folk rett fik øjet op for, i hvilken grad disse i det fjerne synlige høje udgør en væsentlig bestanddel af et Dansk landskab, så vilde den enkelte tilfældige ejer ikke føle sig berettiget til at ødelægge dem; »landskabet« tilhører jo i grunden os alle og bør ikke forstyrres eller gøres ukendeligt. Det er sikkert denne erkendelse, som i forbindelse med ærbødighed for oldtidsminderne har medført, at så mange i den sidste menneskealder har ladet de enkelte nu bevarede kæmpehøje fredlyse. I tidligere

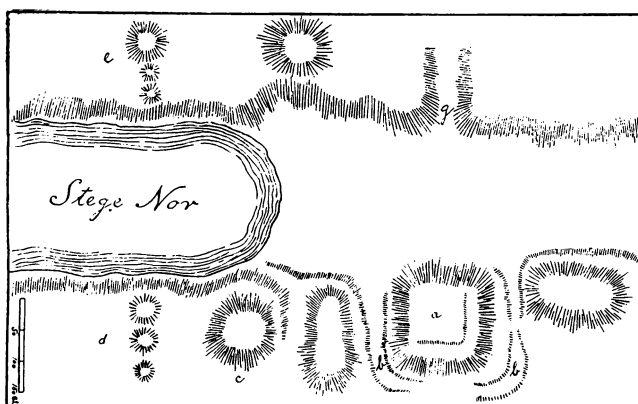
perioder var det ikke alene det fremskridende agerbrug, samt vej- og jernbaneanlæg, der foranledigede sløjfningerne af utallige høje, men også de private oldsagssamlere arbejdede med på ødelæggelsen. I vore dage vil ingen interesseret eller kyndig mand foretage sløjfning af en kæmpehøj for at se, hvad »der er inden i«. De forholdsvis få kæmpehøje, vi nu har tilbage, bør hverken sløjfes eller beskadiges, og når de fredes, bør de også vedligeholdes i god stand og holdes fri for den forstyrrende bevoxning. Alle Møns bakkedrag har engang været beklædt med disse grønne høje; endnu i 1880 har man kunnet påvise mere eller mindre

Gelhøj.

tydelige spor af over 400 sådanne høje, foruden alle stenalderens gravminder. Magleby sogn har haft flest, ca. 140, derefter Fane-fjord ca. 65, Damsholte et lignende antal, Stege landsogn ca. 60, medens de øvrige sogne har haft en 20—50 høje hvert. Endnu er der bevaret rester af enkelte smukke grupper, således *Skettils-højene* i skellet mellem Vollerup og Hårbølle samt den dermed parallelle række, *Keltshøjene*, på Hårbølle mark; endvidere højgrupperne på *Frenderup bakker* (ovenstående billede viser den højest liggende »Gelhøj«), de mægtige høje ved Magleby, *Dingelsbjerg* (der i 1847 forgæves søgtes fredet), forhen *Gumildshøje*, og de karakteristiske høje øst for *Bidsinge* by (hvoraf en tegning set fra sydvest er gengivet tavle I nr. 5). Det vil være iøjnefaldende for enhver, i hvilken grad landskabet vilde skamskændes, dersom disse høje blev fjernede. Desværre er dette tidligere sket med nogle meget

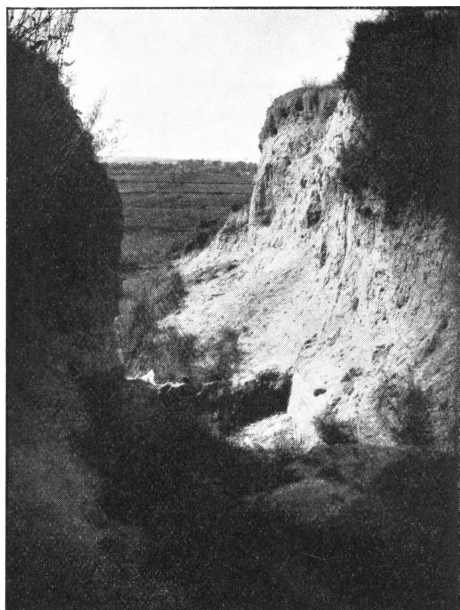
smukke grupper, som endnu har været kendte i mands minde. På Paludans tid (1820) fandtes på hver side af Norets østre ende tre høje på rad lige overfor hinanden; de formede sig som en æresport foran en plads, der öjensynlig i oldtiden har spillet en stor rolle. Selve »Gammelborgen« er dog næppe ældre end den yngre jernalder, eftersom der under den er fundet grave fra den ældre jernalder. Efter Paludan gengives her en skitse af denne interessante plads. a. er *Gammelborgen*. b. graven deromkring. c. »Lillehøj«, der ved undersøgelse viste sig at tilhøre bronzealderen, men atter er istandsat af den nuværende ejer, gd. *Frederik*

Paludans Skitse af Gammelborg m. m.

Nielsen. d. De søndre Trehøje, også kaldet »*Glibhøj*«. e. De nordre *Trehøje*. f. *Hulehøj*. g. *Snækkebæk*. Alle gravhøjene er sløjfede i løbet af det 19de årh. undtagen *Lillehøj*; de viste sig alle at stamme fra bronzealderen. Tre høje på rad har været almindelig skik i dette tidsrum, måske af ukendte religiøse grunde. Både ved *Udby* og *Askeby* og flere steder mindes man »*Trehøje*«, af hvilke nu kun en enkelt er tilbage. Om pladsen ved *Gammelborg* kommer vi tilbage i et senere afsnit. — Den enkelte tildels bevarede mægtige høj ved *Askeby* kaldes på kortet »*Bagnhøj*«, (formodentlig *Bavnehøj*); den ses vidt omkring, og fra den haves en herlig udsigt over småvandene. Den er allerede gennemgravet for $\frac{3}{4}$ århundrede siden, og der fandtes da på bunden den på billedet (se omst. side) synlige stenbuste med nogle stenoldsager. Senere er der funden grave fra bronze- og jernalderen, så vi her

har et eksempel på en gravhøj, der har været benyttet i alle 3 hovedperioder af oldtiden, og derved stadig voxet i størrelse. Skönt snart halvdelen er bortgravet, er resten endnu så anselig, beherskende hele omegnen, og interessant ved gennemgravningen med den åbne stenkiste, at den *i høj grad fortjener at bevares*. Noget lignende gælder den eneste bevarede af Trehøjene i Udby, som vilde vinde meget ved at befris for en del af bevoxnngen.

Bagnhøj ved Askeby.

Smukke højgrupper har ligget på Nordfeldt marker; nu er kun den enkelte mægtige »Davrehøj« nær ved strandkanten tilbage. Den vides ikke at være undersøgt; skulde dette gøres, burde den i hvert fald atter istandsættes. Af nu enkelt liggende fremragende gravhøje fortjener også at nævnes den pragtfulde »Mullerøj« (navnet fortolkes på kortet som »Målerhøj«?) ved Vindebæk; den benyttes som udsigtsplads over land og hav. Der har været gravet i den og fundet bronzesager.

Forøvrigt har skovene beskyttet adskillige betydelige grupper af kæmpehøje*), således i Fanefjord skov, Nylukke, Stubberup have, Lilleskov (tavle 1 nr. 4) og navnlig i Klinte-skovene, hvor der alene på strækningen mellem Klintholm og Havrelukket ifølge herredsbeskrivelsen 1880 fandtes ca. 54 mere eller mindre tydelige gravhøje. Her kan mindes om, at *Saxe* i det 12te årh. beretter, at allerede dengang dækkede store skove ikke alene over en mængde gravhøje, men også over tidligere dyrkede agre, hvor agerfurerne endnu kunde ses mellem træerne.

*) Forbavsende er Læssøes ytring (se bilaget), at han havde ladet undersøge skovene og ikke fundet oldtidsminder der.

Forsåvidt højene ikke er undersøgte, kan man jo ikke med sikkerhed bestemme deres tidsalder; men som regel har det på Møn vist sig, at de fremtrædende højgrupper på bakkestrøgene hidrøre fra bronzealderen. Da de store jordhøje skulde erstatte dysser og stenkamre som hædersminder for de afdøde, er det naturligt, at man helst lagde dem på højderne, hvor de kunde ses videst omkring, og hvor de tillige formodentlig optog den mindst værdifulde agerjord og lå i rimelig afstand fra bopladserne.

Vi har altså nu at gøre med den ny kultur, hvis tidsrum betegnes ved navnet: *bronzealderen*. Skönt man flittigt har søgt at finde overgangstilstande mellem sten- og bronzekulturen, er fingerpegene i den retning kun få og utydelige; der findes hellerikke mange vidnesbyrd om, at man i den ny tid har vedblevet at anvende stenredskaber til hverdagsbrug, hvad man dog skulde tro. Et tydeligt eksempel herpå har vi i den ene Trehøj ved Keldby — se Paulsens brev i bilagene. Snarere kan man af øxernes form formode, at der i slutningen af stenalderen har været benyttet enkelte bronzeformer som mønstre for arbejder i sten.

Man har allerede tidlig været forbavset over den i det hele bratte overgang mellem de to tidsaldere med kun få overgangsformer. Ikke alene afløses stenen af bronzen som arbejdsstof, men den ny kultur synes ikke at være noget, der lidt efter lidt udvikler sig fra en famlende begyndelse; nej, den fremtræder hurtigt fix og færdig og er navnlig strax i besiddelse af de karakteristiske ejendommeligheder, der skiller den både fra for- og eftertid. Man har navnlig tidligere heraf — og måske med føje — sluttet, at en ny indvandring har ført den ny kultur med sig. En stund antoges det, at de indvandrede eller erobrende folk var af *Keltisk*, Gallisk stamme. Senere er det dog påvist, at den Keltiske indflydelse er af meget yngre alder; og da det lykkedes af nogle grave at fremdrage vel bevarede dele af skeletter, fandt man intet særligt slægtskab med Kelterne. Det synes derimod afgjort, at det i bronzealderen herskende folk har været af høj (4" højere end nutidens gennemsnit), men fin legemsbygning med lyst hår; og dette tyder på *Gotisk* herkomst. Se omst. to billeder af et skelet, der 1902 optoges af en bronzehøj ved Hårbølle, en af *Keltshøjene*. Bill. viser dets stilling i graven, liggende med benene ind *under* en stensat grav fra den *yngre* bronzealder. Det ubrændte skelet må derfor antages at hidrøre fra den ældre bronzealder. Ved dette var intet gravgods. Det opbevares på

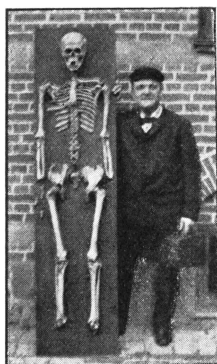
Rødkilde. Da bronzekulturen bevislig er kommen til os fra syd-ost, peger også dette henimod udgangspunktet for de Gotiske folk;

Skelet, optaget af en bronzeadershøj ved Hårbølle.

men nærmere kan man næppe for tiden komme dette spørgsmåls løsning.

På bronzealderens kultur skuer oldgranskningen med spørgende beundring. Interessen skærpes så meget mere, som vi nu for første gang kan begynde at tidfæste udviklingen. Vejledningen dertil findes i den tilsvarende kulturstrøm i Syden, hvor historiens vidnesbyrd begynder at tale med.

Skelettet.

I Syden havde bronzen forlængst afløst stenen; man begyndte med at anvende kobber, fordi dette metal kan findes rent og lettere tilgængeligt, hvorimod jern altid først skal udsmeltes af ertsen. Da kobberet ublandet er for blødt til deraf at danne hårde skarpe redskaber, fandt man snart på at blande det med tin eller senere med zink. Dette blandingsmetal kaldtes bronze af staden *Brundisium* (Brindisi) i Italien. Sagn og historie fortæller

om oldtidens kongeriger i Grækenland og Lilleasien; et sådant rige blomstrede engang i *Mykene*, *Agamemnon*s hovedstad på Peloponnes, midt i det andet årtusinde før Chr. Måske et par hundrede år senere foregår kampene om *Troja*. På begge steder er

i vore dage foretaget interessante udgravninger (af dr. *Schliemann*), der viser hen til bronzealderen. Om Troja er der kæmpet mest med bronzevåben; det var vel dette, som reddede prins *Paris's* liv, da *Menelaos's* sværd bristede i hugget mod *Paris's* hjelm — efter *Homers* skildring. For os har fundene i Mykene en særlig betydning derved, at vi her kan spore former og ornament, der også ere fundne i vore kæmpehøje. Intet er i så henseende mere oplysende end *stilen* i ornamenterne; i vore dage blandes stilarterne mellem hinanden, men jo længere vi går tilbage i fortiden, desto mere bindende og udelukkende er stilartern, hver for sin periode. Den tyran, som vi nu kalder *moden*, har altså gamle aner. Ved hjælp heraf har man kunnet påvise bronzekulturens slægtskabsforhold og det på en højst mærkelig måde. Man har nemlig fundet beslægtede former og stil i bronzesager op gennem et forholdsvis snævert geografisk bælte, der fører fra Grækenland gennem Ungarn, Østerrig og Tyskland til Østersøens kyster og Danmark, medens man hverken øst eller vest for dette bælte finder tilsvarende former. Der knyttes herved en meget interessant lænke mellem den Græske og den Nordiske oldtid.

I Danmark hverken har eller havde vi kobber og tin; de ældste bronzesager ere indførte færdige, hvad deres former også viser, jvnf. bronzefundet ved Mandemarke 1902 med den store böjlenål, der antages indført hertil fra Bøhmen eller Ungarn, hvor lignende er fundne. Måske er det netop bronzevåbnene, der har skaffet et indvandrende folk sejr over stenvåbnene. Men snart lærte man selv at bearbejde bronzen og derfor indføre det uforarbejdede metal, eller omstøbe det herhjemme. Folkevandringsvejen fra sydøst blev snart en handelsvej, ad hvilken bronze og snart efter også *guld* indførtes til Norden. Betalingen herfor har man ment er bleven ydet i *rav*, hvis gennemsigtige skønhed, hvidmellem elektriske kræfter (smlgn. navnet »elektros« på Græsk) og brandbarhed som røgelse vandt stor berømmelse i Syden, navnlig i to perioder med betydeligt mellemrum, den ældste Græske og den yngre Romerske. Der er dog endnu noget dunkelt ved denne ravhandel for Danmarks vedkommende. Sandsynligvis var forholdet dengang som nu, at den langt overvejende mængde af rav kom fra Østersøens sydkyster, skönt Jyllands vestkyst öjensynlig dengang var rigere på rav end nu. Også er det påfaldende, at rav, som var det vigtigste smykke for stenalderens folk, ikke synes at være stærkt benyttet på denne måde i bronzealderen

her; skulde man have foretrukket at sælge det til udlandet? Men hvordan dette end forholder sig, er det utvivlsomt, at der har fundet en levende forbindelse sted mellem de Græske Middelhavslande og kystlandene omkring Østersøen, hvorved tillige må bemærkes, at det fjendlige forhold mellem folkene syd og nord for Østersøen er af langt senere oprindelse, hidrørende fra Vendernes indtrængen mere end et årtusinde længere ned i tiden.

Den såkaldte Mykeneperiode i Grækenland henregnes til tiden omkring år 1500 før Chr.; og da man må antage, at denne bronzekultur har brugt mindst et århundrede og snarere mere på vandringerne mod nord, vil man på denne måde kunne nå tilnærmelsesvis at tidfæste bronzealderens begyndelse i Danmark til mellem år 1400 og 1200 før Chr. Da man, som vi senere skal se, regner jernalderens begyndelse til ca. 400 år før Chr., udkommer det resultat, at bronzealderen i Danmark har været i henimod 1000 år. Under hensyn til den store mængde af gravhøje, som denne periode har efterladt sig, og som tilmed kun kan antages rejste over mere velstående personer, vil man næppe kunne forudsætte noget kortere tidsrum.

Da på den ene side den yngre stenalder har efterladt sine talrigste og største minder på den Sællandske øgruppe, isærdeleshed på Møn, medens på den anden side den første periode af bronzealderen har sine betydeligste minder i Jylland, ligger det nær at antage, at bronzekulturen er indvandret over land gennem Jylland. Hvis rav har været betalingen for de fremmede metaller, vil det stemme hermed, at rav i Danmark fortrinsvis er fundet på Jyllands vestkyst. Rav antages at være forstenet harpix, hidrørende fra undergåede nåleskove; og dette har muligens stået i forbindelse med den ovenfor omtalte Vesterhavssænkning.

Da der kun sjelden er fundet rent materiale af kobber eller tin i Danmark, må man slutte, at metallet er indført her i form af bronze, som man tidlig har lært at støbe og forarbejde. Man har ofte fundet både støbeformer og støberester samt støbemærker på ufærdige genstande. Et sådant »støbefund« antages også at være fundet på Møn. I en grusgrav ved *Frenderupgård* fandtes i 1869 tæt sammenpakket en del bronzesager, dels halvfærdige, dels brudstykker, som antoges for at have været beholdning hos en våbensmed, der i ufredstid har gemt sine varer, deriblandt det smukke sværdhæfte, som her er afbildet (tavle IV nr. 2).

Genstandene blev meget kunstfærdigt støbte i sindrige former.

Sværd og skærende redskaber blev derefter smedede og hærdede. Men ligesom der af flint ikke kunde dannes hugvåben, var det samme tildels tilfældet med bronzen. Ved hærkning og smedning kunde den blive meget hård og skarp, men tillige så sprød, at den lett bristede ved at føres til hug. *Bronzesværdet* (tavle IV nr. 1 og 2) er derfor i regelen kort, tveægget og uden paréerstang, bestemt til at føres som stødvåben; hermed står måske også de meget små håndtag i forbindelse; formodentlig har tommelfingeren rakt ud på klingens, ligesom på den tidligere flintedolk. Hermed stemmer, at man på intet bronzesværd har fundet skår eller mærker af hug, der så ofte ses på våbnene fra jernalderen.

Et for bronzealderens ældre periode ejendommeligt redskab er *pålstaven*; se billede af en sådan, der stammer fra støbefundet i Frenderup (tavle IV nr. 4). Navnet er lånt fra et noget lignende redskab, der i *Islands* sagatid tjente som en slags øxe. Man antager, at pålstaven også i bronzetiden er brugt som øxe, fastgjort til et vinkelböjet skaft, hvorfor den havde en grebtunge. 1825 indsendte Paulsen fra en af Keldby Trehøje en pålstav med noget af træskaftet. Senere ændredes formen til den såkaldte »celt« (af et Latinsk ord, der ledede tanken hen på de »Kelt«iske folk). Istedetfor grebtungen er her trådt en udhulning til optagelse af skaftet. Her er afbildet en celt, som er funden i en af Hårbølle højene (IV nr. 5) på *H. J. Carstensens* mark. Ofte findes *bronzespyd* (IV nr. 3) med en mærkelig tyk midterribbe, der synes at tyde på, at forbilledet er et spydskaft af træ, hvori der er indskudt et knivblad af bronze (eller tidligere flint).

De genstande og former, der viser forbindelsen med Grækenlands sagntid, har meget hurtigt fået den ejendommelige smukke stil, der betegner bronzealderens første periode. Stilens vigtigste kendemærke er *spiralornamentet*, som er gennemført overalt på våben og smykker, hvorimod det ofte mangler på sådanne genstande, der have været brugte som daglige redskaber.

I lang tid var man i tvivl om, hvorledes disse ornament, der ikke kunde være støbte, var udførte. Til gravering måtte forudsættes et redskab af endnu hårdere metal, stål; men der findes intet spor af jern eller stål. Da lykkedes det en guldsmed i København at udfinde, at arbejdet er udført ved »*punsling*« med bronzeredskab; hver af de fine streger er tilvejebragt ved en uendelig mængde små slag på en nålformet mejsel, »*punsleren*«, hvilket redskab også siden er fundet. Således kan der arbejdes

med bronze i bronze. På enkelte mindre fint udførte stykker har man også kunnet opdage sporene af de enkelte slag; men på fine genstande er arbejdet gjort med så stor kunstfærdighed, at man intet andet kan opdage end en ren fin linie, et kunstarbejde, som nu vækker en lignende beundring, som »paralelhugningen« i stenalderen.

Ornamentet er naturligvis også anbragt på *smykker*; på dette område finder vi en række genstande, som i høj grad ere ejendommelige for bronzealderen. For første gang møder vi *guld*, som dog i begyndelsen er sjældent og vistnok meget kostbart. Det synes, at fornemme mænd på armen har båret en bred guld-ring med spiralprydelser — måske som tegn på høvdingedømme; undertiden er ringen kun en spiralfingerring.

For første gang træffes nu de såkaldte »*bøjlenåle*« (Latin »fibula«), der siden har holdt sig i brug gennem alle følgende tider som brystnåle til at sammenknytte klædningen. Den ældste form fra bronzealderen genfinder man i vore dage som den såkaldte »sikkerhedsnål« (se tavle IV nr. 7). Samtidig begynder man også at bruge *dobbeltknapper*.

Bronzealdersfolket har alt fra begyndelsen af været meget omhyggeligt i at sørge for *toilettet*. Mandsgrave kendes sikkert på den sjelden manglende *ragekniv*, der ofte er pyntet med billeder og ornamenten (se IV nr. 11 af et skib og en fisk fra Skaglevad og yngre form nr. 12 fra Hårbølle). Senere kommer hertil meget pyntelige *niptænger* (IV nr. 13 fra toppen af Stegegraven), måske til at borttage enkelte hår, som kniven ikke har fjernet. Endvidere en *syl*, som antages anvendt til at tatovere huden på de nøgne steder. Fremdeles *øreskeer*, *neglerensere*, *tandstikkere* og *kamme* af bronze eller horn.

Som særlig ejendommelige kvindesmykker findes forskellige *halsringe*, nogle yngre med opstående spiraler i nakken (IV nr. 14 fra Marienborg mark), andre ældre ere fortil to- og tredobbelte, mens de ældste er så brede foran, at de ligner en brystplade. Endvidere den mærkelige runde »*bælteplade*« indtil en halv alen bred, der befæstedes ved livbæltet og hang ned over underlivet, bærende på midten en fremstående spids, der senere antog dopformen (se billede side 72). Skulde idéen til dette mærkelige smykke mon ikke oprindeligt være beskyttelse i svangerskab? Tidligere blev disse plader antagne for skjoldbukler; men man har nu i flere kvindegrave set deres anvendelse. I Frenderup mose er

fundne bælteplader. Endvidere hørte til kvindens smykker store og små *knapper*, *ringe* og *nåle* (IV nr. 15), fryndser af bronze, samt en *bronzedolk* (IV nr. 9, som dog anses for et miniatursværd).

Man har i Jylland fundet grave med *egekister* (udhulede hele egestammer), i hvilke både bronzesagerne, forskellige trægenstande, skind og navnlig klædedragterne ere vel bevarede. Det er lykkedes at fremdrage flere fuldstændige både mands- og kvinde- dragter, som vistnok er de ældste klædninger, der nogensteds kendes. Originalerne gemmes i glasskabe i musæet, kopier have oftere været fremstillet på udstillinger. Tøjet er vævet, på enkelte stykker meget kunstfærdigt; kvindens *hårnet* er knyttet på en måde, som det i nyeste tid endelig er lykkedes en kunstsyerske at udfinde. Den mærkelige kvindedragt stammer fra *Borum-Eshøj* ved Århus, som var et fredet oldtidsminde; men ved en forglem- melse af herredskontoiret var thinglæsningen udgået af pante- registeret. En ny ejer lod da i 1871 højen sløjfe. Egekisten med kvindeliget blev udkastet på marken, men reddet af nogle mænd fra Århus. Dette nævnes her for at vise, hvor nær det var ved, at et af de allervigtigste oldtidsfund var gået tabt, men tillige som eksempel på — ligesom med Østermarkehøjen på Møn — at end ikke lovformelig fredlysning er tilstrækkelig til at frede old- tidsminder, når folket ikke selv fører tilsyn dermed. Det er end ikke altid ejerne, der direkte ere skyld i ødelæggelsen; ofte kan denne være sket, inden ejeren bliver opmærksom derpå, og sådan skade er ofte uoprettelig for bestandig. Borum-Eshøj indeholdt kun et enkelt kvindeligt. Denne såvelsom flere andre kvindegrave vidner om den ansete stilling, kvinden her i Norden har indtaget allerede i bronzealderen. Store kæmpehøje er rejste som æres- minde over enkelte kvinder, der må have haft høvdingsrang. Tillige tyder flere grave på, at kvinde og mand har levet i ægte- skab sammen.

Den ældre bronzealder er forholdsvis kun lidt repræsenteret ved Mønske fund. Grunden er formentlig som ovenfor nævnt, at stenalderen her har vedvaret længst, medens bronzealdersfolket (eller dets skikke) trængte ind gennem Jylland.

Dog er også her fundet flere genstande af de ældre former, som i reglen er lett at kende. Se fundlisten og afbildningerne.

I den *ældre bronzealder* brugte man altså endnu at højsætte ligene, ubrændte. Nogle hundrede år efter bronzealderens begynd-

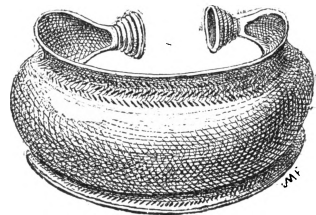
else, med et rundt tal kan man antage omkring ved 1000 år f. C., begynder den senere skik at *brænde* ligene på bål og samle asken i urner, hvori der da kun nedlægges mindre bronzegenstande, navnlig toiletteredskeer. Dermed følger, at gravfundene er mindre rige og mindre oplysende. Ligbrændingen rækker gennem resten af bronze- og en del af jernalderen.

Ved begravelsen af ubrændte lig søgte man dels at bevare liget bedst muligt, dels at udruste den afdøde med al slags forsyning for det andet liv, endogså mad og drikke i lerkar. Man synes som ovenfor nævnt at have tænkt sig sjælen nøje knyttet til legemet. Ligbrændingen derimod må være båret af den modsatte betragtning. Legemet brændes for at frigøre sjælen, der med røgen fra bålet svinger sig op fra jorden. Ligbrændingen trængte samtidig igennem hos alle Indoeuropæiske folkeslag, og dog er der også i den følgende tid jævnlig eksempler på den gammel-dags begravelse.

Medens selve graven (efter ligbrændingen) svinder ind til et lille rum med en askeurne i, vedbliver man at opføre de mægtige gravhøje, dels som æresminde over en enkelt afdød, dels som fællesgravsted for flere småfolk. Man har ofte hertil benyttet stenalderens gravhøje, så at der i overdelen af disse nu ofte findes indsat bronzealders askeurner. Ofte har man bygget videre over en stenaldergrav, og hertil egnede sig særlig den yngste stenalderens små høje med lille stenkiste. I sådanne gravhøje er der da funden: på bunden en stenkiste, et stykke ovenover atter enstensætning med et ubrændt bronzealderslig, hvorover en forhøjet jordhvelving; og endelig over denne igen indsat forskellige askeurner fra den yngre bronzealder. Dette må man særlig mærke sig ved undersøgelse af gravhøje, for at kunne bestemme deres oprindelse. Eksempler herpå har man dels i den ovenomtalte i 1837 udgravede *Stegehøj*, dels i den i 1859 sløjfede »*Hulehøj*« ved Keldby og *Bagnhøj* ved Askeby. På nordsiden af Snækkebæk ligeoverfor »Gammelborg« lå en meget stor høj (se skitsen side 59), 160 alen i omfang, der havde sit navn af, at der i dens top var en nedhuling, så stor, at sagnet meldte, den kunde rumme en flok krigsmænd; den siges også at være brugt i lange tider som thinghøj; dog gælder dette snarere en sløjfet høj på Jörg. Andersens mark, der havde navnet »*Thinghøj*«. Da Hulehøj i sommeren 1859 'skulde sløjfes, kom musæumsassistent *Boye* herover og ledede arbejdet. Dette er beskrevet af Boye. På bunden lå

10 ubrændte lig mellem stenrækker og med våben fra den ældre bronzealder (pålstave); i forskellige højder ovenover og i siderne af höjen fandtes forskellige rester efter ligbrændinger og bronzesager fra den yngre bronzealder.

Er end gravfundene fra den yngre bronzealder altså fattige, så er de samtidige fund fra *marker og moser* så meget rigere, og fremfor alt er det disse fund, der giver os det interessante billede af denne mærkelige tidsalder. Medens den ældre bronzealder hentede sine forbilleder fra Grækenland, kommer indflydelsen senere fra Italien, hvilket bestemt kan påvises ved en del bronzekar, der omkring år 800 f. Chr. ere indførte direkte fra *Etrurien*. Den strenge Græske smag viger for den formrigere Italienske, der i Norden efterhånden føres ud i overdrivelser. Ornamenterne bliver mangeartede, indviklede slyngninger og fantastiske figurer. Bøjlenålene udvikler sig til store kunstige smykker; bæltepladerne til sære, rigt prydede former; halsringene bliver svære, indtil tredobbelte eller med store spiraler i nakken. Celten afløser pålstaven. Alle slags våben bliver slankere og finere; efterhånden så fint udarbejdede i tynde former, at de slet ikke har kunnet bruges i virkeligheden, men må have tjent som paradevåben.

Halsring af guld fra Tostenæs.

Fra samme tid stammer de store guldfund, af hvilke nogle have haft en guldværdi af over 2000 kr. Hertil har Møn ydet gode bidrag, navnlig halsringen fra *Tostenæs* kobbel (se hosst. billede).

Som det mest glimrende vidnesbyrd om den Danske bronzealders kultur må nævnes *lurerne*, der i et antal af 25 er fundne i Danmark og nogle stykker i de grændselande, hvortil Dansk indflydelse har kunnet nå. Disse mærkelige blæsehorn er dels eksempler på støbekunstens høje udvikling; der siges, at man end ikke nu omstunder vil kunne eftergøre en så fin støbning; dels vidner de om en forbavsende udvikling i musikalsk henseende. Ved omhyggelig undersøgelse i den nyeste tid har man fundet, at disse 2—3000 år gamle instrumenter endnu ere i besiddelse af sjelden rene og smukke toner i $3\frac{1}{2}$ oktavs omfang, så man kan spille hele melodier på dem. To og to lurer er fundne sammen, og ikke alene er de udstyrede ens, men de er også stemte sammen; ja, det kan formodes, at de også i oldtiden have været blæst

tostemmig. Man må altså i praxis have været fortrolig med en del af tonekunstens teori. Nogle af disse lurer er fundne på Falster, hidtil ingen på Møn; men mulig hviler der endnu nogle sådanne på bunden af Mønske moser. Når to og to samstemte lurer have været fundne (oftest i moser), viser dette, at de har været nedlagte med forsæt og da sandsynligvis som offergave til guderne. Det er disse offeringer, som vi skylder de rigeste fund fra bronzealderen. Man begyndte vel med at ofre virkelige genstande, ja pragtstykker, men siden synes man at have afspist guderne med billeder af de ting, man havde lovet, f. ex. 4—5" lange småbåde af guldblik, eller småbilleder af andre genstande.

En mærkelig mode finder man i bronzealderens sidste tid. Man anbragte løse ringe, lænker og *klapreblik* på forskellige genstande, såsom ved lurernes mundstykker, på armbånd, hestebidsler, knivskafter og nåle; på bagsiden af nålen (IV nr. 15) findes øskener til at hænge sådant rangel i. Når man bevægede sig, har der lydt en stadig raslen, som den tids mode har fundet vellydende.

Mange spor vidner om, at *kvægavl* har spillet en betydelig rolle; man har haft alle nutidens husdyr*). *Agerdyrkingen* har videre udviklet sig, så man foruden hvede og hirse nu også har dyrket byg (til øl?). Af rug og havre er der derimod ikke fundet noget spor i hele oldtiden. Istedetfor de efterhånden ryddede fyrreskove begynder egeskove at brede sig. *Husene* har fremdeles været delvis af træ og er derfor ganske forsvundne; af en som et hus med tag formet urne med låg har man sluttet, at huset var rundt som en bikube, således som det også vides at have været i andre lande, f. ex. efter Romerske billeder fra Germanien. Om landsbyer vides intet.

Af *billedkunst* har bronzealderen efterladt sig enkelte tarvelige forsøg på forskellige genstande, navnlig knive, se IV nr. 11, der viser en fisk og et skib med mange årer, dragehoved og hale, som skibe kendes fra meget senere tid. Netop dette billede med sin fisk godtgør, at billedet foran er et skib og ikke en slæde, som nogle har villet. Hertil kommer de såkaldte »*helleristninger*«, som mest forekommer på klippeflader i Bohus len, men som også enkeltvis er funden på store stene i Danmark. Figurerne forestiller

*) Af opbevaret uldtøj har man ment at kunne påvise, at færene mest har været sortuldede.

mennesker, dyr, skibe, vogne o. s. v. i grove former. Blandt tegn, der åbenbart ere af religiøs betydning, finder man for første gang »hagekorset« og »triskelen« i runde former efter tidens stil. Herom mere under jernalderen.

I henimod 1000 år har bronzealderens mærkværdige kultur rådet i Danmark og har dér udviklet sig rigere end i noget andet land. Og dog véd vor historie intet at berette om dette folk og dets liv; vi må som sagt ikke tænke os, at nogen hjemlig beretning, næppe noget sagn rækker så langt tilbage; kun de efterladte oldsager fortæller derom. Disse fund vidner ikke om store omvæltninger og kampe; måske har sådanne funden sted ved periodens begyndelse; senere træder våbnene i skygge overfor de mange og rige frugter af fredelig virksomhed, hvorunder der udvikler sig en ikke ringe kunstsands. Man må vel endogså tyde adskillige træk fra periodens slutning som udtryk for en viss grad af forfinelse. Har der derudaf fremgået en sædelig svækkelse, og har kulturstrømmen da nået bølgedalen, så har vi atter her et vidnesbyrd om folkeudviklingens bølgegang, der yderligere bekræftes ved, at det karakteristiske ved bronzealderens kultur ret pludselig forsvinder ved overgangen til jernalderen, om der end kan spores en kort mellemtid, i hvilken sager fra begge perioder kan findes sammen. Nogen vejledning til at forstå denne overgang giver dog den samtidige Evropæiske historie, hvorom mere nedenfor.

I ovenstående oversigt over bronzealderens tusindårige rige er af og til henvist til nogle Mønske fund. Desværre er forholdsvis få af de hidtil fundne Mønske bronzesager (flest i Daneskjolds samling) tilstrækkelig oplyste med hensyn til fundforholdene; mangfoldige sager er førte bort af samlere og opkøbere. Om enkelte af de afbildede oldsager kan endnu oplyses:

En *spydspids* (IV nr. 10) tilhører den yngre tid, som ornamentet med de såkaldte Mæanderbånd viser.

En *kniv* (IV nr. 8 fra Frenderup) med et hjulskæfte stammer ifølge fundforholdene snarest fra den ældre tid.

En *segl* til at skære korn (IV nr. 6), funden 1897 i Frenderup, synes at høre hjemme i hele bronzealderen.

De *lerkar*, der brugtes til at opbevare resterne fra ligbålet og derfor kan kaldes urner, er mærkeligt nok ringere udførte end såvel stenalderens lerkar som den efterfølgende jernalders. Efter sin bestemmelse er de i regelen lukkede med et låg, har meget

forskellige former, men sjældent noget ornament udover et par enkelt fortløbende linier. På billedtavlen er afbildet en urne fra Keldby »Trehøje (IV nr. 17) og den enestående firkantede urne

Fra bronzefundet ved Busene.

(nr. 18), indsendt af gårdejer *Anders Jensen* i Råby. Forbilledet synes at have været en firkantet trækasse, formodentlig en erindring om ligkisterne af træ fra den ældre bronzealder. Billedet viser aftryk af bygkorn.

Det interessanteste bronzefund på Møn blev gjort i Juni 1903 ved *Busene* og er beskrevet på fundlisten under den yngre bronzealder ved *Magleby sogn**). De ualmindelig vel bevarede sager er

*) Afbildningerne skyldes professor *Magnus Petersen*. Det tredje stykke er en bælteplade i den yngste form. Alt var pakket i bronzekarret.

afbildede her. Utvivlsomt foreligger her en *offergave*, og omgivelserne tillader at gætte på en guddom, knyttet til kilden, til hvilken en kvinde har offret sine smykker, omhyggeligt nedpakkede.

Græske forfattere i oldtiden kaldte Nordens folk »*Hyperboræerne*« (ovenfor nordenvinden), et mythisk folk, indhyllet i sagnets glands. Digteren *Pindar*, der levede på Perserkrigenes tid samtidig med det sidste århundrede af vor bronzealder, synger til dette folks pris: »Hverken på skib eller tilfods finder Du vejen til Hyperboræernes beundringsværdige fester, det hellige folk, som fjert bor, frit for al möje og kamp«. Når vi iagttager den næsten gådefulde skönhed og rigdom i Danmarks bronzealder, kunde vi være tilbøjelige til at tro, at det netop var om dette folk, at den Græske digter har sunget.

Jernalderen.

De første virkelig historiske efterretninger, vi har om de i Evropa boende såkaldte »barbariske« folkeslag, handler om *Galterne*; oprindelig havde de hjemme i Gallien, det nuværende Frankrig, og var en gren af den store *Keltiske* folkestamme, ligesom Britterne i England. Omkring ved år 400 f. Chr. trænger de sejrrikt frem gennem Tyskland og Italien, hvor de under høvdingen *Brennus* endogså foreløbig erobrer Rom, endvidere mod øst gennem Ungarn og Balkanlandene til Lilleasien, hvor deres navn bevares i *Galatien* (Pauli brev til »Galaterne«). Efter 400-årige kampe bukker de endelig under for Romernes magt — det beröimte billede af den »döende fægter« antages at fremstille en såret Galler —, men deres indflydelse i kulturel henseende spores i vid udstrækning. Den archæologiske periode, i hvilken den Galliske påvirkning har rådet, bærer dog ikke navn efter dem, men fortrinsvis efter stedet *La Tène* ved Neuchatellersøen i Svejts, hvor der er funden en så stor mængde oldsager, at man antager,

at der har været en Gallisk lejrplads. De her fundne våben og redskaber af *jern* og smykker af bronze genkendes med hensyn til form og stil over alt, så langt som den Galliske magt eller indflydelse nåede; også i Danmark er der funden oldsager af denne orden, og om det end hidtil er forholdsvis lidt, kan man dog påvise to veje, ad hvilke strømmen har nået os: tidligst over land gennem *Jylland*, noget senere tilsøs over Østersøen, hvor *Bornholm* er hovedfindestedet. Ligesom ved bronzekulturens fremtrængen gentager det sig nu med jernalderens, at den kommer senest til den *Sællandske* øgruppe, hvor der hidtil kun er funden få genstande fra den ældste periode af jernalderen.

Ligeledes viser overgangen fra bronze til jern sig temmelig brat, om end ikke så pludselig som fra sten til bronze. Ganske vist er der funden flere genstande af jern i forbindelse med de yngste bronzefund; men i det store og hele forsvinder bronzalderens ejendommelige kultur hurtigt og afløses af en stilart, der for den umiddelbare anskuelse synes kendelig rære end den foregående. De efterladte oldsager ere i regelen grove i sammenligning med bronzalderens fine former, og deres tilstand skyldes ikke alene stoffet, jern, der hurtigere end bronzen fortæres af rust. De fleste af de for bronzalderen ejendommelige smukke sager findes ikke mere; og ligeledes forsvinder de mægtige kæmpehøje. De afløses af store *begravelsespladser* på flad mark, hvor den enkelte grav kun kendes som en »brandplet« under jordfladen eller som »en lille tue« (»tuegrave«) på overfladen. Man vil lett forstå, at sådanne grave hurtig er jævned af ploven i det meste af Danmark, uden at plovmanden har agtet på den smule sorte brandjord eller den lille tue med nogle potteskår under.

Af enkelte sager, der kan tjene som kendemærker for perioden, er foruden det *lange jernsværd*, bestemt til hugning, den såkaldte *ballehage* til at hægte livbæltet med, *jernringe* med øsken og *bøjlenåle* med bøjle i høj bugt, samt svære, noget klodsede *halsringe* af bronze. Formerne bærer i det hele ikke vidne om særlig god smag og adskille sig i så henseende iøjnefaldende både fra den foregående og efterfølgende tid. En undtagelse herfra danner dog det smukke arbejde på de i *Jylland* og *Fyn* fundne vogne, der anses for Galliske; men man fristes næsten til at tvivle om, at de virkelig henhøre til *denne* periode. Imidlertid er påvisningen af den hele »förromerske« tidsalder sket så nylig, at man venter ved ny fremkommende fund at få den nærmere belyst.

Foruden de hjemmelavede sager er jævnlig fundet sammen med Galliske oldsager smukke og pragtfulde genstande af Græsk eller Italiensk arbejde. Man antager, at dette er krigsbytte, som Gallerne har ført med sig fra Syden.

Et sådant *Græsk bronzekar* af udmærket smuk form er fundet ved Keldby (tavle V nr. 1). Sammesteds er funden en *halsring* med kuglelukke, der henhører til de Keltiske former (nr. 2). På kuglerne ses de mystiske »*triquetra*« (trekantede) tegn, også kaldet »triskele«, trehedens symbol, der går igen gennem hele jernalderen og genoptages som kristeligt mærke i middelalderen.

Da det næppe endnu kan afgøres, af hvilken art og rækkevidde den Galliske indflydelse hertilands har været, er dette formodentlig grunden til, at man har nøjedes med at kalde den første periode af jernalderen »*den förromerske*«, skönt dette navn ikke er meget betegnende. Man kunde vel være tilbøjelig til med *Engelhardt* (årbøger 1881) at bruge navnet »den Galliske« eller »Keltiske«, skönt denne indflydelse ikke synes at have været så stærk i Nordtyskland og Danmark som i sydligere lande. Det er imidlertid meget fristende at tænke sig denne kulturstrøm i forbindelse med, hvad der fra flere sider berettes om *Cimbrernes* samtidige optræden i Jylland. Navnet »Cimbrer« formodes at være den Romerske form for »*Kymbrer*«, der nævnes som en Keltisk folkestamme, der boede nordost for Gallerne, idet Romerne udtrykte bogstavet K ved C. Endnu den dag idag kaldes levninger af det Keltiske sprog »Kymrisk« såvel som »Gælisk«. Romerske forfattere beretter, at Cimbrerne boede i Jylland, og derfor kaldes dette land »den Cimbriske halvø«. I overensstemmelse med anerkendt overgang i sproglyden har man også ment at have navnet bevaret i det Jydske landskab, *Himmerland*. Det er bekendt, at Cimbrerne i forening med »Teutonerne« i det andet årh. før Chr. drog imod syd og rettede et farligt angreb på det Romerske rige, men måtte sluttelig bukke under i slaget på de Raudiske marker år 101 f. Chr. Om Cimbrernes nationalitet er intet udtrykkeligt berettet undtagen, hvad der mulig kan sluttes af, at Romerne udsendte en mand i *Keltisk* dragt for at udspionere dem. Det ligger da nær at tænke sig, at en Keltisk folkestamme ved bronzealderens slutning er trængt op i Jylland; at en lignende strøm er kommet over Bornholm til øerne; at disse folk, kaldet Cimbrer, senere (i det 2det årh.) atter er vandret ud, foranlediget af den store vandflod, og at de endelig har endt sine

dage i Italien. Hertil knytter sig et af Viborg optegnet Mønsk sagn, der beretter, at kong *Hune* på borgen ved Hunesø samlede en skare ungdom om sig og drog med *Cimbrerne* på toget imod syd, idet han erklærede, at han ikke vendte hjem, før han havde hængt sine våben i Roms porte! Senere historieskrivere har flyttet dette sagn henved 1000 år ned i tiden og knyttet det til Longobardernes kampe i det 8de årh. efter Chr. Der har altså både i Jylland og på øerne levet sagn om Cimbriske folk og deres vandringer.

Når vi da agter på bronzekulturens bratte undergang, og dens afløsning af kulturformer med *Gallisk* præg på en tid, da Galliske hærskarer hærgede Evropa, da ligger det nær at gætte på, at *jernsværdet* i sin første fremtræden i Norden er ført af Galliske (Cimbriske) hænder til en lett sejr over den yngste bronzealders paradevåben. Når man således vilde forudsætte et midlertidigt Keltisk herredømme indenfor rammen af de sidste 400 år før Chr., så vilde dette give god forklaring på adskillige forhold, således de fundne stykker af formentligt Gallisk krigsbytte såvelsom de i Jylland og Fyn fundne vogne efter Galliske forbilleder. Om Gallerne berettes det netop, at de brugte vogne, endogså i kampen. Måske stammer Dejbjergvognene fra et så sent afsnit af perioden, at de nærmer sig tiden for de Gallisk-romerske billeder på sølvkedlen fra Gundestrup.

Det må gentages her, at hverken ved indvandring eller erobring tilflyder der i regelen et land en så stor folkemængde, at den får afgørende og vedvarende indflydelse på folketypen. I den henseende vil den ældre befolkning, som danner hovedmassen, i længden være den stærkeste og indoptage i sig de fremmede bestanddele. Som bekendt er folketypen i Frankrig og Tyskland yderst forskellig, og dog er Frankrig i den historiske tid både erobret og navngivet af Frankerne, som var et Germanisk folk; men folketypen er bestemt af den ældre befolkning, Kelter og Iberer. Når man nu har iagttaget, at der i Danmark oftere end blandt Up-Svenske og Norske findes mennesker med mørk hår- og hudfarve, så kan dette forhold måske tilskrives spredte virkninger af en Keltisk tidsalder, medens man også har tænkt sig senere indvirkning af *Vender*. Dog må herved bemærkes, at for *Romerske* øjne synes hverken Kelter eller Vender at have været særlig mørkt farvede. Den mørke hår- og hudfarve kan mulig være en arv fra den ældste («Turanske») befolkning. (Se side 128.)

Sidst og ikke mindst vilde det vise sig nødvendigt at forudsætte et Keltisk herredømme (og ikke nøjes med en indirekte påvirkning), dersom det afgørende kan påvises, at både vort talesprog og navnlig vore stednavne indeholder Keltiske bestanddele. Det Keltiske sprog har ikke efterladt sig noget oprindeligt skriftligt minde, men der tales endnu Keltiske, »Kymbriske« mundarter i Skotland, Wales, på øen Man og i det Franske Bretagne. At efterspore Keltiske rodord i vort sprog synes at måtte være en interessant opgave for sprogvidenskaben. N. M. Petersen beskæftigede sig meget dermed; han har f. ex. udtalt, at netop ordet »jern« er af Keltisk rod, hvilket vilde være lett forståeligt, dersom Kelterne havde bragt jernet hertil. Desuden nævner han en hel Række formentlig Keltiske sprogrester. Som bekendt er stednavne det område, hvor ældgamle ord holder sig længst. Man bliver ved at bruge navnene længe efter, at man ganske har tabt forståelsen.

Vi har formentlig et interessant eksempel herpå i selve navnet »Møn«. På grund af dets fremmede form har dette navn været genstand for en mængde forklaringer, vistnok flere end noget andet Dansk stednavn. Vi skal omtale nogle af de vigtigste:

Den smukkeste eller ialfald mest poetiske forklaring udleder navnet af ordet, »mø«, *jomfru*, med den bestemte artikel -en. En støtte herfor kan hentes hos forfatteren *Adam af Bremen* (i det 11. årh.), der nævner Møn i sin beskrivelse af Danmark. Navnet der har nogle læst Moyland, andre Monland. Da »mø« på Oldnordisk skrives »mey«, kunde det vel sættes i forbindelse med Moyland; men formodentlig er skrivemåden Monland*) den rette. I hvert fald har vi her et oldtidsvidnesbyrd om, at vor ø virkelig er et »land«, som vi gerne vil kalde det. Forøvrigt kender vi godt oprindelsen til forklaringen »mø«; under Svenskekrigen 1659 sendte kongen ridderen, *Vinçens Bille*, til Møn for at tage syn over ødelæggelsen; han boede da hos provst Viborg i Stege, og mismodig skrev han der på en væg eller en rude et vers, der er blevet gengivet således:

»Nu ser det ilde ud med Danmarks rige,
i Sælland véd man ej af nogen ro at sige;
den træske *Aschenberg* voldtaget har med list
vort dejlig jomfruland, og vi har Møen mist.«

*) »n« ser i gamle håndskrifter undertiden ud som y, idet anden stav forlænges.

Dette udbrudd faldt i god jord hos Viborg, der i sin Møns beskrivelse udbreder sig om Virginia Danorum (de Danskes jomfruland)*) i modsætning til det Amerikanske Virginien, der var opkaldt efter jomfrudronningen *Elisabeth af England*. I hvert fald kan man være sikker på, at den nævnte forklaring ikke rækker tilbage til oldtiden, da man aldrig gav sig af med romantiske benævnelser. Forøvrigt støder forklaringen også an imod den endnu bevarede Mønske udtale, der ikke er Mø-en, men Møn eller rettere Mön (og Mönboer) med kort ö; dog er forskellen mellem ö og ø i mange ord uklare.

Med udtalen stemmer derimod den tydning, der udleder navnet af »mönir« mönning og »möna«, rage op som en mönning, eller måske af »mön« (ejef. manar), manke. Herved kunde henvises til, at klinten i Roskilde bispejordsbog (14de årh.) kaldes *Mönaklint*. Det vilde dog være mærkeligt at finde rodbogstaverne således anvendte uden afledningsendelse; og forøvrigt vilde denne betegnelse, om end mindre romantisk end den foregående, dog være mere billedlig, end det just vilde passe sig for oldtiden.

Fra stjernehimlen er hentet forklaringen »*måne*«, fordi øen har form som en halvmåne; lydændringen passer dog ikke, og forklaringen er hentet for langt borte. Dette gælder også afledningen af oldn. *njór*, smal, såvel som *Resens* tydning af ordet »*møde*«, fordi den Danske flåde havde sit mødested her.

Forsåvidt man har tænkt sig en ældste »Turansk« befolkning her i landet, har man også gjort opmærksom på, at på Finsk har man et ord *muna*, der betyder æg, = Ungarsk manj; og man kunde dermed sammenstille det Latinske ovum, der er overgået til æg, eý, ø.

Medens næppe nogen virkelig kyndige have støttet de hidtil nævnte forklaringer, så er dette derimod i høj grad tilfældet med den tydning, der hentes fra »*mo*« i udtrykket *moler* eller *mojord*.

I sin fysisk-mineralogiske beskrivelse over Møns klint 1781 udtaler S. *Abildgård* i en anmærkning side 2, at øen »har fået sit navn af det ord *mo*, *mojord*, thi således kaldes både her og i flere egne ikke alene al løs kridt- eller kalkjord, men og al hvidagtig mager mergel eller ler, hvormed bønderne hvidte deres huse.« Hertil slutter sig *Puggård* i hans Møns geologi s. 1. anm. øjensynlig

*) Heraf er dannet den vittighed på Møn, at Svendsmark har tilhørt møens svend, og at Noret er deres lille nor!

med den af Abildgård udtalte forudsætning. Senere er herpå bygget videre af flere sprogforskere. Her må dog indskydes den bemærkning, at forudsætningen næppe er rigtig. Ved forespørgsler øster og vester på øen er der ikke fundet kendskab til ordet mo eller mojord; den løse kridtjord kaldes for »smitte«, og det er dette stof, der har været anvendt til hvidtning. Det er meget usandsynligt, at der forhen skulde være brugt et andet navn herpå; mojord kendes ikke i Gammel-Dansk. »Moler« er derimod et i geologien velkendt stof, der tilhører brunkulsformationen i Jylland, men som *ikke* findes på Møn, hvis kridtdannelser tilhører en meget ældre jordperiode. I nogle egne af Danmark bruges dog navnet moler også om kridtjord. I Oldnordisk kaldes sandsten for móberg.

Når Abildgård i anmærkningen siger, at ordet bruges »både her og i flere egne,« så er det sandsynligt, at han har overført sin viden fra andre egne, og han kan vel også have hørt den bekræftet af enkelte på Møn, der ligeledes har kendt brugen andenstedsfra. Snarest har han vel hentet sin bemærkning fra Erik Pontoppidans naturhistorie (1765), hvor det netop siges, at »man på Møn kalker husene med det såkaldte »måjord«. Men som kilde må E. P. som bekendt omgås med forsigtighed. Det er usandsynligt, at »mo« enten i ældre eller nyere tid har været nogen almindelig kendt betegnelse for kridt på Møn.

Skönt forudsætningen altså næppe kan antages at holde stik, er de slutninger som deraf er dragne så interessante, at de ialfald må meddeles, så meget mere, som de hidrører fra ingen ringere end den berømte old- og sprogforsker, professor *Sophus Bugge* i Christiania. I sin behandling (1896) af »Heltedigtene i den ældre Edda« påviser han, at en del af disse heltesagn sigter til begivenheder, som digterne har henlagt til Danmark og Østersøens sydlige kyster, og da formodentlig til en tid, da Gotiske folk endnu boede langs Østersøens kyst. *Helge Hundingsbane* var en Dansk konge, der krigede med *Granmars* sønner på den anden side havet. Helge siger til sine folk, at de skal ikke ringeagte fjenden, thi Granmars sønnerne havde »vist på *Moinshjem* (moins bosteder), at de har mod til at svinge sværd«

»þeir hafa markat
á móins heimom,
at hug hafa
hjórum at bregða«.

Dette Móinsheim, hvor kampen havde stået, antages for at være *Møn*, og verseformen viser, at det snarest har været et tostavel-sesord. Professor Bugge henviser herved til Abildgårds yttring om brugen på *Møn* af ordet *mo*, og antager da — i overensstemmelse med *Dyrlund* og *O. Nielsen* — at navnet er sammensat af ordet »*mo*« og et allerede i oldtiden forældet ord »*vin*«, der er bevaret i den ældre form af bynavnet *Bergen* — *Björgvin*, og betyder græsgang (Erik Jonsons ordbog). *Møn* skulde altså være »*Movin*« ɔ : græsgangen på kridtet. *Moinsheim* forekommer også i disse digte med læsemåder *Moins heið* ɔ : hede og *Moins rein* ɔ : ren, agerrén*).

Af indvendingerne mod denne interessante tolkning har Bugge selv anført, at navnet *Møn* ellers ikke i det gamle sprog har ejeform på -s (*Moins*) undtagen i sammensætninger; ifølge *Varming* har *Møn* ejeformen »*Manar*«. Bugge tænker sig også, at digteren har overført denne ejeform på -s fra navnet *Móinn*; således hed en af de orme, der gnavede på *Ygdrasils* rod. Skönt »*vin*« har ejeform »*vinjar*«, anføres dog eksempler på -s formen ved sammensætninger, hvor *vin* danner endelsen.

En anden og vægtigere indvending er, at navnet i *Mønsk* udtale lyder »*Mön*« med kort *ö* uden spor af to stavelser. Heroverfor anføres eksempler på, at sammensætninger med -*vin* er gået over til én stavelse; der findes således et Norsk gårdsnavn, *Mœn*, der er opstået af *Mó-vin*; men »*mo*« udledes der af *mór*, det Norske *mo*, der betyder *mos-* og *lynggroet slette*; altså græsgangen på *moen*. Men græsgang på kridtet synes ikke at passe godt. Det afgørende må vel være, at *Abildgårds* yttring om *mojord* ikke synes at stemme; at man på *Møn* ikke kender ordet *mo* i betydning af kridt.

Når jeg altså ikke kan føle mig overbevist om rigtigheden af den etymologiske forklaring »*Movin*«, så følger ingenlunde deraf, at vi behøver at opgive den plads, som professor Bugge har givet *Møn* i et af de ældste Nordiske helte-digte. Beliggenheden passer godt med de skildrede kampe, og omtalen kan vidne om, at *Møns* farvande allerede da var de *Danskes* samlingsplads. Bugge påviser, at forfatteren af disse digte må have været en i *Irland*

*) Med hensyn til udtrykket »*Moinsheim*« kan det bemærkes, at de i andre egne almindelige stednavne på -heim (hjem), -em, -um ikke findes på *Møn* og nok hellerikke i det sydøstlige *Sælland*, *Falster* og *Lolland*.

levende Nordmand, hos hvem man ikke kan forudsætte nærmere stedkundskab i vore egne. Han ses at have behandlet både sagn og stednavne med stor digterisk frihed. Når han da har hørt om Mønsnavnet, ligger det nær, at han har givet dette en af ham kendt form af Nordisk rod, enten hentet fra Ygdrasilsmýthen eller fra kendte Norske stednavne, i hvilke stavelsen, *mo*, dog har en ganske anden betydning end kridt. (I Skåne haves stednavnene Mønslund og Nörre Møns.)

Hvor øen, Møn, nævnes i den oldnordiske litteratur, skrives det undertiden »Maun«, der må opfattes som én stavelse med tvetyden, *au*. Denne tvetyd har tilbøjelighed til at gå over til *ø* f. ex. i Svensk: Gautland til Gøtland, *rauðr*, rød o. s. v., dog udtaler *Munch* og *Unger*, at *au* i de ældste håndskrifter betegner *ö* lyden. Man kunde altså formode, at Maun allerede meget tidligt har været — ligesom nu — udtalt Mön. Men iøvrigt forveksles ofte *ö* og *ø*. Undertiden blev *ø* skrevet *eo*, og dette ligger utvivlsomt til grund for den senere Latinske form *Meonia*, da man på Latin savner bogstav for *ö* eller *ø*.

I *Snorres Edda* findes en fortegnelse over alle de øer, som forfatteren kendte i Nordevropa. Her forekommer Navnet Møn to gange; det ene er utvivlsomt vor *ø*, det andet må formodentlig være den Engelske *ø*, *Man*, som på en derværende runesten skrives Maun. Denne *ø* var beboet af Kelter, og der tales endnu der en Keltisk mundart, Kymbrisk eller Gælisk. At disse to øers navne i oldtiden skreves ens*), henviser til en fælles sprogkilde, der indeholder et vink om Keltisk indflydelse også i Danmark. Vi føres herved tilbage til den ældre forklaring af navnet, som allerede er udtalt af *Suhm*, optaget af *Paludan* og senere støttet af *N. M. Petersen*, der gör opmærksom på, at vi har en hel række af enstavelses ønavne på *-n*, der næppe er af Nordisk rod.

Foruden Møn har vi *Fyn* og *Hven* samt mange navne, der senere har fået tilføjet *-ø*, således *Strynø* og *Thunø*, der i 1231 (Valdemars jordebog) endnu skrives *Stryn*, *Stryn kalv* og *Thund*, *Fanø*, *Mannø*, *Fænø* og *Fænø kalv*, *Vænø*, *Glænø*, *Svinø* og måske også *Skån-ø* og *Fan*(efjord), ved hvilket sidste vi atter træffer en ældre form *Faunsfjord* (på Keltisk betyder »Ffan« overflade —

*) Denne navnelighed foranledigede Viborg (1670) i sin Mønsbeskrivelse til en længere skildring af det Engelske Man. I oldtidens slutning beherskedes den af Danske, og der endnu rig på Nordiske minder.

måske altså det flade vand). Ved Estlands kyst bærer en lille ø også navnet *Møn*, og endelig kan nævnes den mærkelighed, at den Engelske ø »Man« også har en lille »*Man kalv*«.

Disse mange enstavelsesnavne på -n kan næppe skyldes tilfældighed; hvorvidt flere eller færre af dem har Keltisk udspring, vil vel bero på, om man i Keltiske mundarter kan finde de tilsvarende ord. N. M. Petersen giver en lang række af eksempler på Keltiske ord, der er overførte til vort sprog, eller som man måske nu vilde sige, hentede fra en fælles kilde. Blandt disse nævner han det Kymbriske *mán* eller *main*, der betyder »lille«, og hvorfra vi har vort »mindre« (Oldn. *minni*) og »mindst«, medens grundordet selv er afløst af »lille«, ligesom »*båd*«, god, hvoraf »bedre«, bedst.

Hvis denne forklaring er rigtig, må *Møn* altså lade sig nøje med det beskedne navn, den lille, som jo også er rigtigt nok, set fra Sælland, hvorfra den første bebyggelse sandsynligvis er sket. Vi må trøste os med, at vor navnesøster det Engelske *Man* også hedder den lille, skönt den er 2—3 gange større end *Møn*. Efter udtalen skulde navnet egentlig skrives: *Mön*; men som vi har set, har formen: *Møn* også rod i sproget og har ialfald nu fået hævd i skriftsproget. Når man endnu ofte ser navnet skrevet: *Møen*, så er det troligt, at denne skriveform hidrører fra den senere middelalders klosterlatin, der oftest brugte formen »*Meonia*«. De ældre og bedste middelalderlige kildeskrifter har ikke denne form. Esrom-

*) I »Svea rikets hifder« s. 75 beretter *E. G. Geijer* efter Plinius, at *Pytheas*, der måske berejste Østersøen i 4de arh. før Chr. altså netop i begyndelsen af jernalderen her, havde skildret kystegnene, der beboedes af Goter, som et fladland udsat for havets oversvømmelser; det kaldtes derfor »*Mentonoman*«, hvilket skal være et *Keltisk* navn, der betyder »småvandenens egne«, idet »man« betyder lille. Man kunde også herved tænke på *Møn* med omgivelser; men beskrivelsen viser snarest hen til Østersøens sydkyst. Imidlertid synes det at være et fingerpeg mere om Keltiske spor i disse egne. *Pytheas*, hvis skrift kun kendes af andre forfatters omtale, og som måske har hentet sine skildringer i Britannien, nævner også øen »*Baltia*« en dags rejse fra *Mentonoman*. *Baltia* minder om »Beltet« (Storebelt) og man kommer da til at tænke på de Danske øer. Deraf stammer navnet »det Baltiske hav«. Et andet navn på Østersøen, den »*Codanske bugt*« (»Vift stolt på *Codans bølge*«) stammer fra en Romersk forfatter fra 1ste årh. efter Chr. Dette navn, har man ment, er opstået ved en sammenføjning af Goter og Daner, idet en ø i havet kaldtes *Codanonia*. Det kunde altså være et minde om de Danske Goter.

Om en senere Romersk beretning om »*Meoparøerne*« vil blive talt under en senere periode.

annalerne skriver »Mön« og »Mönn«, Rydårbøgerne »Monen«, Næstvedkrønikerne »Mön«, Kong Valdemars jordebog »Mön« og »Möön«, Hamborgs dødebog »Mone«, Hamsfort »Mona«; Roskilde jordebog har dels på Latin »Meonia« og »Meýonia« dels på Dansk »Möön« og »Mönaklint« (hvilket netop viser, at det Latinske eo er udtryk for ø eller ö). Derimod har en række yngre klosterbøger »Meonia«, og formen »Möen« forekommer som regel i klosterbøgerne fra Næstved 1528, og to gange tidligere i små (Jydske) krøniker fra 14de og 15de årh.

Vi kan altså formentlig gå ud fra, at den oprindelige form har været »Møn«, hvadenten lyden har ligget nærmest ved ö eller ø, og at formen »Møen« er et udslag af tidligere tiders lyst til at indskyde overflødige bogstaver navnlig det stumme e. Forøvrigt kan formen »Møen« også være kommet af rigsmålets brug af stødtone, der er ukendt på Møn.

Så vidt om Mønsnavnet.

Fra jernalderens ældste periode, den »förromerske« eller Keltiske, er der hidtil kun fundet nogle enkelte genstande på Møn (Keldby); men i fremtiden vil der måske fremdrages flere, medens denne periode i det hele på den Sællandske øgruppe hidtil kun er lidet repræsenteret.

Den Romerske tid.

De Galliske vandringer havde væsenligst krigstogs karakter; kun undtagelsesvis har de medført dannelsen af ny statssamfund udenfor Gallien. Gallernes herredømme varede i 3—4 hundrede år, indtil de bukkede under for Romerne under *Cæsar*. Den Romerske krigsførelse var af en anden art. Cæsar og hans efterfølgere førte ordnede hære, der erobrede landene og gjorde disse til Romerske provindser med Romerske embedsmænd over den indfødte

befolkning. På Christi fødsels tid søger de Romerske kejsere også at underlægge sig Germanien (Tyskland); men de mødte så kraftig modstand, at erobringen aldrig gennemførtes, skønt de Romerske legioner flere gange nåede Elben. Over Rendsborgs port ved Ejderen står en sten fra middelalderen, der siger, at der er det Romerske riges grændse. Men dette er ikke det gamle Romerske rige; der styredes fra Rom; dermed menes det Tyske kejserrige, der senere antog titlen »Romersk«. Romerne vides aldrig at være trængt op over Elben, og i Tyskland blev der kun Romerske kolonier. Men den Romerske kultur fulgte med legionerne og kolonierne og trængte snart langt videre frem, end våbnene nåede.

Således har den Romerske kunstindustri også nået Danmark, i begyndelsen direkte indført, så at man oftere har fundet genstande med Romersk stempel eller indskrift, deriblandt også et fabriksmærke, »P. Cipi. Polibi« (Publius Cipi Polibus), der kendes fra udgravningen i Pompeji. Denne by gik under år 79 efter Chr., og man har altså her en sikker datering. Også af andre hensyn kan sluttes, at den Romerske tid herhjemme begynder kort efter Chr. fødsel og varer i 2 à 3 hundrede år.

At det er en gammel kultur, der på denne tid trænger ind i landet, ses af de mangeartede forskellige genstande, som i stort antal er fundne navnlig i Jylland og Fyn, færre på den Sællandske øgruppe, hvilket atter viser vejen, ad hvilken strømmen fra syden er indkommen.

De for perioden mest ejendommelige sager er større og mindre *bronzekar* og *kasseroller* — tavle V nr. 3, kogekar af bronze (fra provstegården), nr. 4 kasserolle (fra Cathrinedal); disse er alle indførte. Den hjemlige industri, der i bronzealderen havde nået et så højt standpunkt, har endnu ikke rejst sig efter faldet og har ikke i hele perioden nået at eftergøre de Romerske bronzekar. Det hjemlige arbejde indskrænker sig til smykker og toilettesager efter Romerske forbilleder, hvorved der for første gang anvendes *sølv*. Af ny genstande møder man nu de første *spænder* — tavle V nr. 5 (fra Cathrinedal) og nr. 6, hængedup ved en rem (smstd) samt fra kvindegrave: *saxe*, *spejle*, *hængesmykker*, *bøjlenåle* med høj bue (nr. 7 fra Gammelborg) og dirkformede *nøgler*, der har hængt i en nøglering ved husmoderens bælte.

Endvidere finder man hyppigt *håndtænen* til spinding, en rund skive med et hul igennem, gjort af sten eller ler, nr. 8 (fra Rød-

kilde). Gennem hullet blev stukket en træpind, til hvis øverste ende tråden befæstes; ténen, der hænger i tråden, sættes i snurrende bevægelse og spinder således tråden ud af uld- eller hørtotten; når ténen når gulvet, vikles tråden op, og der begyndes forfra. På denne primitive måde kan udføres meget fin spinding; anvendes endnu i Østerland. Håndténen forekommer gennem alle senere perioder.

Man finder også enkeltvis de første sager af *glas*. Endvidere *drikkehorn*, som er kohorn med bronzebeslag og keder (V nr. 9 Cathrinedal).

Medens man ikke dristede sig til at eftergøre de Romerske kar i bronze, har man derimod et stort antal efterligninger i *ler* i smukke former og med ornamenten, hvorved vi for første gang møder det firkantede klassiske mønster («à la grèque» i Mæanderbåndsform) i modsætning til bronzealderens spiralslyngninger.

Gravene fra den Romerske tid, der findes i små høje eller flere samlede på flad mark, ere ofte rigt udstyrede. Forklaringen heraf er, at nu begynder man atter at begrave ligene ubrændte; dog findes også eksempler på ligbrænding, og begge gravskikke holder sig jævnsides indtil henimod oldtidens slutning, da ligbrændingen mere og mere forsvinder, »højalderen« afløser »brændalderen«.

Det indblik, som de hidtil åbnede grave fra den Romerske tid giver i tidsalderens levevis, synes nærmest at vise de ydre virkninger af en indført overkultur i en fredsperiode. Man vil strax undres over, at våben — i modsætning til både den foregående og endmere den efterfølgende tids mosefund — sjelden er fundne. Danmark blev ikke berørt af de Romerske krige, og synes at have tilbragt en fredelig tid. Så meget mere blev der plads for påvirkning af den Romerske kejsertids stræben efter nydelse; det galdt der at nyde livet. I gravfundene er hidtil ikke fundet noget spor af Valhallatroen, og heller ikke er der endnu fremdraget noget fund fra denne periode, der sikkert vidner om offer til guderne («votivfund»). Derimod kan det påvises, hvorledes tidens ny gravskik er indført fra Sydens klassiske lande. Den afdøde lagdes i graven, pyntet med klæder og smykker som til gæstebud, og derfor også omgivet af et fuldstændigt sæt af vel forsynede mad- og drikkekar, store drikkeborer med øser og sølvbægere eller glas, prægtige drikkehorn og andre kar med levninger af mad. Således finder vi

på Græske gravbilleder de døde liggende ved rige måltider, trøstende sig over det sørgelige skyggeliv i dødens rige («Hades»).

Til alle tider er den erfaring gjort, at barbariske folk går til grunde under påvirkning af en indført forfinet »kultur«. Skulde noget lignende have været ifærd med at fuldbyrdes i Norden? Er det denne strømning, der genlyder i Ingildssagnet? Eller er det den foregående periodes Keltiske kulturbølger, rå i sin første fremtræden, der bukker under for den Romerske kejsertids nydelser? en fordærvelse, der virker stærkere end erobring ved våbenmagt?

Sådanne spørgsmål opstår uvilkårligt ved iagttagelse af Romertidens gravfund; et tydeligt svar vil først kunne gives, når der engang måtte foreligge langt flere fund fra denne periode; men udsigten hertil er just ikke stor, såsom de herhenhørende grave er lidet iøjnefaldende og oftest ligger meget dybt i jorden.

Mærkeligt nok har vi fra samtidige Romerske forfattere en skildring af livet i Norden, der giver et ganske andet billede end det ovenfor fra oldsagerne hentede. I det første århundrede efter Chr. har *Tacitus* som bekendt skildret Germanerne, der næppe dengang har skilt sig meget fra de beslægtede folk i Norden, og mere poetisk har den samtidige digter *Lucan* givet Nordens folk et mærkeligt åndeligt skudsmål, der netop betoner det livssyn, som gav forjættelse om fremtidig sejr. I *Grundtvigs* oversættelse (middelalderens historie s. 67) lyder det således:

»Kun hos Eder skal man finde
falkesyn for gudespor,
eller også er I blinde
fremfor alle folk på jord;
thi hvor vi kun blege skygger
skimte gennem tågesky,
der for Eders øjne bygger
ånden sig en hal påny!
kan Jer sang man regne efter,
død kun deler livets flod,
som sig hist med friske kræfter
rører i hvert ledemod!
Held de folk, som bo i Norden!
Fare de end vild deri,
for den værste frygt på jorden:
dødens frygt, er de dog fri!
De har kæmpemod i bringe,
de er dødens overmænd,
finde lumpent det at thinge
om et liv, man får igen!«

Hvorledes nu forene de to forskellige sprog, som henholdsvis oldsagerne og historien synes at tale? Vistnok har det været en brydningstid, i hvilken Nordens og Sydens ånder første gang mødtes. At Nordens ånd blev den stærkeste, viser den følgende tidsalders kraftudvikling. Folkevandringens ny tid bygger på kejserrigets nederlag i Syden og på ruinerne af dets kultur i Norden.

På *Møn* er der endnu ikke gjort rige fund fra denne periode. Det hidtil fundne grupperer sig om to pladser: egnen omkring *Keldby* (fra *Cathrinedal* til *Gammelborg*) samt vesterpå ved *Askeby—Røddinge*. Foruden de alt omtalte enkelte genstande skal endnu nævnes følgende. I 1887 fandtes ved Røddinge dupskoen med *oxehoved* af et drikkehorn (V nr. 10), der er et morsomt hjemmegjort arbejde efter Romersk forbillede. Andensteds i Danmark er der fundet adskillige Romerske kunstsager, også små bronzestatuetter, som ere indførte fra Syden. I 1870 opløjedes af jorden på *Farø* en mærkelig lille bronzefigur (nr. 11), der øjensynligt er et forsøg på at eftergøre de Romerske statuetter, men det er unægtelig ikke lykkedes videre godt. Den dobbelte halsring er tydeligt nok hjemlig mode, og netop på grund af denne ring har man tidligere henført figuren til bronzealderen; den blev endog af Worsåe kaldet en Frejafigur. Men efterat man har fundet forbilleder i de Romerske statuetter, må man vistnok henføre dette allertidligste billedstøberarbejde til et tidspunkt efter den Romerske indvirkning, hvilket dog ikke udelukker, at formeren derved har villet gengive en hjemlig forestilling. På *Farø* siges der, at en tilsvarende figur er fundet på Langeland(?).

Folkevandringstiden.

Ovenfor er udtalt den formodning — om disse forhold kan der endnu kun være tale om formodninger — at hovedbefolkningen i Danmark fra den første egentlige bosættelse af, altså fra

den yngre stenalder, har været af *Gotisk**) herkomst, om der end måske har været vexlen mellem denne stammes forskellige grene. Den oprindelige indvandrings strøm er måske kommet fra syd-ost ad den vej, der i bronzealderen betegnes ved et bælte på henved 100 miles bredde, der fører fra Sortehavet til Østersøen. En undtagelse fra denne strømretning danner den senere *Keltiske* modbølge, der nogle århundreder før Chr. går fra vest mod øst, men dog kun over ringe indflydelse på den hidtidige befolknings grundtype.

Sydvest for det »Gotiske« bælte i den øvrige del af det nuværende Tyskland boede en række folkeslag, der kaldte sig selv med mange forskellige navne, såsom *Allemanner* (hvorfor Tyskland endnu af Franskmændene kaldes »Allemagne«), *Markomanner*, *Saxer*, *Friser* og mange andre. Samtidige Romerske forfattere, navnlig *Tacitus* i første århundrede, kalder derimod alle øst for Rhinen boende folk, med hvem Romerne kom i berøring, *Germaner*. Cæsar anvendte først navnet, der skal være brugt af Gallerne, men ikke af de pågældende selv; hvis ordet ikke destomindre tilhører deres sprog, er det blevet fortolket som »spydmændene«.

Navnet »Germaner« er senere benyttet i dobbelt betydning, dels om de virkelige *Tyske* folkestammer og dels tillige omfattende alle folkeslag af *Gotisk* herkomst, hvortil da henregnes både de *Danske* og de »*Norrøne*« folk, Nordmænd og Upsvenske. Den Tyske videnskab har med en stormagts indflydelse stræbt at hævde den sidstnævnte betydning, og flere og flere Nordiske forfattere har ladet sig navnet, Germaner, pånøde, så at de Nordiske folk jævnlig betegnes som »Nordgermaner«, og »Germansk filologi« omfatter de Nordiske sprog. Tyske forfattere har forfulgt dette spor videre og kaldet alle Gotiske folkeslag Tyske, med den meget omfattende begrundelse, at navnet Tysk udledes af det gamle ord þjóð, der betyder folk. Formodentlig i samme tankerække kan man finde endog Nordiske forfattere, der kalder de Indoeuropæiske folk »*Indogermaner*«. Men det tvetydige navn, Germaner, burde ikke bruges i så omfattende betydning; idetmindste burde det da hedde »*Gotegermaner*«. Danmarks berømte sprogforsker, *Rask*, hævdede det Gotiske navn som det væsentligste, og professor

*) Hvis Gotenavnet er i slægt med »gode« (skabe) og »gud«, viser det tilbage til den fjerneste old.

Wimmer bruger i regelen navnet på samme måde. Goterne var mellem de forøvrigt beslægtede stammer öjensynligst de mægtigste og talrigste. Når man indrømmer de egentlige Germaner æren for at have standset de Romerske erobringer, navnlig ved slaget i Teutoburgerskoven, må det iøvrigt erkendes, at Goterne fik langt den største historiske betydning, og — hvad der literairt har endnu større vægt — de har efterladt sig de tidligste og betydeligste minder om det sprog, som ialfald en del af dem talte.

Fra den tid, da de oldgotiske folk sad i ro i deres boliger fra Sortehavet til höjt op på den Skandinaviske halvø, har vi flere historiske vidnesbyrd. Navnlig berettes der, at i det 4de årh. før Chr. (altså ved slutningen af bronzealderen her) har en Græsk købmand berejst Østersøen og allerede da fundet Goterne bosatte der. Først lang tid senere, formodentlig i det 3die årh. efter Chr., er der kommet bevægelse i disse folkemasser. Stødet hertil synes kommet fra østen, hvorfra Hunner, Slaviske og Finske folkeslag trænger frem langs hele den østlige grændse af de Gotiske lande. Forsåvidt man vil antage, at bevægelsen tidligst er begyndt i Norden, har man udtalt den formodning, at stødet til denne her er givet ved indvandring fra øst af beslægtede Gotiske folk, nemlig Nordmænd og Upsvenske. Det er endnu langt fra, at historien har kunnet skaffe fuldt lys over disse dunkle forhold; om gangen i folkevandringerne er forskerne ingenlunde enige.

Forsåvidt man udelukkende hylder den regel, at skrevne kilders vægt bedømmes efter deres ælde \propto mere eller mindre samtidighed med begivenhederne, og derfor fortrinsvis holder sig til de ældre Romerske forfatters ofte spredte udtalelser, kan man nøjes med at indføre de forskellige Gotiske folk i historien efterhånden som de kommer i berøring med Romerne. Den nyere tids forskning har haft en viss tilbøjelighed til at lade Norden ligge i dunkelhed, uberørt af folkevandrings store omvæltninger; (se dog herimod *J. Steenstrup* i Danmarks riges historie s. 93). Men der findes også en anden række af kilder, hvis opregnelser på papiret ganske vist er flere århundreder yngre (omkring det 6te årh.), men hvis forfattere tilhører selve de Gotiske folk, og som er byggede på disse folks egne mundtlige overleveringer. Disse kilder blev tidligere tillagt en langt større betydning end nu; men den tid vil dog vist atter komme, da man med større tillid lytter til, hvad folkene har vidst at fortælle om sig selv, om end disse beretninger først er opskrevne længe efter

de omhandlede begivenheder. I den nyeste tid foregår just et stort arbejde for at værdsætte folkesagnene rigtigt, og skelne så vel den poetiske som den historiske kerne i den brogede udsmykning. Med hensyn til folkevandringen får de Gotiske sagn en mærkelig bekræftelse derved, at de forskellige beretninger stemmer overens i hovedsagen. Således er de fleste Gotiske folkestammer indbyrdes enige i at fortælle om, hvorledes deres stamfædre engang er udvandrede fra Norden, og da naturligvis nærmest fra de egne, hvor et tilgrund liggende Gotisk navn endnu må antages bevaret; således *Gotland* (Gulland), Øster- og Vester-*Gotland*, *Gøtaelv*, Jylland (Jutland, Gotland, — Beowulfs drage kalder Jyder Geater), egentlig Reidgotland i modsætning til de Danske øer, der også kaldtes *Øgotland*. Et andet oldtidsnavn for Ø-Danmark var »*Videslet*«, der af nogle antages også at henpege på Gotisk befolkning (*Geter*, *Gepider*); *Burgundernes* navn antoges at hidrøre fra Bornholm (Burgundarholm), *Vandalernes* fra Vendssyssel, *Anglernes* fra Angel i Sønderjylland o. s. v. Man vilde med føje kunne indvende, at disse små landsdele umulig kunde udsende de vældige folkemasser, der oversvømmede Europa, men også denne indvending imødegås af sagnene selv, der melder, at kun høvdingerne med et lille udsøgt følge udgik fra Norden, sejlene på nogle få skibe. Folkestrømmen har da siden voxet som en lavine af sydligere boende Gotiske folk. Sagnet går kun ud på at hævde høvdingskabet for Norden, hvilket også stadfæstes ved andre beretninger om et udvandret folk, der sendte bud her hjem for at hente en konge.

Hvorfor skulde man vel kaste vrag på disse samstemmende vidnesbyrd, fordi de ældre Romerske forfattere naturligvis intet skriver derom, men meget mere nævner såvel *Goter* og *Lombarder*, som *Angler* og *Jyder* og flere mellem de folk i »*Germanien*«, som disse forfattere har hørt nævne.

Det vilde vel ikke falde i nutidens smag at optræde som *Gustav Adolfs* hofmænd, der ved kongens kroningsfest brød en landse for den sandhed, at Goterne var udgangne fra Sverige! Men der synes dog hellerikke at være tilstrækkelig føje for at overlade »*Germanerne*« ved siden af deres øvrige erobringer også vigtige dele af vor oldtids historie. Som bekendt er de også tilbøjelige til at tilegne sig de Nordiske gude- og heltesagn, runeskriften m. m. Et lille eksempel herpå stammer nys fra Møn: En Tysk rejsende har iår i »*Wandern und Reisen*« skildret et

besøg på Møns klint med megen begejstring. Han omtaler her ved klintesagnene og siger om disse, at »de har antaget træk af de almindelige *Tyske* sagn«. Dette er tydelig sagt i den bedste mening, men vi forstår nok grundtanken. Herom endnu nogle ord.

Sålænge de Gotegermaniske folk sad i rolig besiddelse af Nord- og Mellemeuropa, måtte det på forhånd antages, at de havde meget åndeligt fællesskab, mange fælles minder og sagn om guder og helte og nærbeslægtede sprog. Om gudetroen i en så fjern oldtid vides kun meget lidt; Asalæren tilhører Norden i en noget senere tid, og udenfor dette haves kun dunkle efterretninger. Derimod findes der en kreds af heltesagn, der vel kan antages at stamme fra den fælles oldgotiske tid, forsåvidt angår de begivenheder, der har ligget til grund for sagnene, medens disse er blevet bearbejdede i århundredernes løb på forskellig måde. Dette gælder navnlig heltesagnene om *Volsunger* og *Niflunger* (Tyskernes *Nibelungen*); de er tidligst optegnede i Norden (ca. 1100), først ca. 100 år senere i Tyskland. Men indholdet viser åbenbart hen til en tid, da der har bestået meget fællesskab mellem alle Gotiske folk i nord og syd, navnlig mellem Danmark og de sydligere lande. Studier i sagnverdenen vil efterhånden vise mere sådant fælleseje fra en fjern oldtid.

I den ro, der formentlig rådede i tidernes morgen, skete der imidlertid ved folkevandringen, begyndende i det 3die årh. efter Chr., en omvæltning så voldsom og vidtstrakt, at man hverken før eller siden har kendt magen. Ved stød fra øst og nord sattes de vældige Gotiske folkemasser i bevægelse, og strømmen gik mod syd og vest i 3 århundreder, indtil det Romerske kejserrige omstyrtes, og de Gotiske skarer smelter sammen med de sydevropæiske folk til grundlæggelse af den ny tids riger. At der blandt Goterne levede en følelse af et bestemt kald i denne retning, kan måske skønnes af, hvad en samtidig historieskriver tillægger Vestgoternes konge *Ataulf* (5te årh.). Han plejede at sige, at han satte sin ære i, med den Gotiske kraft at bøde på den Romerske skrøbelighed, og vinde navn ej af rigets ødelægger, men af dets oprejser. Undervejs stiftedes og opretholdtes i over 100 år et Gotisk rige i den Romerske provinds *Møsien*, hvorfor folket kaldtes *Møsogoter*. Her modtog de i det 4de årh. kristendommen, og deres biskop *Ulfilas* oversatte det ny testamente på Møsogotisk. Heraf er nogle afsnit, navnlig Mathæusevangeliet, endnu i behold og håndskriftet hertil, den såkaldte »sølvbog«

(fordi det er skrevet med sølvbogstaver på pergament), opbevares nu i *Upsala*, som en af verdens største bogskatte, et uvurderligt vidnesbyrd om et nu uddød oldtidssprog, der er den ældste kendte gren af et oprindelig urgotisk sprog. Fra et sådant er foruden det Møsogotiske formentlig udgået alle de yngre Gotiske sprog: *Germansk, Tysk, Saxisk, Engelsk; Ur- og Oldnordisk, Dansk, Norsk, Svensk*. At den folkelige forbindelse mellem de fjerne Gotiske riger og stammelandene i Norden blev bevaret ned gennem tiderne, derom vidner den rolle, som de Sydgotiske mægtige konger, *Jarmerik* og *Theoderik* spiller i den Nordiske sagnverden.

Noget lignende gælder om forbindelsen med *Anglerne* og de *Jyder*, der fulgte dem og *Saxerne* til England. Nyere historikere har flyttet deres hjemstavn til Tyskland på grund af nogle lignende folkenavne, der nævnes i Tacitus' »*Germania*«, samt fordi det Saxiske sprog fik overtaget i England. Herimod står dog de tre mægtige vidnesbyrd, at Anglerne selv gennem deres historieskriver (*Beda* ca. 700) melder, at de udgik fra Sønderjylland, at det samme gentages i den ældste beretning fra det gamle Angel og dets hovedstad *Hedeby*, nemlig *Ods* og *Vulfstans* rejsebeskrivelse fra det 9de årh. — og navnlig dette, at Anglerne hentede deres heltesagn fra oldtiden i Danmark (*Beowulfs drape*, der på Angelsaxisk skildrer begivenheder i det gamle Dansk-gotiske rige). Når også Danske historikere har været villige til at udlevere Anglerne til Tyskerne, kan dertil måske søges en psykologisk forklaring i, at de derved have ment at befri Sønderjylland fra forbindelse med det *Angelsaxiske* sprog, der siges at have et overvejende Saxisk (nedertysk) præg. Ganske bortset fra, at det næppe vilde bevise noget i national henseende herhjemme, om Saxisk havde fået overhånd over Angelsk og Jydsk ovre i England, så indses det ikke, hvilken interesse Danske skulde have af at benægte, at der i den forhistoriske tid har rådet mere fællesskab end nu mellem de forskellige grene af det store Gotiske sprogområde. Man ser, at dialektforskellighederne er tilbøjelige til at udvikle sig videre, sålænge ikke et fælles skriftsprog danner en modvægt derimod. Det kan næppe nægtes, at de ældste sproglevninger viser hen til et oprindeligere slægtskab om end med tydelig forskel, og sagnene vidner om det samme. Der har formodentlig været en tid, da sproget ikke lagde afgørende hindring ivejen for indbyrdes færdsel mellem de Gotiske folk, deri indbefattet Angelsaxerne i England. For en menneskealder siden

var sprogforskere beskæftigede med at påvise ligheder mellem Jydsk og Engelsk*). Såsom man ofte i stednavne finder de ældste sproglevninger bevarede, var man tidligere — vistnok i overdreven grad — ivrig for at forklare Danske stednavne af Angelsaxiske (eller Gotiske) sprogformer. Måske vil netop arkæologiske undersøgelser stadfæste forbindelsen mellem Sønderjylland og England. Således siger dr. S. Müller (vor oldtid s. 563): »Arkæologiske overensstemmelser tale for, at Slesvig har givet sit kontingent til de Angelsaxiske bosættelser i England.« Heri er sikkert ikke noget betænkeligt i national henseende; den nationale adskillelse mellem Nord- og Sydgoter blev siden draget skarpt nok; den kan dateres fra en viss bestemt bevægelse under folkevandringen, da også sprogrænsen blev skarpere. Det kan her tilføjes, at der fra den Angelsaxiske kong *Alfred* i det 9de årh. stammer en geografisk beskrivelse af Evropa, hvori det hedder, at allerede da beboede Danerne (Dene) hele Danmark (Denamerc); men Tyskland hed Germania.

Dersom vi med styrke afviste et så tvetydigt navn som «Germaner», vilde der ingen fare være ved at vedkende sig et oldgotisk fællesskab; Goternavnet som fællesbetegnelse er langt at foretrække, netop fordi det ikke mere bruges som navn for noget nutidsfolk.

Tidspunktet for adskillelsen mellem Nord- og Sydgoter ligger formodentlig hen ad folkevandringstidens slutning. Dengang de Gotiske høvdinger drog ud fra Norden, traf de endnu nærbeslægtede folk på Østersøens sydkyst, og derfra rullede lavinen videre imod syd. Senere trængte de Slaviske *Vender* frem langs kysten og satte sig fast i Pommern, Meklenburg og Øst-Holsten indtil henimod Ejderen, og de herskede der i mere end et halvt årtusinde. De sydlige Goter blev således skilte fra deres frænder i Norden. Når man siden fra Danmarks eller Sveriges kyster sejlede over Østersøen, så traf man der ikke længere frænder,

*) I sin afhandling 1899 om Sønderjylland gör dr. G. Brandes gældende, at det nuværende Engelske sprog i sin grundbygning (grammatik, ordstilling og sætningsforbindelse) ligger Dansk nærmere end Tysk. Det fremmede i Engelsk ligger navnlig i den del af ordforrådet, der ved Normannerne indførtes fra Fransk; og dog er sproget efter sin hele bygning lettere for Danske at lære end Tysk. Om end Brandes ikke er sprogforsker, vil ingen nægte ham fint øre for sprogets klang og bygning.

men et fremmed vildt folk af ganske andet udseende og med et vidt forskelligt sprog, hvoraf man ikke forstod et ord, kort sagt: fjender. Dette anses også for at være en hovedgrund til, at kristendommen var så længe om at trænge igennem til Norden. De således adskilte hovedgrene af den Gotiske stamme udviklede sig da siden i hver sin retning. Da Tyskerne et stykke ind i middelalderen atter undertvang Venderne og således påny kom i umiddelbar beröring med de Danske, var det som fjender, og fra den tid begynder den nationale kamp mellem Dansk og Tysk. Man har gjort opmærksom på, at ved denne tid (12te årh.) får den Tyske indflydelse udtryk ved de første Tyske dronninger i Danmark.

Om den stærkt fremtrædende modsætning mellem Dansk og Tysk har man formentlig et interessant vidnesbyrd fra denne tid og netop fra grænsen mellem begge. En Tysk lærd, dr. *Haupt*, har for nogle år siden udtudet en dunkel indskrift over en portal på Peterskirken i byen *Slesvig*, en bygning, der antages at stamme fra ca. 1100. Et billede forestiller en konge, der frembærer den nybyggede kirke, indviet til St. Peter. Christus rækker nøglen til Peter og siger til ham på Latin:

Tu mihi Germanum mundi depelle tyrannum, et revocages Deum pietate colentes!

(Fordriv Du mig Tyskeren, verdens tyran, og kald de folk tilbage, som fromt dyrker Gud.)

Hvis denne indskrift er rigtig læst og tolket, giver den et mærkeligt indblik i den på engang nationale og kirkelige modsætning. Der sigtes formodentlig særlig til erkestiftet *Bremen*.

I den lange mellemtid, medens Venderne skilte de sydlige og nordlige Goter fra hinanden, har disse sidste undergået en selvstændig udvikling, og denne fandt en kraftig støtte i en kulturström fra Norden, der snart er tydelig at mærke. At de såkaldte »norröne« stammer (Nordmænd og Svear) har bosat sig senere end de Danske Goter, er öjensynligt, selv om man ikke vil antage, at deres indvandring først er foranlediget ved Hunners og Finske folks fremtrængen fra øst. Idet de norröne folk, der selvfølgelig også er Goter, på et senere tidspunkt har skilt sig ud fra grundstammen, har de kunnet bevare mere af grundpræget end de grene, der i længere tid er bleven påvirket på forskellig måde. I hvert fald har disse yngre Gotiske folk stærkt påvirket det senere Nordiske åndsliv og sprog.

Fra *Lejreborgen* på Sælland havde det gamle, vældige Dansk-Gotiske rige strakt sig over de hidtil stærkest bebyggede dele af Norden. Den rige sagnverden, som *Saxe* har bevaret — såvel af Danske som Norröne kilder — knytter sig for en væsentlig del om Lejrekongerne. Men samtidig med, at de Danske ved Vendernes indtrængen skilles fra deres frænder i syd, begynder indflydelsen fra nord at gøre sig gældende. Nogle have endogså berettet, at selve »*Danerne*« var en høvdingstamme, der kom fra nord og var af Norrön slægt. Navnet træffes første gang hos en Romersk forfatter (i det 2det årh. efter Chr.), som siger, at Danerne dengang boede i *Skåne*. En senere Gotisk historieskriver (6te årh.) siger, at Danerne anså sig for hovedfolket i Norden. Mange tegn tyder på, at der er foregået en bevægelse fra nord til syd, forbunden med mange kampe mellem de fremtrængende yngre Norröne folk og den ældre (Dansk-Gotiske) befolkning. Folkevandringsstiden får da et mægtigt efterspil i den store folkekamp på *Bråvallahede* i Østergötland på grænsen mellem Svea- og Götaland, hvor de to halvdele af Norden mødes i den største kamp, oldtiden kender. Her sejrer de Norröne folk, og Lejrekongen, *Harald Hildetand*, falder på valen. Den betydning, som folkebevidstheden har tillagt denne vældige kamp, kan skønnes af, at sagnet lader den Nordiske folkehelt, *Starkad*, der ellers havde tjent mange Danske konger, kæmpe på Bråvallahede for den Norröne hær og skaffe den sejren. Ad forskellige veje har man ment at kunne tidfæste Bråvallaslaget til første halvdel af det 8de årh., og dette tidspunkt vilde da danne afslutning på den gamle Dansk-Gotiske sagnverden. På denne tid måtte da den udvikling være afsluttet, der på den ene side skilte de Danske Goter fra deres frænder i syd, og på den anden side fremskyndede deres tilslutning til den Nordiske folke- og sprogdannelse. Noget efter denne tid kaldes hovedsproget i Norden i flæng »*Dansk tunge*« eller »*Norrönamål*« (Oldnordisk), ligesom også de nu uddragende vikinger i flæng kaldes *Danske* eller *Normanner*, begge navne i udvidet betydning*).

*) Min opfattelse af folkevandringerne støtter sig delvis på et ungdomsarbejde (fra 1860). Den indeholder adskillige gisninger og formodninger. Nutidens videnskab er lidet tilbøjelig til at udtale formodninger, der ikke kan bygges på uomstødelige beviser. Men lægmænd vil gerne søge forklaring om vort folks herkomst, hvormeget den end er skjult i det dunkle.

Når man iagttager de voldsomme omvæltninger, som det øvrige Evropa er genstand for i folkevandringstiden, så vilde det på forhånd være urimeligt at antage, at Danmark samtidig skulde have henligget i dyb fred og historisk mørke. Vore overleveringer i sagn og historie vidner da også om det modsatte, og periodens rige *oldsagsfund* taler — såvidt de kan — netop samme sprog.

Herved møder vi først *runeskriften*, der formodentlig stammer fra begyndelsen af folkevandringstiden eller endog lidt tidligere. *Runer* betyder egentlig hemmelig kunst eller tale, medens »*bogstav*« betegner skriftens art, nemlig lige streger, stave, indskårne i bøgetræ. Heldigvis nøjedes man ikke med at skære i træ, der i regelen forlængst er forsvundet, men man ridsede også runer i metal og huggede dem navnlig i sten, som bedre har kunnet holde sig.

Af runeskrift kendes to tildels forskellige systemer eller runerækker, der ligesom »*alfabet*« (Græsk) og »*abc*« benævnes efter de første tegn i rækken, nemlig »*futhark*«. Der findes en ældre runerække på 24 tegn og en yngre på 16. Tidligere mente de lærde, at den korte runerække var den ældste, fordi man vanskeligt kunde tænke sig, at udviklingen havde ført til bortkastet af 8 runetegn. Det er imidlertid — først og fremmest af professor *Wimmer* — blevet godtgjort, at forholdet just er omvendt; den længere runerække er brugt i indskrifter, hvis sprog afgjort har ældre former end de runeskrifter, der benytter den korte række.

Den lange *futhark* anses for et fælles *Gotisk* alfabet, og dette er benyttet til forskellige indskrifter, i hvilke man har fundet spor af flere Gotiske sprogarter gennem henvend et halvt årtusinde fra det 3die til det 7de årh. *Wimmer* har med overordentlig lærdom og skarpsindighed begrundet den mening, at disse ældste runer er udsprunget af de Latinske bogstaver, idet man af hensyn til udskæringen i træ har omformet de runde Latinske bogstaver til stavformer. I sin epokegørende fremstilling heraf har W. desværre på et enkelt sted brugt et formentlig uheldigt udtryk, når han udtaler (Runeskriftens oprindelse s. 148) at, »runeskriften lett kan tænkes at være opstået hos en Germansk stamme, som stod i nærmere forbindelse med Romerne«. Dette fremsættes dog kun som en »antydning«, og der tilføjes at »det ikke lader sig bevise«. Men ordene står der, og strax gik det som en løbeild, at *Wimmer* lader runerne have »Germansk« herkomst; og dog kan der ingen anden grund herfor anføres, end den at Germanerne i det sydvestlige hjørne af Tyskland boede Romerne nærmest. Forudsat, at det for-

holder sig rigtigt, at runerne er udsprungne *udelukkende* fra de Romerske bogstaver — så udvikler Wimmer selv, at hele den Gotiske folkeklasse rimeligvis endog har kendt runerne allerede ved vor tidsregnings begyndelse, og det er bekendt, at også de østlig boende Goter stod i jævnlig forbindelse med Romerne. Sikkert er det oplyst, at Goterne kendte runerne før biskop Ulfilas' tid (ca. 370), og at denne deraf udformede et nyt bogstavsystem. Der ligger måske ikke i Wimmers yttring mere end en af de tvetydige anvendelser af navnet »Germansk«; men den egner sig kun altfor godt til at støtte Tyskernes bestræbelser efter at annektere runeskriften for sig; for dem er naturligvis »Germansk« og »Tysk« enstydigt, og der har forlængst i Tyskland været talt flot om de »Tyske runer«; en af deres lærde har endogså kaldt de ældre runer i Skandinavien Tyske, hvad Wimmer kraftigt har afvist; desværre havde den Norske historiker *P. A. Munch* allerede forlængst vist Tyskerne vejen. Det samme ligger til grund for den »alldesche« bevægelse, som vi Danske har al grund til at vogte os for. Man sige ikke, at videnskabelige opfattelser af længst svundne tider intet skulde have at betyde for forholdene i nutiden. Tyskerne er fremfor alt et lærd folk; deres videnskabelige erobringer har jævnlig forberedt de politiske. Det vilde være en uforklarlig gåde, hvorledes et så højt kultiveret folk kunde optræde, som de gör, i Sønderjylland, når sagen ikke var, at de lever i »videnskabelig« overbevisning om, at vi er jo alle Tyskere!

Vel kan en enkelt røst med liden auktoritet ikke vente at udrette noget mod den »Germanske« strøm over Norden. Men skulde der dog ikke være flere, som vilde være med at advare mod al tvetydighed på dette område? Fodsporene afskrække.

Med hensyn til annekteringen af runeskriften fortjener det endnu at bemærkes, at de vidnesbyrd, der påberåbes for, at Germanerne i snæver forstand (Tyskerne) overhovedet har kendt eller brugt runerne, endnu er ret tynde. Der findes ikke i hele Tyskland en eneste runesten, og af de få (ialt 15) smågenstande med nogle enkelte indridsede runestaver, der er fundne i Mellemeuropa spredte fra Bukarest til Burgund, er der nok kun nogle enkelte, der tydeligt viser særlig oldtyske ord-former (nogle har vist sig at være forfalskede), og disse *kan* naturligvis bero på tilfældigheder. Hellerikke beviser det stort, at en Latinsk forfatter i det 6te årh., der skriver til en ven i Frankrig, spøgefuldt opfordrer denne til at skrive med »barbariske runer«; dette viser da kun, at forfatteren

har kendt eller hørt om runerne; men da han var opdraget i Ravenna — hvor der var et Gotisk rige — ligger det nær at antage, at dette kendskab netop stammer fra Goter i egenligst forstand.

I hvert fald er runeskriften hurtig forsvunden i Tyskland, medens den i henvend et årtusinde blomstrede i Norden, og der har efterladt sig talrige mindesmærker af den allerstørste sproglige og historiske interesse.

Det ældre Gotiske runealfabet har fulgt de forskellige Gotiske folkestammer, hvorhen de have udbredt sig. Man har alfabetet (futharken) med de 24 runer på 3 genstande fra slutningen af folkevandringstiden: på en guldbrakeat fra *Vadstena* (Sverige), på en kniv fra *Themsens* (England) og på et spænde fra *Burgund* (Frankrig). Det Svenske alfabet, der synes at være det ældste, er skrevet fra højre til venstre. Vender man det om, ser det således ud:

ƚ ʀ ʁ ʁ ʁ < x ƿ : h t i s j b y s : t b m p n o ʁ ʁ
f u t h a r k g w h n i j e u p z s t b e m l n g o ð

Enkelte ord (mest navne) er gengivne med disse runer på adskillige våben og smykker fra denne periode, hele indskrifter på runestene. Sprogene, som disse ord tilhører bør formentlig kaldes Gotiske, når man opfatter dette som et fælles navn; men da det er mere end et halvt årtusinde ældre end det sprog, som vi nu kalder »Oldnordisk« (Islandsk), er det selvfølgelig meget forskelligt derfra, så forskelligt, at vore lærde sprogforskere har ondt ved at tolke ordene. Dog har man i sprogformerne kunnet påvise den allerede da tilstedeværende forskel mellem de enkelte sprogarter og navnlig klargøre, at den sprogart, som benyttedes her i Norden lå vort senere sprog nærmere end de andre sprogrene, som Møso-gotisk og Angelsaxisk, hvorfor sprogforskere med føje kalder denne sprogart den egentlig »Oldnordiske« (»Ur-nordisk«), medens det senere Nordiske sprog måske bedre kunde betegnes som det »Norrøne«.

Som eksempel på denne ældre (Gotiske) sprogtype kan anføres indskriften på de berømte *guldhorn*, der fandtes i Sønderjylland i det 17de og 18de årh., og som blev stjålne 1802, hvorved stødet gaves til *Øehlenschlägers* fremtræden som Nordisk digter. Om randen af det horn, der fandtes 1734, stod: »*Ek Hlevagastir Holtingar horna tavido*«, hvilket nu efter lange tiders forskning og forskellige læsemåder er udtydet således: »Jeg Lægæst fra Holt gjorde hornet«.

Også kvindenavne på andre genstande som *Lethro* og *Hariso* viser en sprogform, forskellig fra de yngre Nordiske navne. Disse sprogminder antages at stamme fra slutningen af folkevandringstiden, henimod år 600.

Medens således det ældre fælles Gotiske præg henviste til det store folkeslægtskab, sker i folkevandringstiden den påvirkning fra Norden, der først sætter sin endelige frugt i en følgende tidsalder, men som dog naturligst omhandles her i forbindelse med ovenstående.

Som ovenfor sagt forsvandt runeskriften i Syden hurtigt, medens Norden blev dens egentlige hjemland. At rejse bavtastene med runeindskrift er særlig nordisk skik; den udgik fra *Nordmænd* og *Svenske*, (i Sverige holdt runeskriften sig også længst, og der er langt det største antal runestene bevaret), hos hvem de ældste af disse mindesmærker findes. Sproget på disse er så gammelt, at flere indskrifter endnu vanskeligt har kunnet tolkes. Runetegnene er de gamle Gotiske. Først efter det 8de årh. udbreder skikken sig nordfra til Danmark, således at de ældste runestene også her forekommer på øerne, de yngre i Jylland. Der udvikler sig nu i de tre Nordiske lande det særlige yngre Nordiske sprog, hvortil hører — med enkelte mellemformer og overgange — den kortere runerække, futharken med de 16 runetegn, der ser således ud:

ƿ ᚢ ᚦ ᚦ ᚱ ᚷ : * ᚹ ᚱ ᚲ ᚳ ᚴ ᚾ ᚿ ᚻ ᚾ
f u th a r k h n i a s t b l m r

hvortil i den yngste tid endnu føjes de »stungne« runer med tegn for g, p, d, y m. fl.

Wimmer bestemmer runeperioderne således, at den ældre rækker fra ca. 200 til 650, den yngre fra 800 til 1100, og støttes heri af *Sophus Bugge*, der særlig betoner den stærke modsætning mellem begge perioder.

I tiden fra 650 til 800 haves ingen runemindesmærker. I dette tidsrum må altså de bevægelser være foregået, som har medført overgangen, hvilket også stemmer med de ovenfor skildrede historiske forhold.

Det er øjensynligt, at denne udvikling skyldes indflydelse fra de nu fremtrædende »Norröne« folk (Nordmænd, Svear og Daner?), og det ligger nær at tænke sig, at denne påvirkning står i forbindelse med de folkebevægelser, der formentlig fandt sin afslutning

ved Bråvallaslaget. Om end de Danske Gøter og Svenske Gøter ligger under i denne vældige kamp med Upsvear og Nordmænd, så var *Danevældets* betydning dog fremdeles så stor, at det sprog, der udvikler sig af folkerøret, oftere kaldes Dansk end Norrønt. Dette sprog, der herefter rådede i Nordens *vikingetid* (år 800—1000) var dog fremdeles ikke så ganske lidt forskelligt fra det *Norsk-Islandske*, som udviklede sig et par århundreder senere, og som sluttelig i det 12te århundrede og senere blev benyttet til den rige Islandske litteratur. Dette ses lett, når man sammenligner sagsproget med runesproget i vikingetiden, hvorom vi navnlig have mindesmærker i Danmark.

Udbyttet af ovenstående korte oversigt og dertil knyttede betragtninger er altså dette: Ud af de langvarige og voldsomme bevægelser i folkevandringens 3 århundreder samt den efterfølgende tid fremgår, hvad man med et moderne udtryk kunde kalde den *Nordiske nationalitet*, begrundet i væsentlig overensstemmelse i sprog, gudetro, levevis og livsanskuelse, om end delt i de 3 riger *Danmark*, Norge og Sverige.

Den opfattelse, at Danmark har taget væsentlig del i folkevandringens omvæltninger, bekræftes endvidere af den store mængde oldsagsfund fra denne periode. Medens de tidligere kulturafsnits efterladenskaber henpeger på, at de ny strømninger hver gang er komne overland gennem Jylland, synes forholdet nu *omvendt*.

Denne højst mærkelige strømkæntring er forlængst iagttaget og har givet anledning til forskellige forklaringer. Grundlæggeren af studiet af denne periode, *Engelhardt*, tænkte sig, at en sprængt Gotisk folkestamme var kommen fra sydost over Østersøen og bosat sig i det sydostlige Sælland; her (navnlig i Stevns) findes nemlig de fleste af de pågældende mindesmærker. Isåfald skulde Møn vel først være taget i besiddelse; men herfra har vi kun mindre betydelige fund.

Worsæe mente, at strømmen snarest var gået over Østersøen til Sverige og derfra til det østlige Danmark.

S. Müller udtaler sig med meget forbehold og nævner, at Sælland muligen ved egen kraft havde hævet sig til hovedlandet.

C. Neergård fastslår, at »det sydostlige Sælland var centret, hvorfra udbredelsen af den ny kultur hovedsagentlig fandt sted«, men vægger forøvrigt archæologien mod at antage nogensomhelst nybyggertheori.

Sælland går altså i spidsen. Her er fundet de fleste og mærkeligste gravfund med tidens kendemærke: ubrændte lig med meget rigt udstyr af alle slags genstande, af hvilke endnu nogle ere indførte sager, men mange ere hjemmegjorte. Blandt de indførte ting falder de smukke glaskar først i öjnene, ligesom en stor mængde farvede glasperler. Af tydeligt indenlandsk præg er de nu begyndende dyrefigurer af alle arter og fantastiske former, der efterhånden bliver mere og mere udviklede. Disse besynderlige dyrebilleder er afgjort Nordiske, og de udvikler sig i den kommende periode til de beröimte dyreslyngninger, der får sit digteriske sidestykke i de kunstfærdigt slyngede vers i kvad og drapaer. Som en ejendommelighed ved tidskiftet kan også bemærkes, at rageknivene, der hidtil fandtes i gravene både fra bronze- og den tidligste jernalder, nu forsvinder. Folkevandringens mænd har altså formodentlig båret fuldt skæg.

I modsætning til Sælland holder ligbrændingen sig endnu i Jylland, og begge gravskikke findes på Fyn i denne periode.

Medens de Sællandske gravfund forsåvidt tyder på fredelig bosættelse, som der ikke er nedlagt våben i gravene, fortæller de Jydske og Fynske mosefund om vældige folkekampe. I moser i Angel, Sundeved, ved Assens og Odense er fundet våben og allehånde redskaber i tusindvis, vidnende om store feltslag ikke mellem hære af krigere, men mellem hele folkestammer, der har ført familierne med sig såvelsom alle deres daglige redskaber og husdyr, alt indblandet med Romerske genstande og mønter fra de første århundreder efter Chr.

Den vej, som disse valpladser betegner, minder om det sagn, som Snorre meddeler, at Odin på sin vandring fra Østen kom gennem Tyskland over Jylland til Odense og derfra til Upsala.

Men da folkevandringens kulturström synes at være gået den modsatte vej fra Sælland mod Vest, må man snarere tænke på de sagn, som alle Danske krøniker er enige om at berette, nemlig at kong *Dan* kom fra Sverige og herskede først over »*Videslet*«, som omfattede *Sælland, Møn, Falster og Lolland*, og at han først senere blev kaldet til hjælp af Jyderne mod angreb fra Tyskland. Da han havde forjaget fjenderne, lønnedes han med, at hele riget samledes under ham og fik navnet *Danmark*.

Den opfattelse, som ovenfor er skitseret af bevægelserne i folkevandringstiden, synes således at støttes såvel af sagn, histo-

riske overleveringer og mindesmærker, som også til en viss grad af grave og oldsager.

Alle oldtidens sagn og minder vidner om, at der ud af folkevandringens forvirring fremgik ordnede folkesamfund. Til samme tid må da også *bosættelsesforholdene* have formet sig. Tidspunktet for indretningen af vore landsbyer og ejendomsforhold må vistnok føres tilbage til denne tid det 3die til 6te århundrede.

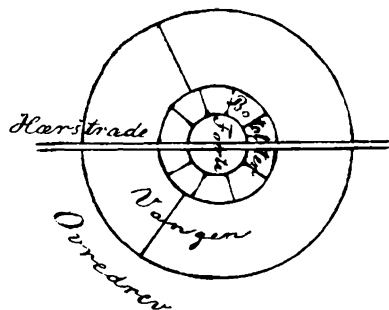
Der er overhovedet næppe overleveret os nogen historie eller noget sagn, der skildrer andre bebyggelsesforhold end de nuværende eller rettere dem, der galdt indtil slutningen af det 18de århundrede, da fællesskabet ophævedes. Fra bosættelsen efter folkevandringen kan da også de fleste af vore stednavne formentlig hidledes.

I den her følgende beskrivelse er dog mange enkeltheder hentede fra en meget senere tid; herom mere under middelalderen.

Vore *landsbyers* form er nu efter udskiftningen for 100 år siden for det meste ganske udvisket. Indtil da var de gamle hovedformer bevarede i mere end tusinde år. I årbøger for Nordisk oldkyndighed for 1896 har *P. Lauridsen* underkastet disse forhold en indgående undersøgelse (hvoraf nogle hovedtræk her benyttes, i forbindelse med flere andre afhandlinger navnlig af *J. Steenstrøm* og *S. Nygård*.) Landsbyerne adskiller sig efter deres oprindelse i de større byer »*adelbyer*« og de senere udflyttede mindre »*torper*«. Adelbyerne kendes som oftest på navnene med endelserne -by, -inge, -sted, -lev, -løse; torperne på endelserne -rup (torp), -rød (ryddet), -holt (lille skov), -mark, -skov m. fl. Af disse er endelserne -by og -inge sjelden eller aldrig knyttede til personnavne, hvilket derimod oftest er tilfældet med endelserne -lev, -sted, -løse. Adelbyerne kan stamme fra bosættelsestiden, da en herskende slægt eller stamme tog en egn i besiddelse og ordnede bebyggelsen i et blandet forhold af fællesskab eller særeje, der minder om overlevering fra nomadeliivets lejrpladser. Den normale plan er »*rundbyen*«, der skematisk fremstillet ser ud som den omstående skitse.

Inderst fandtes en indhegnet plads af forskellig størrelse; gadepladsen kan undertiden være indtil 20 tdr. land stor; den kaldes »*fortå*« (hvoraf det senere »*fortov*«) eller forte, der rimeligvis betyder kvægfold. Den var byens fælleseje og anvendtes til at samle

kreaturerne morgen og aften og tillige til rådsplads, gadestævne og festplads (her stod »majtræet«). Denne plads var efter loven særlig beskyttet ved byfreden. I Hårbølle staar endnu en oprejst stor sten, der viser pladsen for gadestævnet. Omkring fortåen lå gårdspladserne med *botofterne*, oprindelig ligestore; de var genstand for sær-eje og fortrinlig dyrkning. Uden-om denne kreds lå »*vangene*« i markfællesskab, som i regelen dyrkedes efter trevangsbruget (rugvang, bygvang og fælle), men således at hver vang efter beliggenhed og jordbeskaffenhed inddeltes ved »rebning« i en mængde små agre, hvoraf hver bonde (senere) kunde have en stor mængde (indtil 50) spredte overalt i vangen. »Fæ-

Skema af rundbyen.

gangen« gennem botofterne dannede forbindelsen mellem vangen og fortåen. Udenfor vangen lå atter »*ovredrev*« og skov. Betegnelsen »*overdrev*« beror på en misforståelse. »Ovre« (ore) betyder skov eller småkrat, måske væsentligst af el («or») i de fugtige udmarker. Ovredrene anvendtes til fælles græs gange og lidt havredyrkning uden gødning; de strakte sig ud til de oprindelig store skove, der gennem »ovredrift« efterhånden ryddedes.

Adelbyen var delt i lige store »*bol*« (mansus), hvis antal vexlede mellem 10 og 30. Der findes endnu enkelte eksempler på landsbyer, der have bevaret de oprindelige bols størrelse uforandret. Men i regelen er bolene tidlig bleven delte i halve, fjerdinge, ottinge og mindre dele, der får betegnelsen »*gård*« (curia). Til disse gårde udlagdes da ny botofter, som i modsætning til de gamle kaldtes »*svorne tofter*«; de udlagdes nemlig ved et nævn af 12 grundejere, et tal, der kommer igen i »tylvtter ed«. Ligeledes blev der ofte af vangen udlagt små jordstykker i sær-eje til dyrkning af hør og lignende, hvilke stykker da kaldtes »*høtofter*«. Således var forholdet i middelalderen og måske også i oldtiden, da der intet høres om egentlig systemforandring. Allerede i oldtiden og den tidlige middelalder havde der sagtens indsneget sig adskillig uregelmæssighed og ulighed i jordfordelingen, der trængte til at rettes, og der blev da ved kong *Valdemars* Jydske lov I, 55 (smlgn. *Eriks* Sællandske lov II 55, 56) givet adgang til omfordeling af

jorderne, det såkaldte »solskifte«, der hed således, fordi man begyndte ved byens indgang og gik byen rundt »med solen«, idet man først udlagde botofterne i den indre kreds og derefter vangen.

Når solskiftet var foregået (og det blev i middelalderen gennemført navnlig i Øst-Danmark), så kunde ændring heri ikke senere ske uden *alle* parters samtykke, og dette er en væsentlig grund til, at forholdene bevaredes uforandrede gennem så mange århundreder lige til henimod vor tid.

Ved udflytning fra adelbyerne opstod siden efterhånden »torperne«, når der blev ryddet plads og ager i ældre ovredrev og skove, og disse torper bestod i regelen kun af nogle få gårde 1 à 3, der senere udstykkedes til flere.

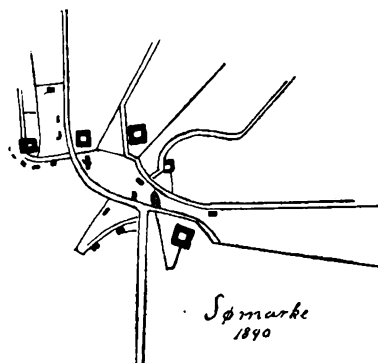
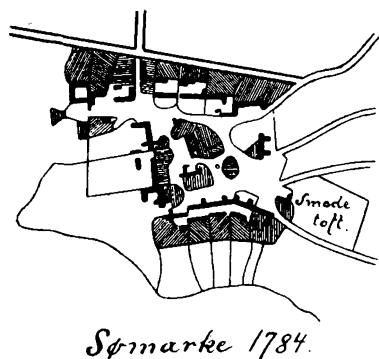
På Møn er det lett at påvise adelbyerne: *Magleby, Råby, Keldby, Udby, Bidsinge, Røddinge, Askeby og Kogseby*. *Hårbølle* ligesom *Nybølle* er store byer, men navnene viser hen til en noget senere oprindelse. Det er ejendommeligt for Møn, at vi *ikke har et eneste bynavn på -lev, -sted eller -løse*. Disse endelser er som ovenfor sagt i reglen knyttede til personnavne. Man kan måske heraf slutte, at det på Møn ikke har været høvdinger, der har delt landet imellem sig, men at bebyggelsen har haft en mere folkelig art. Formentlig rækker adelbyerne på *-by* og *-inge* længere tilbage i tiden, medens mulig tilkomne ny stammer jævnt er voxet sammen med den ældre befolkning. De øvrige byer med navndelser på *-marke* 3: grændse (bygrændsen) *-skov, -rup* 3: torp, *-rød, -bæk* o. s. v. ere senere udflyttede torper.

Den oprindelige type »rundbyen« er nu kun sjældnen bevaret, så den kan kendes. Det første der forsvandt var den store fælles gadeplads (fortåen); ved kristendommens indførelse blev denne plads oftest anvendt til kirke og præstegård eller senere skole; i andre byer til byggepladser for husmænd og innester. Ved den store udskiftning ca. 1800 forsvandt endelig landsbyens præg.

Til forklaring af den oprindelige landsbyform gengives s. 105 et kort*) fra 1784 af byen *Sømarke*, der har været en »rundby«

*) Desværre ere kun få byer i besiddelse af de gamle udskiftningskort, og matrikulskontoret ejer kun få. De kopier som skulde være indsendte til rentekammeret ere efterhånden forsvundne, rimeligvis ved udlån til landmålere og retsbetjente. Nylig har matrikulskontoret foranstaltet en kopiering af de endnu nogle steder på landet tilstedeværende udskiftningskort. Af hvad der for Møns vedkommende endnu er bevaret eller kan reddes, skal der senere gives en fremstilling.

om end af ringe omfang; den har oprindelig kun været et »torp«. Ved sammenligning med kortet over byens nuværende udseende ser man lett, hvorledes forandringen er sket ved udflugtningen af de fleste gårde. Det behøver næppe at bemærkes, at rundbyens grundtype allerede tidlig antog forskellige former under hensyn til

terrainforholdene, hvorfor der også tales om »langbyer« og »terrainbyer«, hvor fortåen ofte kunde ligge i den ene ende eller ved siden af byen.

Den store typiske landsby er ejendommelig for landskabene i Danmark og Sydsverige. I det øvrige Sverige og Norge samt tildels i Vestjylland og på Bornholm findes den sjældent. Kommer man syd for Ejderen og ind i de gammel-Vendiske lande, finder vi vel en slags rundby, men den er meget mindre og så tæt sluttet om den indre gadeplads, at den tydelig viser at være anlagt af forsvarshensyn såvel mod fjender som mod vilde dyr.

Når der således er grund til at antage, at anlæget af vore »adelbyer« ialfald går tilbage til den ordning af bosættelsen, der fulgte med og af folkevandringen, så må man også med føje kunne slutte, at de fleste af vore *stednavne* stammer fra samme tid og skyldes de da herskende slægter. »Stednavne er de ældste sproglevninger,« siger *Werlauf*, og det er lett påviseligt, at man i århundreder er vedbleven at bruge sådanne navne længe efter, at forståelsen var ophørt. Vi har derfor stednavne, der vistnok går meget længere tilbage end folkevandringstiden. Der er navneformer, der formentlig henpeger til den Keltiske periode f. ex. som ovenfor forklaret om selve navnet, Møn. Hos ældre sprogforskere findes

antydninger af, at enkelte navne kunne føres endnu længere tilbage, til en (mulig *Finsk*) urbefolkning. Daværende kapitein *E. Madsen* har søgt kilden til en mængde Danske stednavne i *Angelsaxisk*, eller hvad vi nu snarere vilde kalde et fælles-gotisk sprog, der taltes i Danmark før folkevandringstiden.

På Møn er det dog forholdsvis kun få navne, om hvis betydning og udspring, der kan være tvivl. Alle de øvrige hører hjemme i det Gammeldanske eller Oldnordiske sprog, hvorved der dog også lades plads for flere fortolkninger.

For først at nævne de utvivlsomme »adelbyer«, begyndes fra øst med

Magleby, der betyder den *store by*, »Maklæby«, der genfindes i det Nordiske navn på Konstantinopel, »Myklagård«, ligesom også i »Meklenburg«.

Höje Møn har i det hele tidligt været bebygget.

Der findes mange *Maglebyer*; den snurrige form »*Magleby-lille*« på Amager nævnes allerede 1370 og viser, hvor snart betydningen af navne glemmes.

Endelsen *-by* betegner en større samling af bygninger. Denne betegnelse knyttes næsten aldrig (herved tages ikke hensyn til navne fra den nyeste tid som »*Liseby*«) til et personnavn og viser således også hen til en meget gammel tid, da bosættelsen ikke knyttedes til en enkelt person, men til et fællesskab af flere.

Råby — magle og lille — kan hidledes af vrå, krog, det sydøstlige hjørne af Møn foran sænkningen; men da »vrå« er en ældre Dansk form, medens Oldnordisk har den yngre form »rå«, skulde man have ventet, at navnet også havde bevaret den ældre form, ligesom »*Vrå*« i Vendsyssel og *Vråby* i Stevns, der som en krog skyder sig ind i Faxeherred, og mange flere. Det er derfor måske rettere at udlede *Råby* af tillægsordet »rå« sur, grov, der måske står i forbindelse med det oldnordiske »rakra«, der betyder »fugtig«; (der findes også en anden »*Ragsømose*« på Møn i Lille-skov), hvorefter navnet altså skulde stamme fra den nærliggende *Råbymose*. De ældste navne hidrører oftest fra stedlige terrainforhold, og moser fandtes overalt; vi finder derfor flere *Råbyer* f. ex. i Skåne både *Råbymagle* og *-lille*.

Keldby — magle og lille — stammer utvivlsomt fra den berømte kilde, oldn. *kelda*, der på Møns endnu udtales *kelde*. Det skrives i middelalderen *Kælby*, *Chelby*, *Kelby*, *Kjeldby*; en enkelt gang (i 1307) *Kæthælby*, men det er vel kun et munkeforsøg på at sætte

den hellige kilde i forbindelse med St. Ketil eller Kjeld. St. Kjeld havde intet hermed at gøre; kirken var indviet til St. Andreas. Når kilden i nyere tid er kaldet »frue kilde« eller »fruens kilde«, skal dette være en forveksling med en kilde på præstegårdens mark, der for ca. 100 år siden blev fundet af præstefruen.

Udby var den yderste by på den nordlige halvø.

Bidsinge skrives også *Bilsinge*, *Bitzinge* og vistnok en enkelt gang *Butzinge*; den sidste form er dog sikkert nok en forveksling med *Busene*, og skrivemåden *Bilsinge* er måske et uheldigt forsøg på at forbinde det med *Billenavnet*, der hidrører fra en meget yngre tid. *Bidsinge* forklares rettest af »bide«, det Oldnordiske beita i betydningen græsse, »bede«, altså »græsgangen«. Endelsen -inge kan udtydes som eng; men da byen ikke er særlig rig på enge, må endelsen snarere opfattes som den almindelige affedningsendelse -ing, som vi også har i ordet »græsning« (Tysk: -ingen).

På samme måde kan *Røddinge**) opfattes som »rydningen«, om end de store enge deromkring kunde støtte forklaringen som engen ved den ryddede skov. Dog må herved bemærkes, at rødd i denne betydning oftest kun forekommer som endelse. I Snesere sogn på Sælland ligger byerne *Store- og Lille-Røttinge*, der vistnok hidrører fra en tidligere skov, der i middelalderen kaldtes *Rothwengæ* skov. Det bekendte *Jellinge* hed i oldtiden *Jalangr* af -angr, en snævring. Vi har ingen optegnelse af det Mønske *Røddinge* i middelalderen. Det kunde muligens betyde snævringen ved udløbet af søen. At hidlede navnet af »kong *Rød*«, er en langt senere opfindelse; dette vilde snarest kræve ejeform af *Rød* og en endestavelse, der angav mandens ejendom (bøl, skov, mark o. s. v.).

Også »*Askeby*« minder om de store skove på vesterlandet.

Sandsynligvis skal adelbyen ved Fanefjord søges i *Kogseby* med tilhørende *Damme* og *Vollerup* ved det gamle »lovbjerg«. Adskiligt taler dog for, at *Kogseby* er af yngre oprindelse. Man har udledet navnet af ordet »kogg«, der betød et stort skib, hvilket forudsætter, at fjorden har gået længere ind i landet end nu; men ordet hører nærmest hjemme i middelalderen, og siden da har

*) Blandt de folk i Nordgermanien, der dyrker gudinden »Nerthus«, nævner Tacitus også »*Reudigni*«. Ældre forfattere, deriblandt *Paludan*, sætter dette folk i forbindelse med *Røddinge* og kong *Rød* på Møn!

vandstanden næppe ændret sig så meget. På en af kirkens klokker fra 1445 står: *Hjælp Jesus, Maria, Anna, Oluf Koge*. Formodentlig har denne mand skænket klokken, og han har da måske været herremand på »Kogseby«. Endelsen -by vilde da være at opfatte i den betydning, som det også har, nemlig en enkelt større gård (smlgn. Borreby o. fl.), og denne forklaring bestyrkes af sagnet, der fortæller om Kogseby slot, hvoraf der endog påvises levninger, ligesom den ene gård endnu hedder »slottet«. Slægten Koges borg har da ligget omgivet af byerne Damme og Vollerup.

Damme skrives en enkelt gang i middelalderen »Tammiss«, men middelalderens retskrivning er ret vilkårlig; dog ser vi allerede da det dobbelte »m«, der fastholdes lige til den nyeste tid. Navnet har naturligvis ikke noget at gøre med »dame«, som det i nyere tid skrives; det udledes af den store dam, hvorved byen ligger. *E. Madsen* forudsætter et Oldnordisk ord »dammr«, hvoraf formen (efter sædvanlig navnedannelse), »at dammi«, betyder »ved dammen«. Endnu ved domainsalget i 1769 hed byen Damme, og således købte beboerne den og ikke som »Dame«. Ordet kommer igen i Damsholte med lignende beliggenhed.

Fra hovedbyen Damme er *Vollerup* opstået som et torp (= rup), der måske ejedes af en mand ved navn *Volle*, skönt det da snarest skulde hedde »Volstrup«. Dog kunde navnet også udledes af »voll« (hårdvold) græsgang — eller af Oldnordisk »hväll«, rund høj, og således stå i forbindelse med de mange gravhøje, der ligger syd for byen.

Ved *Hårbølle* møder vi endelsen -bølle, som udledes af »bol«, der nærmest er en enkelt ejendom. Hvis »Hår« er et mandnavn i gammel ejeform på -r, vilde navnet tyde på en yngre by, et tidligt udflyttet torp. Men man vilde da snarest have ventet ejeform på -s (som Hårslev, Haderslev m. fl.), og byens størrelse og beliggenhed lader formode en ældre oprindelse. Måske er -bølle her ikke den oprindelige form; byen ligger ved den samme »voll« (fast græsgang), som måske har givet Vollerup navn, og man kunde da tænke på det Oldnordiske »harðvelli« (hårdvold i modsætning til den bløde engbund ved Fanefjorden). Den stedlige udtale er ikke Hårbølle, men Harbølle. Et sådant terrainnavn vilde tyde på større ælde. Man har også villet udlede navnet af et Oldnordisk harð — skov, altså det samme som skovhuse.

Af de øvrige bynavne kan man sikkert slutte, at de, der er sammensat med personnavne, er yngre udflyttede torper, idet det bemærkes, at, ligesom Møn ikke har bynavne med de ældre adelby-endelser *-lev -sted -løse*, så er her hellerikke benyttet personnavne fra den ældste sagntid, som vi kender dem fra Saxe (Siger, Hader, Hake o. s. v.), men kun navne, stammende fra den yngre jernalder (Svend, Toste, Ulr o. s. v.). På den anden side er det ejendommeligt for Møn, at her ikke findes et eneste bynavn, sammensat med personnavne fra den kristelige middelalder, såsom *Pederstrup, Jonstrup* eller lignende; man kan måske heraf slutte, at oprettelsen selv af de yngre byer — torperne, tilhører oldtiden. De navne, som ikke indeholder personnavne, kan for så vidt være ældre, men det vides ikke.

Begyndende fra sydvest har vi *Vindebæk*, hvis navn lett forklares af den bæk eller bækkeleje, der »vinder« sig forbi byen; det har intet med »Vender« at gøre.

Tostenæs kommer af mandsnavnet Toste, hvilket også gælder om *Tostrup*, der i middelalderen hed »*Tostetorp*«. Det hidrører ialfald ikke fra gudenavnet, Thor. Gudenavne benyttedes ikke (eller ialfald sjelden) til by- eller personnavne; det vilde formentlig anses som gudsbespottelse. Guders navne forekommer i regelen kun knyttet til deres helligdomme, såsom: Odense c : *Odins vi* eller *ve* (helligdom) eller *Thors vi*, som findes i *Thorsvi-gård* ved Nøbølle (ikke Thors vig, da der ikke findes nogen vig derved).

Den tidligere landsby *Bredema's* (ved Tostenæs) navn er sammensat af det endnu brugelige ord »ma«, eng; smlg. ordsproget: Det dunner så lidt, når viben danser på majord.

Bastenæs, tidligere by (ved Røddinge), nu bevaret som gårdnavn, af mandsnavn »*Basti*«.

Lind betyder næppe træet »lind«; da måtte der høre en endelse til som *-holm* eller *-by*. Snarere udledes det af Oldnordisk »*lind*«, en kilde, eller som E. Madsen forklarer det: sump ved et vandløb, hvilket passer med beliggenheden. Derimod kan det nok antages, at *Lindholm* har været bevoxet med lind, ligesom endnu Ulfshale. På samme måde *Egholm* af eg, *Bogø* af bøg, hvorimod *Barholm* ved Grönsund har været *bar*, ubevoxet, dersom det da ikke skal udledes af det Norske eller Svenske barskov c : nåleskov.

Ebelnæs kan muligens (ligesom Ebelholt) virkelig forklares af

æble, der hertilands er den tidligst kendte frugt (Yduns æbler); træets ældre navneform var *abild* (*apald*). Men dette bynavn forekommer også anderledes skrevet; fra slutningen af middelalderen endog »*Effuisnæs*«. Undertiden udtales det »*Elmenæs*« og kan måske ligesom *Elmelunde* udledes af *elm*, der også udtales »*erm*« og ofte findes således i navnebetegnelser. Både *elm*, *ask*, *eg* og *lind* ere ældre hertilands end *bøg*. Når *bøg* forekommer i navne, tyder dette på yngre oprindelse, og der knytter sig da ofte et særligt sagn dertil, f. ex. om *Bogø*; dette står i forbindelse med *bøgens* indvandring, der næppe er foregået endelig før i jernalderen.

Lerbæk og *Frenderup* tiltrænger ingen forklaring; kun kan det bemærkes, at den ældste betydning af »*frænde*« var, ligesom nu på *Engelsk* og *Tysk*, *ven*.

Tjørnemark skrives i middelalderen undertiden »*Tyrnemark*« og man hører endnu udtalen »*Tyre-mark*«; dog er udledelsen af *tjörn* naturligst. Endelsen *-mark* udtales endnu ofte »*marke*« og betyder oprindelig grændse (deraf »*markgrever*« = grændsevogtere). Deraf udledes betydningen, et afgrændset, »*mærket*« stykke jord, vort *mark*. Man skulde tro, at, hvor udtalen *marke* har holdt sig, er den oprindelige opfattelse som grændse betonet; torperne flyttede jo udenfor byvangens grændse. Skriftsproget lader dog mere og mere *e* bortfalde. Hvor den ældre udtale er »*mark*«, kan ordet udledes af Oldn. »*mørk*«, ejef. »*markar*«, der betyder *skov*, hvilket i dette tilfælde vilde sige »*Tjørneskov*«.

I *Lendemarke* fastholder udtalen *e* i slutningen, og her er særlige grunde til at foretrække betydningen grændse. Byen ligger nemlig umiddelbart ved broen, der fører ind til købstaden, altså på grænsen mellem land og stad. Man kommer herved til at tænke på *Landemærket* i København, og at landsgrænsen i middelalderen kaldtes »*landemærke*«. Lignende forhold har formodentlig været tilstede ved en landsby udenfor *Løgumkloster*, der i middelalderen skrives *Lendemarke*. At »*a*« i *land* har fået omlyd til »*e*« ses allerede i oldsproget, der af *land* danner »*lenda*«, »*lendrmand*«. Landsbyen *L.* skulde altså stamme fra en forholdsvis sen tid efter købstadens tilblivelse i den ældre middelalder. Navnet skrives i ældre tid som oftest »*Lendemarke*«, og således lyder også udtalen endnu*). Imidlertid træffer man allerede på

*) For nylig er det blevet oplyst, at landet ligeoverfor Stege tidligere kaldtes »*lænden*«, hvilket dog ikke har noget at gøre med »*lænd*« (*lændeværk*).

reformationstiden formen »*Lindemark*«, og således skrives det ofte i nyere skriftsprog; dog har generalstabens kort »Lendemarke«. Denne vaklen i sprogbrugen hidrører formentlig fra, at den ejendommelige Mønske næselyd »n« klinger midt imellem »en« og »in«. Skrivemåden »*Lindemark*« er i nyeste tid blevet anset for den fineste, og til støtte derfor anføres, at gamle folk kan mindes, at der voxede lindetrær ved byen. Men sådanne træer beviser naturligvis ikke noget, når det drejer sig om forhold for over 600 år siden. Tiden vil vise, hvilken sprogform der bliver den endelig sejrende. Lendemarke er i hvert fald det mest karakteristiske navn.

Hvis Lendemarke således hører middelalderen til, må *Nøbølle* have været denne egn's hovedby i oldtiden; den var ihvertfald allerede 1370 lige så stor som nu (14 gårde). Dog tyder både ny- og -bølle på en oprindelse, yngre end adelbyerne; den er måske engang udflyttet fra Bidsinge.

Svendsmarke kommer formentlig af mandsnavnet, *Svend*. Man har også forsøgt at udlede det af »sund«, idet navnet i middelalderen (14de årh.) skrives »*Suensmarke*«, og Noret hos Saxe kaldes *Keldby sund*. Således forklares også Svendborg som Sundborg, hvilket støttes ved mangelen af ejeformens s. Dette sidste viser nærmest hen til et personnavn; og skrivemåden u for v er almindelig i middealderen; også navnet Svend skrives Suen.

For at blive ved — marke-endelserne, nævnes her *Østermarke*, der viser, at byen, der nævnes i 13de årh., må være udflyttet fra en vestligere hovedby, rimeligvis den by, der senere fik navnet Spejlsby.

Sømarke er den yderste by ved søen mod nordost. Den samme tanke findes i de der liggende »Havlidshøje«, skråningen mod havet. (Liselund er som bekendt meget yngre.)

Mandemarke udiødes vel rettest af mandsnavnet *Manni*, der forekommer oftere, såsom i Manderup. Hvis navnet Møn (Maun) har haft en ejeform Manar, kunde der muligen tænkes på en afledning derfra, altså Møns sydøstlige grændse, idet Busene kunde være opstået senere. Dog næppe rimeligt.

Tøvelde, der 1257 skrives »Tubald«, 1307 »Tupældæ«, forklares af to væld, kilder, hvoraf den ene endnu findes ved stranden, og den anden erindres.

Man har også ment, at der engang har stået et »mærke«, hvor man skulde »lande«.

Pollerup, der undertiden udtales »Polpe«, som det også i ældre tid findes skrevet, udledes sædvanligt af mandsnavnet *Polle* eller *Palle*, og er et torp (rup), der formodentlig er udflyttet fra Keldby. Da byens jord strækker sig ned til de sumpede enge ved *Landsled*, kunde man også tænke på det Oldnordiske »*pollr*«, sump, som endnu findes i vort »pøl«. »*Poller*« bruges endnu i Vendssyssel om kærjorde. Måske står navnet i forbindelse med den ældre sundhedskilde, der findes ved byen, og som endnu kaldes »*Pollkilden*«. Her kan indskydes den bemærkning, at *Landsled* betyder landevej; »led« er det gamle »en led«, en vej (deraf f. ex. Nørreleden) udtalt med langt e. Navnet har derimod næppe noget at gøre med et »ledd« (på en vej), der i Olddansk hedder et lid.

Torpe forklarer sig selv ligesom også *Alebæk*.

Her er foreløbig forbigået en række bynavne, som hár været genstand for særegne forklaringer. Det er bekendt, at de *Vendiske* røvertog i den ældre middelalder medførte sådanne forbindelser på Lolland og Falster, at man der har kunnet påvise adskillige stednavne, navnlig med endelsen -itze, der vistnok er af Vendisk oprindelse. Lignende spor, om end ikke så tydelige, har man (*Schiern* 1853) troet at kunne finde på Møn, nemlig i navnene *Koster*, *Busene*, *Budsemarke* og *Rydsebæk*; endogså *Vindebæk* er blevet mistænkt. Beviserne er dog ikke stærke; de består væsentligst i, at der ved Rygen findes et »*Costa*«, og at navnet »*Buda*« (= vort bod) er almindeligt i Venden, medens flere af de Mønske navne i middelalderen staves med »tz«, der ser så Vendisk ud. Som allerede bemærket er dog middelalderens retskrivning ganske vilkårlig og navnlig behersket af en stræben efter at anvende så mange overflødige bogstaver som muligt.

Hvad navnene på -marke og -bæk angår, da er det lidet sandsynligt, at disse Danske ord skulde være blevet sammenføjede med Vendiske forstavelser. Forklaringen af navnet *Rydsebæk* (ikke »*Rytzebæk*«, det udtales nu »*Røsbæk*« på Mønsk) ligger ret nær, når man lægger mærke til, at stedet er en lille *ryddet* plads i strandskoven, hvor en bæk løber ud. *Budsemarke* står næppe i forbindelse med det nærliggende *Busene*; allerede bispejordebogen (1370) skelner tydeligt herimellem, idet den skriver »*Buzenmarke*« og »*Bwsene*«, og det samme gör udtalen endnu; *Busene* har meget langt u, næsten som »*Buwsene*«, medens *Budsemarke* har kort u, næsten som »*Bøssemarke*«. Det første navn skrives også

i ældre tid »Businge«, og det ligger da nær at udlede det af det Oldnordiske »*bu*«, kvæg (Norsk »buskab«) og *eng*; det lille stykke eng på nordsiden af byen har fordem sagtens spillet en større rolle inde imellem de store kridtbanker. Ved Budsemarke vil man på grund af endelsen -marke snarest tænke på et mandnavn *Busse* (som i Busserup); man kunde også udlede det af »*bussa*«, der betyder et større skib; i så fald vilde den nu anlagte havn ved Budsemarke kunne henvise til en ældgammel søfartstid. Når man imidlertid oftest har beholdt -d- i skrivemåden, så kunde det være i erindringen om et gammelt ord »*butr*«, der betyder en afhugget træstump, hvorved tanken henledes på et afdrevet stykke skov. Det kan her indskydes, at *Stubberup* ved første øjekast kunde lede tanken i samme retning — begge disse byer ligger ikke langt fra klinteskovene — men *Stubberup* udledes i regelen (der er flere Danske byer af dette navn) af et velkendt mandnavn *Stubbi* med den almindelige torp-endelse.

Med hensyn til *Koster*, der i kong Valdemars jordebog 1231 skrives *Kost*, bemærkes, at kyst i det Keltiske sprog hedder »*cost*«, Engelsk *coast*, og det Vendiske *Costa* kan måske have samme forklaring. Endelsen -er kan opfattes som oprindelig adjektivisk, ligesom øst, vest, øster, vester o. fl. (*Kosterland*). Man kunde også tænke på Oldnordisk *køstr*, der betyder en stak, dyng.

Som man ser, fattes der ikke hjemlige forklaringer af de formentlig Vendiske navne. Når vi kommer til middelalderens historie, vil vi derhos få at se, at den Vendiske forbindelse med Lolland og Falster næppe har udstrakt sig til Møn.

Om *Sprove* og *Hjelm* er det engang blevet fortalt (Paludan), at marsk *Stig* og hans mænd der har havt tilholdssteder, som de da opkaldte efter marskens to bekendte røverborge på øerne *Sprogø* og *Hjelm*. For dette sagn findes næppe anden hjemmel end den tilfældige navnelighed; marsk Stigs angreb på Møn 1289 blev tappert afslået. Derimod kan de nævnte navne godt have samme oprindelse som de to øers. Af et Oldnordisk »*sprogr*« eller »*sprungr*«, sprække eller kilde, udleder N. M. Petersen begge navne *Sprogø* og *Sprove*. Der kunde da være sigtet til slugten mellem Møn og Borren, hvorved *Sprove* ligger; navnet vilde da have heddet »at sprogi« ɔ: ved slugten (sml. *Damme*). Da egnene mellem *Sprove* og *Koster* vides at have været stærkt beboet allerede i den ældre stenalder, er dog den mulighed ikke ude-

lukket, at begge navne kan hidrøre fra en for os mere ukendt sprogart.

Ordet »*hjelm*« bruges, ved siden af betydningen hovedbedækning, også om ethvert hvælvet dække (»*hjelmtag*«), og netop denne form har øen *Hjelm*. Bakkerne ved byen *Hjelm* har formentlig fra havet fremvist en lignende hvælvet form; dog kan betydningen »dække«, tag, også være overført som betegnelse for bolig. Forøvrigt er ikke alene klitplanten, »*hjelme*«, men også ordet halm af samme sprogrød: det som dækker.

Borre hed tidligere *Østerborg*, vel sagtens i modsætning til *Gammelborg* ved *Keldby*. »*Borg*« betød oprindelig en enlig højde, der egnede sig til forsvar, således øen *Borren* og ligeledes *Bornholm*, hvis ældre form, »*Burgundarholm*«, udledes fra ordet »*burg*« (*borg*) med afledningsendelsen -und. Formen »*Burgund*« findes flere steder i Norge, ligesom øen *Borren* i kong *Valdemars* jordebog (1231) også hedder »*Burghund*«. Deraf udledes igen folke-navnet »*Burgunder*«, som sagnet knytter til *Burgundarholm*. Fra ordet borgs oprindelige betydning er det senere gået over til at betyde en befæstet plads, hvad byen, *Borre*, vel oprindelig har været på en holm i fjorden, hvorfor den også tidligere skreves »*Borø*«, ɔ: *Borgø*. Hertil har tidlig knyttet sig en købstad, liggende på begge sider af fjorden, hvorom navnene *Nyborre* og *Nörre-* og *Søndervestud* fortæller, nemlig »vest ud« fra *Borre*.

Navnet *Elmelunde* er ældre end den dér senere opførte bispegård; det skrives også *Ermelunde* og kommer naturligvis af træet, elm.

Nær derved ligger byen, *Hjertebjerg*, hvilket navn har vakt megen tvivl, idet man dog lett var klar over, at det ikke har noget med »hjerter« at gøre; sådanne symbolske navne hører ikke hjemme i oldtiden. Da navnet i middelalderen (bisperdebogen 1370) skrives »*Hyerthebyerg*«, mente nogle, at det kunde komme af »hyrde«. Kan vel så være; men bogstavet y bruges i flæng med i og j, hvad også ses af endestavelsen »byerg«, som man dog ikke vil læse »bjerg«. Andre har derfor tænkt på »*Hjortebjerg*«; men der er overhovedet ikke noget »bjerg«, meget mere ligger byen just nedenfor *Elmelunde* banke. Imidlertid er der fremsat en forklaring, der måske kan gøre fyldest for begge dele af navnet. Man antager, at der har været tillagt »*hirde*« ɔ: hofmændene på *Elmelunde* slot jordbrug i nærheden til deres underhold, til at »bjerg« sig ved. Navnets oprindelige form skulde da

være *Hirðbjerg*. Herimod taler dog, at man ved hird nærmest tænker på kongens hof, samt at navnet vistnok er ældre end middelalderen. I Gammeldansk har vi et ord »*hjærd*« og »*hjærdning*«, der betyder vogtning af »*hjorden*« på græs. Byen kan i en fjern oldtid være opstået af en vogterhytte til bjergning for hjord og hyrder. I så fald skulde navnet ikke skrives »*Hjertebjerg*«, men »*Hjærdebjerg*«,

Spejlsby skrives i middelalderen »*Spitalsby*«, Spidelsby =: hospitalsbyen (med den sædvanlige afkortning af fremmede ord). I byen lå et St. Jörgens hospital med betydeligt tilliggende jordegods. På samme måde udledes ordet »*spedalsk*« af hospitalet, hvor disse syge indespærredes. Hospitalet kaldtes også Kloster, fordi det var indrettet efter klosterregler; deraf navnet *Klostervskov*. *Spejlsby* er altså et yngre navn. Hvad byen har heddet i oldtiden (dengang Østermarke udflyttedes derfra), vides ikke. Måske har den heddet »*Holme*«; dér lå ialfald »*Holmegård*«.

Om *Stege* navnet kan nu henvises til Stege bysbog s. 89.

Endelig findes på Møn to særlige sognenavne: *Damsholte* og *Fanefjord*. *Damsholte* præstegård er den tidligere »*Søgård*«, som lå ved en lille sø eller dam. Ved denne »*dam*« var en lille skov, et »*holt*« eller »*holte*«; og i nærheden af dette »*Damsholte*« blev den ny sognekirke opført 1743.

Fanefjord er egentlig navnet på den fjord, der fra Grönsund skærer ind til det sted, hvor sognekirken nu ligger. Som bekendt udleder sagnet navnet fra Grönjægers dronning, *Fane*, (se Paludans meget poetiske forklaring). Ligesom navnet, Grönsund, vistnok er ældre end Grönjægersagnet, er det samme formodentlig tilfældet med navnet *Fanefjord*. Geografiske betegnelser indeholder sjelden personnavne. Ved Bergen findes også et *Fanefjord*, hvilket kunde tyde på, at navnet er af Nordisk oprindelse. Hvis ordet »*fan*« havde kort a, lydende »*fann*«, vilde man tænke på et Gammeldansk ord »*fann*«, der betød dyng (Oldnordisk fönn, snedrive), og det vilde ikke være usandsynligt, at fjorden havde fået navn af opdyngede sandgrunde, der hindrede sejladsen (fjorden er ikke sejlbar). Det er jo muligt, at ordet er blevet forfinet fra *fann* til *fane*, ligesom *damm* til *dame*. Denne afledning finder måske nogen støtte i, at navnet i middelalderen skrives »*Faunsfjord*«; au tyder på en ældre udtale ö, ligesom Maun = Mön, og fönn har ligeledes ejeform *fannar*. I så fald skulde navnet skrives og udtales »*Fannefjord*«. Vilde man søge roden

udenfor Nordisk sprogstamme, findes i Keltiske sprog et ord »ffan«, der betyder overflade og måske kunde bruges om et fladvand. I hvert fald bør navnets betydning søges i fjordens egen beskaffenhed.

Af omliggende øers navne (foruden de foran nævnte) anføres:

Farø, der kan have navn af fåreavl eller Gammeldansk »fåre«, plovfure, hvilket vilde tyde på tidlig opdyrkning. Da de gamle stednavne i regelen er hentede fra stedets mest iøjnefaldende ejendommelighed, er det dog sandsynligt, at navnet *Farø* kommer af det gamle ord »far« (farvej, alfarvej, af at fare), eftersom vandet mellem Bogø og *Farø* er så lavt, at man kører derover.

Tærø skrives i kong Valdemars jordebog »*Thærhøfthæ*«, der betyder et tørt fremspringende land, hoved, hofde.

Lillø, *Langø*, *Tyrholme*, *Krageholme*, *Kragething*, *Bredholm*, *Ebbenæsholm* og *Ægholmene* forklare sig selv. *Ludeholmene* ved Hegneden kommer sikkert af et Gammeldansk ord »lude«, der betyder et skur; et sådant har formodentlig engang stået på disse holme.

Navnet *Nyord* vil blive omhandlet senere i anden forbindelse.

Ovenstående fortolkning af Mønske stednavne indeholder de fleste af forskellige forfattere fremsatte forklaringer. Men det må ikke glemmes, at udtydning af gamle navne ofte er meget vanskelig.

Det er ikke mange Mønske fund, der med sikkerhed kan henføres til *folkevandringstiden* (se fortegnelsen), og intet af fremragende karakteristisk art; det skulde da være et bidsel (fra Bidsinge), der minder om, at hesten i denne periode spillede en stor rolle som rytterhest. Det almindelige er, at gravene fra denne tid ligger meget (indtil 9') dybt, så de findes kun ved et gunstigt tilfælde, men indeholder ofte et rigt udstyr. Ny fund kan sikkert ventes.

Foruden flere *gulfingerringe* og *mosaikperler* fortjener det at nævnes, at den ovenfor beskrevne mægtige Bavnehøj ved Askeby også har ydet (1880) fund fra denne tidsalder.

Med folkevandringstiden afsluttes den periode, der er bleven betegnet som den *ældre jernalder*, hvis kultur bærer præg af udenlandsk påvirkning, Gallisk og Romersk.

Den yngre jernalder regnes fra omtrent år 500 eller det tidspunkt, da det Vestromerske rige gik under, om end, som ovenfor udviklet, adskillige træk fra den ældre tid fortsættes over et årh. længere. Ikke alene finder man ikke mere indførte Romerske sager, men selv de Romerske former og mønstre forsvinder for en stor del. Det er klart, at vi nu står overfor en såkaldt barbarisk, rent Nordisk kultur, der udvikler sig hos de folkestammer, der endelig efter mange omvæltninger er komne til rolig bosættelse i Norden.

De 2—3 første århundreder af den yngre jernalder har man kaldet den

Efterromerske tid,

skönt dette er en mere negativ end karakteristisk betegnelse. Formentlig vil perioden få et andet navn, når fortsatte oldsagsfund giver den sit sande præg. Ejendommeligt for denne periode er, at gravene i regelen er uden udstyr. Jernalderens grave er ikke lette at finde, da de sjelden er udmærkede ved høje, og ofte ligger dybt. De fleste fund göres i *grusgrave*, hvor man kan komme i dybden. Når man finder et ubrændt skelet med hovedet vendt i nord (i den foregående periode var det ofte omvendt), og når graven ellers er fattig på udstyr, ofte slet intet, tyder det på, at den stammer fra den efterromerske tid. Er gravudstyret fattigt, så er *markfundene* i denne periode så meget desto rigere. Navnlig er der fundet en stor mængde *guld*, forarbejdet i Norden til ringe og smykker, så meget, at perioden endog er blevet kaldet »*guldalderen*«. Forklaringen heraf er utvivlsomt den, at de Gotiske folk, ved det Romerske kejserriges undergang, bemægtigede sig dettes rigdomme. Hidtil var det fortrinsvis de Romerske *sølvpenge* (denarer), der havde fundet vej til Norden; nu kom også *guldpengene* (solidi) i store mængder. Disse fund er gjort på marken i forholdsvis så ringe dybde, at undergrundsploven kan drage dem frem. Fra denne »*guldalder*« stammer sikkert de talrige sagn om skattegravning, hvoraf vi også har adskillige på Møn, således ved *Ristestenen* på klinten, i strandklinten ved *Ørebjerg* på nordkysten, ved *Hjelm* og flere steder; der fortælles om guldkæder, så kostbare, at de kan indløse hele Møn! Smlgn. kæmpevisen (hos Peder Syv) om hr. *Peder*, der narres af jomfruen til at grave efter guld:

»De grov det ned ved strande
alt under så bred en sten;
did straxen gik hr. Peder
at hente det guld så ren.
— Man skal aldrig guld opgrave,
hvor intet er kommet ned!«

De Romerske guldmønter gjorde også så stærkt indtryk på samtiden, at man gav sig til at efterligne og bruge disse efterligninger som smykker. Dette er de såkaldte *guldbrakeater*; de ligner mønter, men har en øsken for at bæres som smykker, og de er kun prægede på den ene side. Ordningen med en figur i midten og omskrift langs kanten er taget fra de Romerske mønter; men figurerne er omdannede efter hjemlig smag på de snurrigste måder og derhos udrustet med de hellige tegn, der leder tanken hen på Odin, Thor og Frey, nemlig:

☷ »triskelen«, der omtales allerede i den Keltiske periode,

⚡ »hammertegnet«,

⊙⊙ »frugtbarhedens symbol«.

Omskriften har man undertiden erstattet med runer, som man (oftest dog forgæves) har søgt at udtyde.

Guldbrakeat fra Nordfeldt.

På Møn (Nordfeldt 1802) er der fundet en sådan guldbrakeat, hvis figur tidligere forklaredes som et forsøg på at fremstille Odin(?). Hvorledes guderne på denne tid formede sig i folkets bevidsthed, ved man intet bestemt om; den egentlige *Asalære* var vistnok først ifærd med at udvikle sig. Gentagne gange findes på brakteater og andensteds de tre runer **FMN** (alu) eller omvendt, der må have haft en nu ukendt

religiøs betydning. Perioden kan nogenlunde tidfæstes ved sammenligning mellem brakteaterne og de talrige møntfund, undertiden flere hundrede på ett sted.

Det mest fremtrædende karaktermærke for periodens kunst og smag er den nu udviklede rige *dyreornamentik*, som i løbet af den yngre jernalder bliver til en ejendommelig stilart, der vidner om megen kunstfærdighed og opfindsomhed. Opgaven har været, hvad man nu vilde kalde, at stilisere alle slags dyrefigurer og

derhos at slynge lemmerne således i hinanden, at der hører både skarpsindighed og øvelse til at udfinde figuren. Det gådefulde var tidens løsen. Som eksempel (dog uklart) på denne kunst er (V nr. 12) afbildet et spænde, tilhørende vikingetiden, fundet i *Råby-lille* 1838. Det er en del beskadiget, men dog ikke mere, end at man herpå kan øve sig i at løse den gåde, hvorledes de 4 dyrefigurer er sammenslyngede.

Fra denne tidsalder hidrører sandsynligvis en del skeletter, der er fundne i *Rævebjerg* grusgrav ved Rødkilde, deriblandt også kvindeskeletter, alle med hovederne i nord. De opbevarede kranier viser udpræget langhovedstype. Af oldsager fandtes kun en ténsten af ler (V nr. 8), dog ikke umiddelbart ved skeletterne.

Det interessanteste fund fra denne periode blev i 1903 gjort på gårdejer *Jörgen Jörgensens* mark ved *Elmelunde*; det var en vel udstyret krigergrav, som er beskrevet i fundlisten.

Vikingetiden

omfatter de to sidste århundreder af hele oldtiden, hvis slutning falder i det rode årh. henimod år 1000. Det er overgangen til den historiske tid; den lærer os at kende, såvel de ledende personer herhjemme, som også virkningerne af de store tog til fremmede lande, *vikingetogene*, der har givet tidsalderen navn. Men samtidig viser sig en ny åndsmagt, der bærer sejren i sit skød; det er *kristendommen*, der forkyndes og fredelig udbreder sig gennem hele perioden. Det er formentlig en virkning heraf, at højlægning med rigt gravudstyr efterhånden forsvinder; det stemples tidligt som hedensk skik. Gravfund er i Danmark sjældne; men de forholdsvis få grave, som hidtil er påviste fra vikingetiden, vidner om, at man fra begyndelsen har genoptaget fortidens skik ved opførelse af betydelige gravhøje, hvor ubrændte lig er højlagte med rigt gravgods. »Højaldere« fulgte efter »brændaldere«. Men disse iøjnefaldende og rigt udstyrede grave er fortrinsvis bleven ødelagte ved skattegravning, så meget mere som middelalderen befolkede dem med hedenskabets »trolde«. Forøvrigt har man i vikingetiden også benyttet gravhøje fra bronze-

alderen. De fundne genstande svarer godt til tidens krigerliv: *våben*, *ridetøj* og pragtfuldt *seletøj*; og fremdeles ser vi, at, hvad der forøvrigt synes at være karakteristisk for alle oldtidsperioder i Norden, kvinden nyder lignende anseelse som manden.

Man har med føje undret sig over, at de små riger i Norden har formået — uden helt at affolkes — at udsende vikingetidens utallige hærskarer. Man må antage, at den foregående dunkle tidsalder, der inddrog Romerrigets rige arv («guldalderen»), har medført en meget stor folkeforøgelse, som just da arven var forbrugt, fik trang til at drage ud for at hente ny skatte. Forekomst af guld er nemlig nu sjelden, medens *sølv* anvendes både til smykker og som betalingsmiddel (ringsølv). Såvel af sagn og saga, som af udenlandske kilder kender vi den lange række af hærtog, der fortrinsvis gik til Vesterleden helt ned i middelhavet. Mod øst synes der at have været et mere fredeligt handelssamkvem, der hjembragte en mængde mønt fra Østerleden (Kufiske mønter), hvoraf der er gjort store fund. Et sådant har det formodentligt været, der 1534 blev fundet ved Borre; Anders Bille lod finderne bøde, fordi de ikke havde afleveret det fundne. Mange kostbarheder er på denne måde alt tidligt forsvundne; selv om de blev afleveret til lensmændene, vides de ikke at være blevet opbevarede.

Den stil, vi finder i ornamenterne på denne periodes oldsager, er en videre udvikling af *dyrefigurerne* i foregående tidsrum; dog ser man nu tydeligt påvirkningen af vikingernes besøg i fremmede lande. Navnlig har man fundet forbillederne i *Irland*, hvor disse dyrebilleder forekommer som illustrationer i kristelige skrifter. Fremfor dyrene i den forudgående periode udmærker disse dyr sig ved deres *glubskhed*, der nok kan være en afspejling af vikingelivet. Udaf disse mærkelige dyr voxer *drageslyngningerne* i begyndelsen af middelalderen. De opfattes i regelen som blotte dekorationer uden dybere betydning. Dog forekommer der på den store *Jellinge runesten* figurer, som man vanskelig kan vægre sig ved at tillægge en endog gribende historisk betydning. Stenen er tresidet; på den ene side fortæller runeskriften, at kong *Harald (Blåtand)* vandt hele Danmark og Norge og kristnede folket. På den anden side vises Christi korsfæstede skikkelse (dog uden kors), og på den tredje side et frygteligt uhyre, vendt imod Christus. Skulde dette ikke være billede af den store åndelige kamp?

Til vikingetiden henføres også *nögler* i den form, som V nr. 13 viser, med dyrehoveder på håndtaget. Nögler har vel været

brugt allerede i den ældre jernalder, men kun i form som dirke, der hang i kvindernes nøgleknipper. Foruden denne er lignende fundne på Keldbys præstegårds jord.

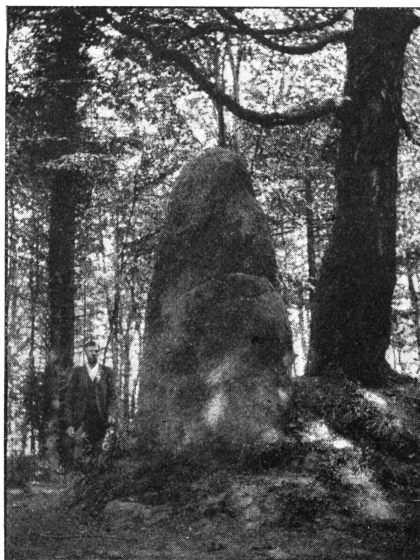
Den skik at rejse *bavtastene* til æresminde for afdøde kan spores helt tilbage til bronzealderen; men da synes stenen at være knyttet

Bavtastenspladsen ved Brøndehøj.

til graven og er undertiden funden stående, oprejst indeni højen, når denne senere er blevet forøget; således stod en sådan sten i den 1874 sløjfede bronzehøj ved Brøndehøj skandse. I vikingetiden har vi også eksempler på, at stenen er sat på graven, men oftere finder vi nu bavgastene rejst selvstændig, vel sagtens når den afdøde havde endt sit liv langt borte i fremmede lande. Bavgastene findes både uden — formodentlig de ældste — og med *runeindskrift*; de er langt talrigere i Sverige og Norge end i Danmark med undtagelse af Bornholm, hvor der skal have været henved 1000. Grunden til forskellen er naturligvis den lettere adgang til sådanne høje slanke sten i klippelandene; men hertil kommer, at de enligt stående Bavgastene i Danmark har været særlig udsat for at blive borttagne. Der findes nu kun forholdsvis få bevarede, de fleste med runeindskrift, der formodentlig har værnet noget imod ødelæggelse, isærdeleshed da indskriften undertiden indeholder en forbandelse mod den, der tager stenen bort. Ovenfor er allerede nævnt de to rækker af stene, der står langs strandkanten mellem *Brøndehøj skandse* og en nu desværre sløjfet stor bronzealdershøj. Intet tyder på, at det skulde være rester af en stenaldersdysse; derimod har man ofte eksempel på, at man stillede flere bavgastene i rækker eller kredse; her har man måttet nøjes med forholdsvis lave (4') sten; om forbindelsen med det store oldsagsfund se nedenfor. Tidligere (1871) fandtes på dette sted i alt 10 sådanne stene i to rækker. I

1874 toges de fleste til bygningsbrug, kun 4 (én væltet) efterlodes som ubrugelige, deriblandt den ene (forrest på billedet), hvor skatten fandtes; men 1880 kunde endnu ses hullerne, hvor de andre havde stået. Det s. 121 gengivne bil-

Bavtasten, nu i Marienborg have.

lede stammer fra undersøgelsen i 1880. Nu er pladsen overgroet med tjörn; men stensætningens ejendommelighed og skønne beliggenhed vilde vel begrunde, at krattet fjernedes og den væltede sten blev rejst, så at 3 sten i den indre og en i den ydre række kunde antyde, hvorledes stensætningen engang havde været. Pladsen fortjener at besøges ikke alene for sin ejendommelige beliggenhed på øens yderste hjørne mod Østersøen, men også for de mange minder som dertil er knyttede; den umiddelbart hosliggende lille lund, *Busene have*, er således en eneste stor

begravelsesplads fra sten- og bronzealderen. I den vestre side findes en langdysse, 18 alen lang og 8 alen bred med formentlig 2 gravkister; endvidere 10 runde høje tildels omsatte med randsten, formodentlig fra bronzealderen. På en bakke midt i skoven står en enlig 2 alen høj flad sten på kant, som kan have været en bavgasten. Ret udenfor strandbredden er det i middelalderen bekendte fiskerleje (med toldbod), *Bröndehöje*, sunket i havet (år 1625).

En anden Mønsk bavgasten har haft en egen skæbne. I slutningen af det 18de årh. stod den vældige sten isoleret på en bakke ved *Askeby* og må derfor utvivlsomt anses for at have været en bavgasten. Da blev den med et forspand af 16 heste slæbt ind i Marienborg have og der anvendt som den vestlige endesten i den af Calmette anlagte kunstige langdysse, hvorom er berettet i indledningen. Da den som bavgasten vistnok er ægte nok, og da den har den enestående højde af 8 fod 2", meddeles her et billede af stenen på dens nuværende plads.

Af runestene findes der nu ingen kendte på Møn. Dog melder præsten *Gad* i Magleby i sin indberetning 1810, at der tidligere i et gærde ved *Stubberup* havde stået en ulæst runesten, men den var da forsvunden, og antages anvendt i en bygning. Det vil være en fremtidsopgave engang at finde den igen; adskillige værdifulde runestene er således andensteds bragt tilveje og samlede igen, efter at de havde været anvendt til bygningsarbejde. Hvad om stenen kunde have fortalt os noget om Huneherren eller en anden klintekonge! For at give en forestilling om en sådan runestens udseende gives her (undtagelsesvis) et billede andenstedsfra. Det er den berømte *Danevirkesten*, der endnu står på sin oprindelige plads foran Danevirke og Hedebyvoldsted på en gravhøj (*Tvebjerg*; der var tidligere to høje) over selve den mand, som stenen er sat til minde om. Man læser på stenen begyndende fra nederste hjørne til venstre og derefter »bustrofedon« (hveranden linie frem og tilbage) indtil sidste linie på stenens kant (med yngre runer):

Runesten fra Danevirke.

suin : kunukr : sati : stin : uftir : skarþa : sin : himþiga :
ias : uas : farin ; uestr : ian : nu : uarþ : tauþr : at : hipabu.

(kong *Svend* (Tveskæg) satte sten efter *Skarde*, sin hirdmand, der var faret vestpå (Englandstog), men nu døde ved Hedeby.)

Det formodes, at denne *Skarde* er den samme, som deltog i Jomsvikingernes kamp mod Hakon Jarl i Hjørungavåg. Billedet er taget ifjor på stedet.

I nyere tid er gjort nogle særdeles mærkelige fund fra vikingetiden på Møn. Det smukke *guldarmbånd*, der 1831 blev fundet ved

Råbylille (ved grøftegravning på *Bråkildegården*), er vistnok et af de smagfuldste smykker, der er opbevaret fra oldtiden i Danmark. Hvis nogle *små kors* i ornamenterne må opfattes som kristelig påvirkning, kan tiden bestemmes til henimod år 1000. Man har lov til at tænke sig, at en hjemkommen viking har ladet det gøre til sin primsignede brud på Møn. *Primsignelse* var den foreløbige indvielse med korstegnet til kristendommen (tavle V nr. 11).

Sølvkæde med Thorshammeren.

Formodentlig noget ældre, men karakteristisk for vikingetiden, er det store *guld- og sølvfund* fra bavgastenspladsen ved *Bröndehöj skandse*, Mandemarle strand, fundet 1874, (metalværdi 560 kr.). At de fundne sager er rent hedenske, fremgår af den store sølvkæde med vedhængende *Thorshammer*. Man kan tænke sig, at en viking har været i fare på havet og derfor er gået iland for at gemme sine kostbarheder; men da de er nedlagte under en bavgast på et helligt sted, ligger det nær at antage, at den store skat er offret

til Odin for sejr i kampen, hvis man da ikke skulde mene, at selve bavgastenspladsen er anlagt ved samme lejlighed til minde om de i en stor søkamp faldne. I den henseende vilde det have været af vigtighed, om det ved fundets opgravning kunde have været oplyst, om stenen har stået der, før skatten blev nedlagt.

Fra slutningen af oldtiden hidrører formentlig også »smedefundet« fra Ålebæk søbred; se fundlisten og V nr. 15 og 16.

Fra hele oldtiden er der hertillands kun fundet svage spor af menneskers *boliger*; grunden er naturligvis, at de helt eller delvis har været opført af det lett forgængelige træ, hvorpå landet overalt var så rigt. Hist og her har man dog fundet mærker i jordsmonnet af bygningstomter, indhegninger og enkelte husrester. Fra slutningen af oldtiden træder disse minder tydeligere frem i de talrige *borgpladser* eller voldsteder, af hvilke dog de fleste formodentlig må henføres til middelalderen.

De ældste voldsteder ere anlagte på en banke, om hvis top der er udgravet en grav i firkant*) eller runding, medens det udgravede fyld er brugt til at forhøje bakketoppen, hvorpå har været anbragt et bjælkehus. På Normanniske tæpper haves billeder af sådanne vikingeborge, fra hvilke vi kan slutte os til lignende herhjemme.

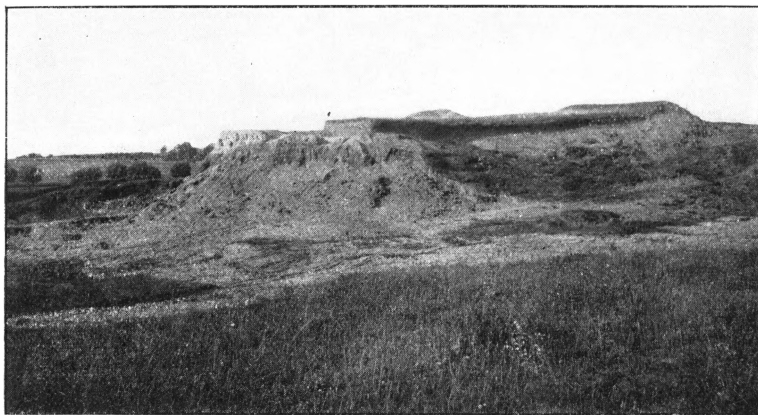
Forsvarsøjemedet er søgt fyldestgjort ved at skaffe forsvareren en højere plads end angriberen; graven, som i regelen på grund af sin beliggenhed er uden vand, spiller kun en rolle ved at forhøje borgens højde.

Angriberen søger at stikke ild på huset. Ved »borg« forstås, som ovenfor nævnt, oprindelig en sådan enlig liggende banke, bjerg, og derefter senere en befæstet gård, eller rettere »hus«, som middelalderens slotte benævnedes. Disse sidste, de yngre voldsteder ere ikke anlagte på bakker, men netop ved eller i søer og lavninger, hvor man kunde skaffe sig en bred våd grav og således fjerne angriberen fra borgen. Et sikkert tegn på, at en borgplads tilhører middelalderen, er, om man dér har fundet murrester, thi anvendelsen af mursten kendes ikke tidligere end midt i det 12te århundrede. Dog kan der naturligvis på et ældre voldsted senere have været opført murbygninger. Træbygningerne have været op-

*) Måske vil fortsatte undersøgelser herom vise, at de ældste firkantede voldsteder har været forsvarspladser for et større fællesskab, medens de snævrere yngre borgpladser har tilhørt enkeltmand.

førte af bjelker, stillede på enden, den såkaldte *stavbygning*; medens træ ellers hertilands overalt torlængst er fortæret, har man indeni Gåsetårnet ved Vordingborg fundet rester af en træbygning, der viser stavkonstruktionen. I Norge er der — sagtens på grund af det tørre klima — bevaret talrige stavbygninger, navnlig kirker fra begyndelsen af middelalderen.

Hvilke af de Mønske borgpladser, der tør henregnes til oldtiden, hvilke til middelalderen, er ikke godt at afgøre. Hvorledes det har forholdt sig med de i ældre Mønsbeskrivelser nævnte levninger af »klientkongens slot« ovenfor slotsgavlene, kan ikke skønnes. Ældst er formodentlig de to store firkantede voldsteder, der ligger, det ene ved den østre ende af Noret, *Gammelborg* eller som

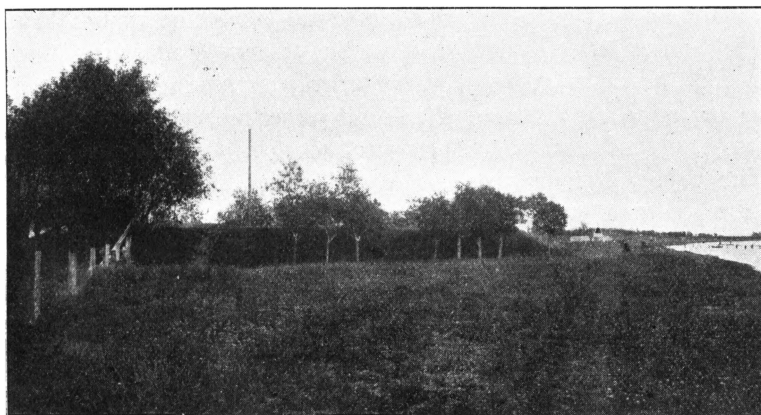

»Gamborgsvold«.

navnet endnu er bevaret »*Gamborgsvold*«, der måske er genlyd af sagnet om Longobardernes høvdingemoder *Gamborg* (Gambaruk). Dette mægtige voldsted har været firkantet (se kortskitsen side 59), men bliver nu efterhånden afgravet. Endnu kan dog formen skelnes og resten fortjente vel at bevares. I de omliggende grusgrave og nærmeste omegn er der gjort flere fund af oldsager fra den ældre jernalder, og det vilde næppe være urimeligt at anse voldstedet for en folkeborg fra den næst efterfølgende tidsalder.

Det andet voldsted af lignende art og form ligger ved *Grøn-sund* tæt syd for *Faneffjorden*; det er firkantet med vold og grav omkring og er endnu vel bevaret med undtagelse af, at der er indbygget et lille hus i det nordostlige hjørne. Det kaldes nu kun

»skandsen«, men adskiller sig øjensynlig fra den sydligere liggende bastionformede skandse fra Svenskekrigen. Der vides ikke at være fundet murstenslevninger, og voldstedet adskiller sig så vel derved som i hele anlægets plan fra den »*borgvold*« der ligger norden for Grönsunds færgegård. Denne sidstnævnte borg hidrører fra middelalderen, og det vil senere blive vist, at den var det »*Nyhus*«, der 1289 afslog et angreb af den Norske konge og marsk Stig. Navnet Nyhus viser, at den er bleven opført, da den ældre borg syd for fjorden er blevet forladt, og allerede herved føres denne sidste tilbage til oldtiden. Allerede dengang véd vi, at Grönsund har været et højst vigtigt farvand, og vi finder det altså på Møns side befæstet 3 gange, i oldtiden, middelalderen og nyere tid.

Voldsted ved Grönsund.

Det smukke gamle voldsted ved stranden er afbildet her. Det burde være et fredet fortidsminde, om end det i den nuværende besidders tid må anses for vel beskyttet. En lignende form, der viser hen til oldtiden, har også den sydligste af de to »skandser« på vestkysten af *Bogø*.

Til oldtiden må også henføres *Huneborgen* ved Hunesøen på klinten, om end den vistnok er yngre end de förnævnte borge. Det er en enkeltmandsborg af den Normanniske type, en af grave omgivet rund høj, hvor der næppe har været plads til mere end et enkelt trætårn. Under sagntiden skal behandles sagnet om kong Hune (»Huneherren«), der førte den Mønske ungdom med sig til Italien. Man har også bemærket, at Saxe nævner en *Hune* på Dansk

side i Bråvallaslaget. Hvormeget historisk, der ligger til grund for disse sagn, kan ikke siges. Derimod kan man se, at Huneborgens voldsted ved sin form viser hen til vikingetiden.

Bröndehøj skandsen ved Mandemarke strand stammer måske i sin oprindelige skikkelse også fra oldtiden; derpå tyder, at den rundt om foden har en lav grøftevold, der minder om Normanniske borge. Selve borghøjen kan måske senere have fået sin nuværende femsidede form.

De øvrige voldsteder på Møn tilhører formentlig middelalderen og vil derfor først senere blive omtalt.

Her forlader vi den forhistoriske tid med sine 3 tidsaldere, inddelte efter sten, bronze og jern. Skönt disse stoffer er et noget materielt grundlag at bruge til betegnelse af oldtidens store perioder, er navnene dog praktiske og vil sikkerlig bevares. Med disse tidsaldere samfalder i hovedtrækkene de perioder i naturen, der karakteriseres af *fyrren*, *egen* og *bøgen*, hvilken sidste dog enkeltvis er forekommet tidligere; Rostrup mener således at have fundet det første spor af *bøg*, nemlig *bøgekul*, i en Mønsk langdysse. På den anden side kan *bøgens* sejr først tidfæstes ned i jernalderen.

Periodernes udvikling med hensyn til kunstnerisk stilart kunde også betegnes ved den *lige* linie, den *runde* linie og *dyrefiguren*; først i den følgende Romanske kunst møder vi *bladornamentet*. Det er den samme udvikling, som barnet følger, når det har fået en blyant i hånden.

I den forhistoriske tid har vi væsentligst beskæftiget os med oldsagerne. I den følgende tid møder vi først sagn, siden historie; men det må erindres, at sagnets udspring rækker langt tilbage i jernalderen.

Anm. til side 76.

Alexander Bugge har nylig oplyst, at allerede i vikingetiden kaldtes de Danske og Norske i Vesterleden henholdsvis de sorte og de hvide fremmede.

Fortegnelse

over Mønske oldsager, der findes i nationalmusæet i København samt på Møn.

(For dem, der måtte ønske at finde nogen af disse genstande i musæet, er protokolnummerne tilføjet. Disse nr. er fra 1806—1816 ført med almindelige tal (1—988), fra 1817—1831 med Romertal, fortsat med almindelige tal til 1865. Fra 1866 fik hver af tidsaldrene sin egen protokol, mærket A—D, således at

- A betyder stenalder,
- B — bronzealder,
- C — jernalder,
- D — middelalder og renaissancetid,

og talrækken begyndte forfra.

Ved hver post er kun nævnt det første nr. ofte af en lang række. Et D. S. tilføjet ved protokolnummeret betegner, at fundet stammer fra Danne-skjolds samling.)

Den ældre stenalder.

Når fundet eller indsendt.	Proto- kolnr.	Fra bopladser ved kysten (»kystfund«). Enkelte slebne flintstykker vidner om, at vedkommende plads har været besøgt også i den yngre stenalder.
1854	14207	Koster færgebrog — ved Jap. Steenstrup. Prøver af tusinder af råttildannede flintsager i sand og
1865	22204	grus på strandbredden, deriblandt et par skive-spalttere, flækker og affald fra flinttilhugning, samt brudstykker af en sleben flintøxe og en grønstens øxe.
1865	22207	»Talerens« nordlige ryg — ved samme. 3 stkr. flintsager som prøver fra en lignende boplads.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1871	A 1140	Klosterskov ældre strandbred — ved H. Hage. Forskellige skivespaltere, knuder og flækker m. m.
1872	- 1358	Farø — ved J. Olsen, H. Hage og Henry Petersen:
—	- 1398	
—	- 1422	Fra en større boplads på øens sydvestlige
1873	- 1589	kyst ovenfor en lille kun 5' høj klint. I 1—1½
1881	- 5323	fods dybde under grønsværen er her opsamlet
1883	- 5740	hundreder af flintsager, navnlig skivespaltere, flækker, flækker med tilhugning, deriblandt et par smukke flækkeskrabere med skaftunge og indbuget skraberægg, knuder, flækkespaltere, bor o. s. v.; endvidere ildskørnet flint og trækul.
1876	- 2571	Koster vig — ved J. Olsen.
—79	- 2789	Mange flintsager, skivespaltere, knuder, flækker,
	- 2949	et par flækkeskrabere med skaftunge, bor, til-
	- 3296	huggerstene med slagmærker, samt en enkelt
	- 3594	sleben flintøxe fra kysten ved Borren.
1876	- 2748	Farø — ved J. Olsen.
—	- 2772	} En mængde flintoldsager, navnlig skivespaltere, flækker, flækkeskrabere og knuder, opsamlede dels enkeltvis rundt om på øen, dels på den forannævnte boplads.
—	- 2803	
1878	- 3257	
—	- 3260	
1879	- 3606	
—	- 3675	
1881	- 5303	
1883	- 5724	
—	- 5728	
—	- 5742	
1884	- 5925	
1885	- 6342	
1887	- 6885	
1888	- 8259	
1878	- 3403	Røddinge strandbred. Nogle skivespaltere, flækker, knuder m. m.
1879	- 3662	Sprove strandbred — ved J. Olsen. Mange skivespaltere (tavle II nr. 1), øxer, flækker, flækker med tilhugning, flækkespaltere, knuder, blokke, et bor m. m.
	- 3991	

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1880	A 4288	Nyord Vesternæs strand — ved Henry Petersen. En skivespalter, nogle knuder, flækker m. m. samt brudstykke af en sleben flintøxe.
1880	- 4301	Lindholms kyst — ved samme. 2 flækker, et par blokke og knuder.
1880	- 4949	Møns klint. En skivespalter.
1880	- 4981	Fra Møn. En flækkeskraber.
1881	- 5245	Den lille ø, Kragething, ved Farø. En skivespalter, et par flækker, et bor (tavle II nr. 10).
1882	- 5431	Farø matr. nr. 2 — ved J. Olsen. En del flintsager (øxer, knuder m. m.) og 5 lerkarskår fra en boplads ved en stor sten på nordostkysten; der fandtes ildsteder.
1883	- 5709	Bogø. En flintøxe.
1889	- 9452	En mose ved Hjertebjerg. Stor hjortetaksøxe med skafthul (tavle II nr. 6).
1890	- 9905	Fra Møn — ved H. Hage. 16" langt stykke hjortetak, afskåret for begge ender og med en dyb snitfure efter længden. Uvisst om ældre eller yngre stenalder.
1894	- 12259	Fra Møn — ved læge Bügel. 2 flintøxer og en hjortetaksøxe.
1894	- 12733	Danneskjolds samling. 15 stykker, nemlig: To og flækker med tilhuggen kant fra Askeby og Kobelen, Fanefjord. En flækkeskraber; fra Landsled. 11 flintøxer; fra Liselund, Tøvelde, Mandemarke (2 stykker), Vollerup, Ullemark, Klintholm og Klosterskov (4). En butnakket øxe af bjærgart, fra Tjørnemark (tavle II nr. 11).
1900	- 18340	Damme — ved P. Petersen. En tværøxe af flint. I Stege. Fra Hjelm — hos bogholder P. Petersen. En flækkeblok (tavle II nr. 7). Ligeså. Fra Møn — hos samme. En flækkespalter (tværpil) (tavle II nr. 2).

Ved udstillingen i Stege 1902:

Nørreby. Forpagter Mads Jensen — en udmærket hjortetaksøxe.

Den yngre stenalder.

Fra Møn uden nærmere stedbetegnelse.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1807	49	3 flintøxer og 6 flækker. Calmettes samling.
1812	763	En flintøxe.
1831	2157	Ved amtsforvalter Paulsen. Et dolkformet stødvåben af bjergart med trindt knapformet afsluttet greb og tykt blad; endvidere 5 flintøxer, en flintmejsel, 6 flækker m. m.
1825 inds.	2757	En miniaturøxe med skafthul, 2", den mindste da kendte; vistnok et symbolsk stykke.
1833		
1833	2758	En lignende, 3 ¹ / ₄ " l.
—	2763	En hjerteformet pilespids.
—	2913	Meget smuk hammer og brudstykke af en stenkniiv.
1834	3337	Flere stensager, flintøxe, spydspidser, sav m. m.
1843	7125	Flintkniiv, smalmejsel m. m.
1848	10255	Et køllehoved af sten.
1856	15757	Ved overlæge Stützers søn. Kastespydspids af flint og
—	15758	Et 2 ¹ / ₄ " l. flintredskab af særegen form, til den ene side bredt og buet afsluttet.
1861	19640	Ved amtsforvalter Reinsholm. En flintøxe og en 6" l. smalmejsel, senere skænket til kejser Napoleon III.
1862	20048	Ved H. Hage: 3 flintøxer.
1865	26590	Ved kong Frederik VII: Stenhammer og
—	27155	flintmejsel.
1866	A 13	Ved amtsforvalter Reinsholm: 3 flintøxer og en flintmejsel.
1882	- 5462	Ved Joh. Andersen: Et forarbejde til en spydspids.
1883	- 5692	Ved Soph. Müller: Et votivfund, bestående af 3 spydspidser; optagne sammen ved gravning i mosejord.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1894	A 12261	Læge Bøgels samling: 2 flintøxer, spidsnakket og tyndnakket. Forarbejde til en spydspids, en øxe med skafthul og en sjælden trekantet benplade med huller (vistnok et slutstykke til et halsbånd).
—	- 12733	Danneskjolds samling: 4 stykker, nemlig: 1 tynd- og nakket flintøxe, sleben, 2 tyknakkede flintøxer,
—	- 14197	slebne, 1 flintmejsel.
—	- 12700	En skævsidet flintøxe.
1899	- 17271	En kastespydspids af flint og en rygsav. Mulig fundne på Møn.
—	- 17387	En tyknakket øxe af bjergart og en brednakket flintøxe.
1900	- 18342	Ved bogholder P. Petersen: Forarbejde til en flintøxe og et omdannet brudstykke af en sleben flintøxe.
1901	- 19220	Ved samme: En flintpilespids med skaftspids.

Stege købstadjorder.

1894	- 13030	Danneskjolds samling: 2 stykker, nemlig: En tyknakket flintøxe, sleben; funden på Stege mark;
	- 13178	En bredægget flintøxe, sleben; opmudret i Stege havn.
1901	- 19245	Ved bogholder Petersen: Et firsidet tilhugget flintstykke.

Stege landsogn.

1807	22 a	Oppløjet ved Tøvelde, Calmettes samling. 2 flintdolke.
1826	1463	Udby mark, »Björnshøj« med jættestue, udgravet af Paulsen. I kammeret, der dækkedes af en eneste 12 alen lang sten, fandtes 15 tildels slebne øxer og mejsler, 19 flækker og flere ravperler, rester af 20 menneskeskeletter, hvoraf 10 kranier indsendtes. Kranie af en hund. (Se teksten.)

- | Når fundet el.inds. | Proto-
kolnr. | |
|---------------------|------------------|--|
| 1837 | 434I | <p>Ved Nøbølle i den nu fredede jættestue »Jordhøj« og den sløjfede »Sognehøj«, ligeledes med jættestue — ved G. Hage.</p> <p>I den første fandtes 9—10 skeletter, hvoraf 3 kranier indsendtes; et er afstøbt i gibs. Tilsammen fandtes i begge jættestuer mindst 10 hele eller søndrede lerkar, deraf flere ornamenterede (tavle III nr. 8), endvidere 19 flintøxer, 6 mejslers (tavle III nr. 1), 32 flækker, 3 flintdolke, en lille stridsøxe med skafthul (tavle III nr. 15), benmejsler (tavle III nr. 2), et ringformet benstykke med skaft, samt — navnlig i Sognehøj — ca. 30 ravperler, hvoraf en 3 × 2" stor, øxeformet (tavle III nr. 11).</p> |
| 1837 | 4483 | <p>Fra en stor gravhøj med jættestue »i nærheden af Stege« (hvor vides ikke) — ved G. Hage.</p> <p>I jættestuen fandtes 4 kranier, der opbevares i universitetets antropologiske musæum, foruden andre menneskeknokler. Endvidere et af de omhyggeligst forarbejdede og smukkeste ornamenterede lerkar, der haves fra stenalderen (tavle III nr. 9) 9" højt, 4" bred hals og to små ører. Brudstykker af flere andre ornamenterede lerkar, samt af et formodet trækar med smukt udskårne spidser om kanten.</p> <p>4 cylinderformede ravperler, indtil 1½" l. 4 runde og 4 hængesmykker af rav.</p> <p>1 cylinderformet benperle, 1" l.</p> <p>2 ravperler med fordybning om midten.</p> <p>3 benmejsler, indtil 4½" l.</p> <p>2 benprene, den ene 5½" l. (tavle III nr. 3).</p> <p>1 vildsvinetand.</p> <p>3 svære tyknakkede flintøxer (tavle II nr. 14).</p> <p>3 slanke do. do.</p> <p>3 spydspidser af flint og 1 flintmejsel.</p> <p>2 flintsave, 13 flintflækker, hvoraf nogle 6" l., 2 ildsten og 2 hjerteformede pilespidser, smukt forarbejdede.</p> |

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1863	21193	Udby mark — ved husmand P. Jensen. 1 flintblok (hvoraf der huggedes flækker), 1 sleben flintøxe og 1 stenøxe med rund bane.
1869	A 827	Svendsmarke — ved gd. H. J. Mortensen. 1 flintmejsel, 1 halvmåneformet sav og 1 arbejdsøxe af sten med begyndt skafthul.
1872	- 1499	Bidsinge mark, en tilhugget tyknakket flintøxe.
—	- 1501	Svendsmarke — ved H. J. Mortensen. En sleben tyknakket flintøxe.
1875	- 2194	Udby ved grøftegravning. En flintdolk og et spyd.
—	- 2198	Nøbølle — ved H. P. Steffensen. 5 flintøxer og en flintmejsel.
1876	- 2657	Nøbølle — en rund sten, 3 $\frac{1}{2}$ " stor med hul igennem, vistnok et køllehoved.
1879	- 3604	Koster vig — ved J. Olsen. 2 tilhugne flintredskaber.
1880	- 4337	Tøvelde mark. En firsidet flintmejsel, kun sleben på de 3 sider.
—	- 4363	Tøvelde. En sleben tyknakket flintøxe.
—	- 4937	Svendsmarke. 2 forarbejder til flintspyd, fundne sammen ved mergelgravning.
1881	- 5163	Svendsmarke — ved H. J. Mortensen. Forarbejde til en flintmejsel.
1884	- 5853	Koster vig — ved gd. Anders Nielsen og Jens P. Hansen. En større og en mindre øxehammer.
1885	- 6281	Koster vig — ved Anders Jensen i Hjelm. En stridsøxe og en hjerteformet pilespids (tavle III nr. 18).
1887	- 7112	En stridsøxe af sort stenart.
1890	- 9880	Fra de ovennævnte af G. Hage udgravede jættestuer, indsendt af sønnerne. 2 hele hængekar og brudstykker af flere. En lerskål og brudstykker af øxeformede ravperler.
1898— 1901	På Rød- kilde.	Fra flere bopladser heromkring: Mange slebne og tilhugne øxer, adskillige forarbejder (se billede i teksten s. 29), ornerede lerkarskår, menneske- og dyreknokler, tænder af oxer og tamme svin.

Når
fundet
el.inds.Proto-
kolnr.

- Fra bunden af den tørlagte Vedele sø i Ulfshale en meget smuk paralelhugget flintdolk, der lå på forkullede rester af en båd (?).
- 1894 A 12733 Danneskjolds samling, 26 stykker, nemlig:
og - 14197 2 flækkeknive; fra Tjörnemark.
2 tyndnakkede flintøxer; fra Koster og Nøbølle.
5 tyknakkede flintøxer, slebne; fra Bidsinge (2 stykker) og fra Tjörnemark (3 stykker).
2 arbejdsøxer med skafthul; fra Bidsinge og Tøvelde.
3 flintmejsler; fra Tøvelde, Udby og Bidsinge.
8 planker af flint (forarbejder); alle fra Rødkilde.
2 mod enderne spidsløbende forarbejder af flint; fra Tøvelde og Svendsmarke.
1 spydspids af flint; fra Bidsinge.
1 flintdolk; fra Koster.
-
- 1898 - 17097 Fra Rødkilde ved »øde kirke« i tomten af en tidligere forstyrret stengrav: 2 slebne, tyknakkede retøxer af flint, 15 og 21 cm. l., 1 tyknakket, sleben tværoxe af flint, 14¹/₂ cm. l., en mejsel af ben, 11¹/₂ cm. l., 1 pilespids med skaftspids og 11 flækker, deraf 3 med tilhugning. Et låg til et lerkar med to snorehuller samt over 100 lerkarskår, hvoriblandt et med aftryk af en æblekærne.
- 1899 - 17341 Rævebjerg ved Rødkilde, fra en boplads: Flere lerkarskår, deraf nogle ornerede.

Ved udstillingen i Stege Sept. 1902 fremlagdes ca. 900 stenoldsager af mange forskellige ejere, hvoraf fra Stege og Stege landsogn:

Stege.	Bogholder Petersen en smuk samling på 160 stykker, hvoraf mange udmærkede.	
Bidsinge.	Gd. Jens Jensens enke	4 stykker.
—	- N. J. Rasmussen	2 —
—	- H. P. Larsen Bille	2 —

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.		
Bidsinge.	Gd. H. Petersens enke		1 stykke.
—	- H. P. Bille en montre med hvoraf flere udmærkede.		mange,
Tøvelde.	- Johannes Andersen		6 stykker.
—	- Jens P. Larsen		1 —
—	Parcelist Jens Jörgensen		1 —
Svends- marke.	Gd. N. Jörgensens enke		4 —
—	- L. P. Jensen		3 —
Nøbølle.	- F. Bojsen, Rødkilde		mange.
—	- H. J. Hansen		3 stykker.
—	- Steffen Kristensens enke		2 —
—	Hjulmand P. Sørensen		3 —
Lende- marke.	Gd. Jens Hansen		1 —

Keldby sogn.

1859	18432	»Hulehøj« ved Keldbymagle. Brudstykke af flintdolk, kastespydspids m. m.; fundne løst i højfylden.
1862	20093	Keldby og Pollerup ved pløjning: 2 flintøxer og en flintmejsel.
1863	20907	Pollerup. Johan Madsens have: En spydspids, 6 ¹ / ₈ " l. og en lignende med savtænder (skænket til Venezuela).
1866	A 4	Tostrup — ved Anders Hansen: 4 flintøxer, deriblandt en tyndnakket, sleben øxe, som er stærkt opskærpet, en mejsel, en skraber, skaftunge, flækker, spydspids m. m.
—	- 16	Keldby — ved hmd. Hans Rasmussen: En huløxe og en mejsel, begge slebne.
1871	- 1261	Gammelborg. En flække med tilhugning.
1872	- 1509	Keldby — ved smed H. J. Larsen: En stridsøxe af bjergart.
1875	- 2196	Keldbylille grusgrav — ved J. P. Brun: En sandstensøxe med lille hul ved nakken.
1880	- 4334	Oddermose fra et sløjfet stenkammer: En sleben flintøxe og brudstykke af en spydspids.

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
1880	A 4364	Keldbylille grusgrav — ved inds. H. Petersen: Et votivfund, bestående af 3 smukt tilhugne, bredæggede flintøxer.
1887	- 7438	Keldbylille. Forarbejde til en flintmejsel.
1888	- 8788	Pollerup. En halvmåneformet sav (rygsav).
1897	- 15908	Præstegården — ved Christoffer Bågø: En pilespids.
1894	- 12733	Danneskjolds samling: 38 stykker, nemlig:
og-	14197	2 tyndnakkede flintøxer, tilhugne; fra Klosterskov og Spejlsby. 2 tyndnakkede flintøxer, slebne; fra Tostrup og Spejlsby. 2 øxer af bjergart; fra Landsled og Keldbylille. 1 tyknakket flintøxe, tilhuggen; fra Tostrup. 13 tyknakkede flintøxer, slebne; fra Tostrup (12 stykker) og fra Spejlsby. 6 flintmejsler; fra Tostrup (5 stykker) og fra Keldby. 1 planke af flint (forarbejde); fra Pollerup. 2 mod enderne spidstilløbende forarbejder af flint; fra Klosterskov og Tostrup. 1 stridsøxe; fra Keldbylille. 1 æggende af en øxe, påny tildannet; fra Tostrup. 1 rygsav af flint; fra Keldbylille. 2 spydspidser; begge fra Tostrup. 2 flintdolke; begge fra Tostrup. 1 slagsten; fra Kullegård. 1 slagstok; fra Tostrup.

Ved udstillingen 1902 i Stege:

Tostrup.	Gd. Fr. Kristiansen	17	stykker.
—	Ungk. Kristian Hansen	20	—
Vængesgd.	Hanne og Hans Frandsen	2	—
Keldby-	Gd. Jakob Nielsen	2	—
lille.	- Frederik Nielsen	2	—
—	- H. J. Hansen	11	—
Pollerup.	- L. Kr. Petersen	5	—
Spejlsby.	- Niels Pedersen	2	—

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

Elmelunde sogn.

- 1809 232 Østermarke, dobbelt jættestue — ved Bülow. En stor skön flintdolk, en lignende mindre, en stenøxe og en sleben stenkile.
- 1825 1311 Fra en gravhøj, Hjerterbjerg, Tokkehøj(?), der udgravedes for prins Frederik (VII), og som er nærmere omhandlet i teksten: 6 øxer af flint og 1 af bjergart, 1 spydspids, 5 flækker, et i begge ender tilspidset benredskab med lille hul i midten, og nogle lerkar.
- 1833 2762 Hjerterbjerg. En stenøxe med hul ved nakken.
- 1859 18903 Nordfeldt mark. Et flintredskab, 7¹/₃" l., der har nogen lighed med skiveskraberne.
- 1864 21905 Elmelunde mose. En flintflække med tilhuggen spids.
- 1865 27201 Frederik VII's samling kom til musæet. I denne
27290 nævnes en flintmejsel og en tynd sleben flintøxe, begge fra gravhøje ved Råbylille, den ene måske Lilletokkehøj, Hjerterbjerg.
- 1872 A 1502 Råbylille hovmark — ved skrædder L. P. Larsen: Nogle flintøxer, spydspidser m. m.
- 1880 - 4331 Østermarke, den sløjfede jættestue på matr. nr. 10a, fra dens tomt: En sleben tyknakked flintøxe, et brudstykke af en spydspids og skår af 3 ornerede lerkar. I jættestuen skal desuden være fundet flere flintøxer, nogle spydspidser, en ben nål m. m.
- 1894 - 12733 Danneskjolds samling: 29 stykker, nemlig:
og - 14197 1 tyndnakked flintøxe, tilhuggen; fra Elmelunde.
2 tyndnakkede øxer af bjergart; fra Elmelunde og Råby.
1 tyknakked flintøxe, tilhuggen; fra Råby.
8 tyknakkede flintøxer, slebne; fra Østermarke (6 stykker), Hovmarken og Elmelunde.
1 bredægget flintøxe, tilhuggen; fra Elmelunde.
1 bredægget flintøxe, sleben; fra Råby.
4 flintmejsler; fra Østermarke (3 stykker) og Elmelunde.

Når
fundet
el.ind.Proto-
kolnr.

1 arbejdsøxe med skafthul; fra Hovmarken.
 1 rygsav af flint; fra Råbylille.
 1 flækkekniv af flint; fra Råbylille.
 4 spydspidser; fra Råbylille (2 stykker), Råbylille
 sø og Hjertebjerg.
 1 flintdolck; fra Østermarke.
 Et kreds rundt, skiveformet køllehoved af bjergart;
 fra Østermarke (tavle III nr. 17).
 2 kugler, af flint og granit; begge fra Råbylille.

- 1896 A 14963 Elmelunde — ved opkøber Kristensen: En lille
 sten med skålformede fordybninger (tavle III
 nr. 20).
 1899 - 17275 Råbylille. En 7¹/₂ cm. stor sten med skålformede
 fordybninger.
 1901 - 19242 Nordfeldt skov. En tyknakket, tilhugget flintøxe.
 Funden ved grøftegravning.

 Ved udstillingen i Stege 1902:

Råbylille.	Gd. Fredrik Larsen	2 stykker.
Hjerte- bjerg.	- M. A. Nöhr	139 —
—	hvoraf flere udmærkede.	
—	- Kr. Hansen	1 —
—	- Hans Madsen	3 —
Elme- lunde.	- Johan Pedersen	8 —
Øster- marke.	(samlet fund.)	
—	- L. P. Fredriksen	2 —
—	(en udmærket stenøxe.)	
—	- R. A. Nöhrens enke	1 —
Ovregård.	- Jens Rasmussen	1 —

Borre sogn.

- 1837 4286 Ålebæk, fra en høj med gravkammer, udgravet
 1822 (Lisebjerg?) ved pastor Fyhn i Nørre Jern-
 løse: Et helt, orneret hængekar af ler med til-
 hørende låg.

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
1838	4871	Skaglevad gravplads — ved pastor Freuchen i Magleby. Blandt flere gravhøje var der en, som dækkede en jættestue; kammeret 9 al. langt, 3 al. bredt. Herfra stammer flere sager, som i deres art hører til de smukkeste og bedste, navnlig den pragtfulde flintdolk, 12 $\frac{1}{2}$ " l. (tavle III nr. 14), en af de største, der overhovedet kendes. Fremdeles en mindre flintdolk, et hængekar af ler, 2 låg til sådanne og flere lerkarskår, deriblandt et med billede af et primitivt menneskeansigt (tavle III nr. 10). En orneret bennål, flere store ravperler, 3 flintøxer, nogle flækker m. m. Flere kranier er herfra afgivet til naturhistorisk museum som typer på langhovedformen. Endvidere underkæben af en kat.
—	4886	Fra en gravhøj med jættestue nær ved ovennævnte. I gravkammeret, 3 $\frac{1}{2}$ alen \times 2 $\frac{1}{2}$ alen, fandtes: En flintdolk, 3 flintmejsler, en lille øxe af bjergart, et lerkar og nogle ravperler. Kammeret havde gang mod øst.
1868
(1894)	A 12863
(D. S.)	Nørre Vestud — ved Knud Nielsen. En tyndnakked, tilhugget flintøxe, der i 1868 fandtes indmuret i en klinet husvæg, hvor den har siddet til beskyttelse mod lynild.
1882		Nyborre mark nr. 10h — ved købmd. J. Andersen. En kornknuser, der lå over et lerkar.
1888	- 8817	Nyborre mark. En tresidet flintblok.
1889	- 9457	Nyborre mark — ved hmd. Fr. Larsen: Et kopformet lerkar fra en høj, hvori to skeletter.
1894	- 12600	Mellem Nørre Vestud og Nordfeldt. En pilespids af flint; funden på en mark.
—	- 12733	Danneskjolds samling: 12 stykker, nemlig:
og	- 14197	En flækkekniv af flint; fra Borremose.
5 tyndnakkede flintøxer, tilhugne; fra Tiendegård (2 stykker), fra Ålebæk (2 stykker) og fra Nørre Vestud.
1 tyndnakked flintøxe, sleben; fra Nyborre.

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

1 tyndnakket flintøxe, sleben og opskærpet; fra Nyborre (tavle II nr. 13).

1 tyknakket flintøxe, tilhuggen; fra Tiendegård.

1 tyknakket flintøxe, sleben; fra Ålebæk.

1 spydspids af flint; fra Borremose.

Et forarbejde til flintøxe; fra Råbymagle.

Ved udstillingen i Stege 1902:

Sønderby.	Gd. Peter Jensen	12 stykker.
Nørreby.	Forpagter Mads Jensen	19 —
Nyborre.	Gd. Niels Hansen	5 —
Ålebæk.	- J. P. Jensen montre med	32 —
—	- Niels Hemmingsen montre med mange.	
—	- L. P. Larsen	1 stykke.
—	- Anders Hansen	16 —
—	- Niels Hansen	6 —
—	- Niels Hemmingsen ved stranden (en stor samling).	

Magleby sogn.

- 1840 5656 Magleby — ved pastor Freuchen: Flere flintsager, ravperler og lerkar, af hvilke et er flaskeformet.
- 1854 13817 Magleby, fra en lille gravhøj — ved G. Hage: En flintøxe, 3 flintmejsler, en tresidet flintflække, tilslebet i den ene ende som en mejsel, et lille kopformet lerkar, ravperler og 4 gennemborede hjørnetænder af hund.
- 1856 15417 Aborrebjerg, fra et mosehul vest for: En tyndnakket, smukt tilhugget flintøxe, $16\frac{3}{4}$ " l., en af de største, som overhovedet kendes (tavle II nr. 12).
- 1857 16167 Høj ved Magleby. En flintflække, tilhugget langs de to sidekanter.
- 1859 18253 Klintholm — ved forpagter Magius: Flere flintøxer, spydspids, sav m. m.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1859	I London. (Annaler for nrd. oldkynd. 1858).	Sømarke, de to Havlidshöje, udgravede af V. Boye. Fra jættestuen i den ene: ca. 70 flintsager, deriblandt kun en enkelt flintøxe, et par mejsler, nogle spydspidser og ca. 60 flækker; endvidere ca. 50 ravperler og mindst 20 tildels ornerede lerkar.
I den anden höj var to jættestuer, som begge kun indeholdt få oldsager, nemlig ialt ca. 6 spyd- og dolkeblade, en sav, et par ravperler og flere lerkarskår.
—	18414	Sømarke, fra en höj — ved L. Larsen: En 5" lang flintflække.
1871	(Årbøger for nrd. oldkynd. 1881).	Mandemarke — ved Henry Petersen. Fra en langdysse med mandslangt firsidet kammer: en spydspids.
1875	A 2193	Budsemarke — ved gd. L. Pedersen: En flintdolk med zikzaklinier på fæstet.
1876	- 2655	Samme: 2 flintøxer.
1877	- 2821	Stengården — ved forvalter Brønnum: Flintredskaber, dolke, flækker, knude m. m. fra en »tilhuggerplads« (boplads).
1880	- 4300	Magleby, matr. nr. 13. Sandstensøxe med påbegyndt lille hul ved nakken.
—	- 4325	Sømarke — ved dr. Henry Petersen: Et forarbejde til en skaftsav af flint.
—	- 4327	Busene, nr. 4. Et større antal svære flækkeknive, brugte som kornsegle (tavle III nr. 4).
—	- 4329	Stubberup have fra langdysen: En spydspids og en flække.
—	- 4365	Mandemarke, nr. 17 — ved P. Nielsen: Under en af stenene i en sløjfet langdysse: Flere flintøxer og dolke m. m.
1882	- 5531a	Busene. Fra tomten af en sløjfet höj på nr. 2: En stridsøxe med afrundet bane. Fra en mark (tidligere mose): Et par flintkugler.
1887	- 7156	Liselund — under en stor sten: En tilhugget, tyndnakket flintøxe.

- | Når fundet el.inds. | Proto-
kolnr. | |
|---------------------|----------------------|---|
| 1889 | A 9453 | Busene. 2 tilhugne, bredæggede flintøxer og 1 delvis sleben flintøxe. |
| — | - 9456 | Mandemarke. En spydspids. |
| 1892 | - 11068 | Klintholm. Et forarbejde af flint. |
| 1893 | - 12136 | Stengården og Hunesøgård. 2 skiveskrabere, den ene med skaftunge, og en flækkekniv. |
| 1894 | - 12733 | Danneskjolds samling: 32 stykker, nemlig: |
| | og - 14197 | 4 flækker og 2 flækkeknive; fundne sammen ved Busene (?).
6 tyndnakkede flintøxer, tilhugne; fra Budsemarke (4 stykker) og Sømarke (2 stykker).
1 tyndnakked flintøxe, sleben; fra Budsemarke.
1 tyndnakked øxe af bjergart; fra Magleby.
9 tyknakkede flintøxer, slebne; alle fra Mandemarke.
2 bredæggede flintøxer, slebne; fra Magleby og Mandemarke.
1 tyknakked flintøxe, påny tildannet; fra Mandemarke.
1 flintmejsel; fra Mandemarke.
1 planke af flint (forarbejde); fra Mandemarke.
2 rygsave af flint; fra Sømarke og Busene.
2 spydspidser af flint; fra Magleby og Klintholm. |
1896	- 14957	Vistnok ved Busene. En tilhugget, tyndnakked flintøxe og en spydspids af flint.
—	- 14959	Budsemarke. En tilhugget, tyndnakked flintøxe, et forarbejde til en rygsav og et fladt, tosidet flintstykke (vistnok et forarbejde).
1898	- 16854	Mandemarke, nr. 7, indunder skoven. Fra hmd. Klavs Hansen ved pastor Nielsen: Under en stor sten 3 tyndnakkede retøxer af flint, kun tilhugne. 18, 19 og 24 cm. l. Votivfund.
1902	National-
musæet.	Mandemarke nr. 9, gd. N. P. Petersen. I tomten af en allerede af Læssøe nævnt jættestue, nu undersøgt af musæumsassistent Kjær, fandtes: 4 flintøxer, 3 flintmejsler, 1 benpræn, 1 benmejsel,

Når
fundet
el.inds.Proto-
kolnr.

- i benring, flere flækker og ravperler, mange spredte knokler, nogle kranier, hvoraf et med en gammel beskadigelse (sår?) samt flere lerkar, hvoraf intet kunde optages helt.
- 1902 National-
musæet Mandemarke. En stor, tyndnakket flintøxe, tilhuggen; funden $\frac{1}{2}$ alen dybt i jorden, ovenover det s. 157 omtalte depotfund fra den ældre Bronzealder.
- 1904 — Busene nr. 6.
Ved sløjfning af en høj med gravkammer fandtes forskellige stenoldsager.
- Ved udstillingen i Stege 1902.
Mandemarke	Gd. Hans Didriksen	29 stykker
	- Jørgen Nielsen	10 —
Busene	Tømrer H. Rasmussen	5 —
Stubberup	Gd. Frederik Hansen	1 —

Damsholte sogn.

- 1807 42 Røddinge, Klekkendehøj med den fredlyste dobbelte jættestue, — ved Calmette.
og 63 Udgravningen skete sidst i det 18de årh. Efter Calmettes død indsendtes herfra flere smukke sager. Et velbevaret stort hængekar, der stod under en indmuret stenflade i det sydvestlige hjørne af det først åbnede kammer.
Et andet lerkar fra det tilsvarende hjørne i det andet kammer. Kanten på den ene side er afbrudt af en gnejsstens stridsøxe, der var indfæstet i væggen med æggen hvilende på karrets rand (disse to lerkar ere afbild. hos Paludan tavle V fig. 1—2).
Desuden et lille kar af sort ler, 5 stridsøxer af bjergart og 9 fint slebne flintøxer, 2 meget store og fine spyd- og dolkblade, fundne i gangene, og 4 andre, (tavle III nr. 13; jævnfør Paludan tavle VI fig. 2—3).

- | Når fundet el.inds. | Proto-
kolnr. | |
|---------------------|------------------|---|
| | | Forskellige ravsager, der lå ved det andet kar, samt skår af lerkar. |
| | | Hidrørende herfra var anbragt nogle flintsager (pilespidser) og lerkarskår i den kunstige langdysse i Marienborg have. |
| 1821 | 522 | <i>Disse</i> blev indsendte 1821, og deraf er igen nogle sendt til Paris 1838. |
| 1807 | 53 | Marienborg — ved Calmette.
Fra en nærliggende høj, vistnok langdysse. Et smukt flaskeformet lerkar (tavle III nr. 7). |
| 1809 | 154 | Frenderup. En flintdolk. |
| 1834 | 3343 | Lind, opløjet på marken:
En ualmindelig lille stenøxe. |
| 1835 | 3371 | Frenderup, fra en gravhøj.
Ravperle i stridsøxeform $2\frac{3}{4}$ " lang, dengang den største. |
| 1837
inds. | 12112 | Frenderupgård — ved A. Wøldike, fra en sløjfet jættestue: |
| 1851 | | 2 stenhammere, et benredskab, 3 flækker, et par lerkarskår, samt en svinetand, der efter sigende sad over indgangen til kammeret. |
| 1848 | 10433 | Sprove, den fredlyste kong Asgers høj med jættestue — ved G. Hage. En smuk stridsøxe af bjergart og 1 lignende samt en stenøxe, en flintøxe og en flintmejsel. Der fandtes intet andet i højen. Flere af disse stykker er bortbyttede til Skotland, Rødding skole o. fl. |
| 1853 | 13154 | Hjelm, den fredede jættestue, undersøgt af Worsåe og Steenstrup. Herved 80 flintesager af mange arter, dog kun få øxer og mejsler, men 22 spyd- og dolkblade og ca. 40 flækker, endvidere mange ravperler, en stridsøxe, en tilhuggersten med skålformede fordybninger m. m. Der fandtes også en jerncelt (13172), der er kommen ned i graven i langt senere tid. |
| (1880 A | 4328 | Fra samme høj indsendtes senere en mængde ler-) |
| 1886 - | 6794 | karskår, deriblandt mange ornerede. |
| 1853 | 13197 | Frenderup — ved hmd. H. J. Pedersen. Fra en |

- | Når fundet el. inds. | Proto-
kolnr. | |
|----------------------|------------------|---|
| | | sløjfet høj: En flintøxe, 2 mejsler, 10 flækker og 4 spydspidser og dolke, alt af flint, samt flere ornerede lerkarskår. |
| 1862 | 2091 | Lind — ved gd. Jens Nielsen. Ved drainingsgravning i ringe dybde: 7 tyndnakkede, smukt tilhuggede flintøxer af ens størrelse og af samme gulbrune flintart.
De lå sammen i jorden, øjensynligt nedlagte med flid, som offergave til guderne (votivfund). |
| 1866 | A 13 | Hjelm fra en mose: ægg af en slebet flintøxe. |
| — | - 18 | Ebelnæs ved Niels Andersens enke: en spydspids af flint (senere bortbyttet). |
| 1870 | - 951 | Borren. En flintdolk med savtænder. |
| 1876 | - 2570 | Borrebakke i Køstervig. En omdannet, sleben flintøxe. Ved J. Olsen. |
| 1878 | - 3443 | Røddinge mark — ved J. Olsen: En flækkekniv. |
| 1879 | - 4003 | Sprove strand — ved J. Olsen.
Nogle alen fra den ældre stenalder's boplads, ved en stor sten: en spidsnakked øxe af bjergart, et brudstykke af en harpunspids af flint med tandede ægge, og en spydspids. |
| 1886 | - 6796 | Nørre Frenderup nr. 9 — ved P. Nielsen. Fra en sløjfet dysse (formentlig en af de hos Læssøe nævnte):
En flintøxe og 2 flintmejsler, alle slebne. |
| 1887 | - 6902 | Marienburgs jorder: 2 slebne flintøxer. |
| — | - 6907 | do., dyrehaven; 3 tilhugne flintøxer; regelmæssigt, altså med forsæt nedlagte som offergave (votivfund). |
| — | - 6910 | Marienburg jorder: En flintmejsel. |
| — | - 6911 | Damsholte sogn: En sleben flintøxe. |
| — | - 6912 | Hjelm: En flintdolk og brudstykke af en mejsel. |
| 1893 | - 12139 | Mark ved Hjelm. Æggende af en slebet, tyknakked flintøxe. |
| 1894 | - 12733 | og A 14197 Danneskjolds samling: 43 stykker, nemlig:
9 tyndnakkede flintøxer, tilhugne; fra Lind (4 |

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

stykker), Liseby (2 stykker), Frenderup, Marienborg og Ebbelnæs.

3 tyndnakkede flintøxer, slebne; fra Lille Lind, Marienborg og Ebbelnæs.

1 tyndnakket flintøxe, opskærpet; fra Frenderup.

1 tyndnakket øxe af bjergart; fra Marienborg.

4 tyknakkede flintøxer, tilhugne; fra Frenderup (2 stykker) og Lille Lind (2 stykker).

6 tyknakkede flintøxer, slebne; fra Lille Lind (2 stykker), Lind, Marienborg, Hjelmkobbøl og Frenderup.

1 bredægget flintøxe, tilhuggen; fra Lille Lind.

3 bredæggede flintøxer, slebne; fra Lille Lind (2 stykker, (det ene afbild. tavle II nr. 15) og Frenderup.

1 skævsidet flintøxe, fra Frenderup.

2 arbejdsøxer med skafthul; fra Frenderup og Marienborg (tavle II nr. 18); ved denne sidste er skafthullet ikke ført helt igennem.

2 stridsøxer; fra Frenderup og Lind.

6 rygsave af flint; fra Frenderup (3 stykker), Marienborg, Røddinge og Lille Lind.

2 spydspidser; begge fra Frenderup.

1 flintdolk; fra Frenderup.

1 planke af flint (forarbejde); fra Ebbelnæs.

- 1897 A 15952 Røddinge. En tilhugget, tyknakket flintøxe.
— - 15972 Marienborg dyrehave — ved O. Ottesen. En tyknakket, sleben flintøxe.
- 1899 - 17420 Røddinge by — ved bogholder Petersen: En øxe af grå bjergart, sleben, med skafteleje, hvori gen-nemboring.
- 1900 - 18341 Ebbelnæs — ved samme:
En svær flækkekniv.
- 1901 - 19223 Store Lind. En rygsav af flint; funden på en mark.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1904	National- musæet.	Sønder Frenderup under Egeløkke jorde. Ved hmd. Anders Jensen i Hjelm. To flintdolke, den ene med særdeles fin paralelhugning (se billedet side 46). Pladsen formodes at være tomt af en gravhøj.

Ved udstillingen i Stege 1902.

Hjelm	Gd. L. Pedersen	2 stykker
—	- Kr. Pejtersen	4 —
—	- Lavrids Larsen	2 —
Frenderup	- Mads Hansen	7 —
N.Frederup	- N. Kristof. Hansen	6 —
—	- Mads Hansen	4 —
—	- Peter Jensen	16 —
—	- J. P. Rasmussen	1 —
Ebbelnæs	- Marius Sörensen	4 —
Lind	Hmd. H. Hansen	2 —
Lille Lind	Gd. P. Johansen	4 —
Sprove	Lærer Th. Jensen	24 —
—	Marie Hansen	2 —
—	Gd. H. J. J. Nielsen	12 —
Røddinge	- P. Andersen	4 —

Fanefjord sogn.

1809	154	Damme mose — ved kapitein Wagtmann: Sten- øxe med skafthul.
—	154	Vindebæk fra en dysse — ved samme: 2 flækker og et stykke rav; sammesteds skal være fundet ca. 200 flintflækker og 17 flintøxer.
1810	412	Vollerup — ved Paludan. Fra en høj: 2 øxer, 2 knive og en dyretand.
1842	6967	Askebrændehøj: En pilespids af flint og en flække.
1847	9635	Fanefjord — ved hmd. H. Rasmussen: 2 flintøxer og 1 øxe af bjergart.
1868		Kogseby, Albrecht Nielsens mark. I en høj med gravkammer fandtes bl. a. dele af 20 skeletter.
1872	A 1500	Stejlebanke ved Kirkenoret. Sleben sandstensøxe.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1880	A 4286	Hårbølle mark. En tilhugget tyndnakket flintøxe.
—	- 4326	Damme hestehave. Et ufuldstændigt forarbejde til en flintsav.
—	- 4336	Hårbølle kobbel. En sleben flintmejsel.
—	- 4996	Damme skovhave. En tilhugget flintmejsel, 3 dolke, en rygsav m. m.
1882	- 5501	Vindebæk slotshave. Flere flintøxer og dolke, en flækkeblok m. m.
1894	- 12733 og 14197	Danneskjolds samling: 79 stykker, nemlig:
		1 spidsnakket flintøxe, sleben; fra Hårbølle.
		12 tyndnakkede flintøxer, tilhugne; fra Hårbølle (3 stykker), Vindebæk (2 stk.), Tostenæs (3 stk.), Tostenæskobbel, Damme, Lille Damme og Vollerup,
		4 tyndnakkede flintøxer, slebne; fra Vollerup (2 stykker), Damme og Lille Damme.
		5 tyndnakkede øxer af bjergart; fra Hårbølle (3 stykker) og Tostenæskobbel (2 stykker).
		7 tyknakkede flintøxer, tilhugne; fra Tostenæs (4 stykker), Hårbølle Hestehave (2 stykker) og Hårbølle.
		5 tyknakkede flintøxer, slebne; fra Hårbølle, Vollerup, Tostenæs, Tostenæskobbel og Lille Damme.
		2 bredæggede flintøxer, tilhugne; fra Hårbølle og Vollerup.
		1 bredægget flintøxe, sleben; fra Vindebæk.
		1 tyknakket, trind tværoxe af flint; fra Vindebæk.
		1 skævsidet flintøxe; fra Tostenæskobbel, (tavle II nr. 16).
		4 flintmejsler; fra Tostenæs (2 stykker), Vindebæk og Vindebæk slotshave.
		3 planker af flint (forarbejde); fra Hårbølle (2 stykker) og Tostenæs.
		2 forarbejder til flintøxer; fra Vollerup og Damme skovhave.
		4 arbejdsøxer med skafthul; fra Vollerup, Askeby og Tostenæs.
		3 stridsøxer; fra Vindebæk, Tostenæs og Hårbølle.

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

- 1 forarbejde til en stridsøxe; fra Tostenæs.
6 rygsave af flint; fra Vollerup (2 stykker), Ler-
bæk (2 stykker), Hårbølle (tavle III nr. 5) og
Vindebæk.
2 flækkeknive; fra Hårbølle skov og Vindebæk
slotshave.
5 spydspidser; fra Askeby, Tostenæs, Tostenæs-
kobbøl, Hårbølle og Vindebæk slotshave.
7 flintdolke; fra Askeby (2 stykker), Hårbølle skov
(4 stykker) og Tostenæs.
1 køllehoved; fra Vollerup.
1 slagsten; fra Vollerup.
1 kugle af granit; fra Vindebæk.
1 hængekar af ler med låg; fra Hårbølle.

- 1897 A 15951 Askeby. Et forarbejde af flint til en tyknakket øxe.
1899 Rødkilde. Et særdeles tyndt spydblade fra Sketilhøjene.
En stor flække af mørkebrun flint fra Løgbjergets
fod.
1901 A 19216 Damme have. En tyndnakket, tilhugget flintøxe,
funden ved pløjning.
— - 19221 Lille Damme. En sleben flintmejsel, funden ved
grøftegravning.
— - 19224 Vindebæk. Et spydblade af flint.

Ved udstillingen i Stege 1902.

Tostenæs	Gd. Jörgen Larsen	20 stykker
—	- Jörgen Hansen	5 —
Damme	Skomager J. Hemmingsen	3 —
—	Lærer E. Petersen	1 —
—	Gd. Jens Andersen	3 —
Vollerup	- H. Jacob Hemmingsen	1 —
—	- H. Hemmingsen	1 —
—	- J. P. Nielsen	1 —
—	Pastor Rørdam	1 —
Vindebæk	Gd. L. P. Carstensen	2 —

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.		
Vindebæk	-	M. P. Madsen	1 stykker
		En smuk dolk med par lelhugning.	
Hårbølle	Gd.	A. Andersen	2 —
—	-	P. Nielsen	1 —
—	-	Christoffer Jörgensen	21 —
			(6 pilespidser)
—	-	N. Christoffer Hansen	2 stykker
—	-	Jörgen Hemmingsen	11 —
—	-	J. P. Larsen	3 —
—	-	Lars Skov	4 —
			(øxe med skafthul)
—	-	M Christensen	2 stykker
—	-	Chr. Hemmingsen	3 —
—	Hmd.	H. P. Hansen	2 —
Hårbølle kobbøl	Gd.	Hans Jensen	6 —
			(et lerkar).

De anførte udstillere er her nævnte dels for at vise, hvor udbredt den archæologiske interesse er på landet, dels for at oplyse, hvor alle disse oldsager nu findes, samt for at opfordre ejerne til at bevare dem, indtil ialfald nogle af dem kan indgå i en offentlig samling. Foruden de udstillede ting findes sikkerlig mange flere på andre hænder. Mangfoldige er sikkert også i tidens løb blevet ført bort til udlandet. Dette bør *ikke* mere finde sted!

Bogø.

- 1855 14958 Fra en høj; ved lærer Bjergen:
Øverste del af et menneskekranium efter sigende funden sammen med stensager.
- 1856 15658 Fra mark og strandbred: En sleben flintøxe, en flintmejsel og brudstykke af en lignende, en flække og en kastespydspids af flint.
- 1873 A 1599 En tilhugget, tyndnakket flintøxe.
- 1878 - 3253 Ved J. Olsen. Fra en langdysse: 2 flade, slebne flintmejsler.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1878	A 3254	Ved samme: En hulmejsel af flint.
—	- 3255	Ved samme: 3 flækker.
1880	- 4285	Matr. nr. 9 b ved gd. Hans Rasmussen: En tyndnakket, sleben flintøxe med æggen op hugget til ny slibning. Hører til et samlet fund af ialt 4 flintøxer.
—	4287	Bogø Vesterskov, ved Henry Petersen: En tyknakket, sleben flintøxe.
—	- 4306	Bogø matr. nr. 1 b; ved Henry Petersen. 2 tyknakkede flintøxer, 1 flintmejsel, 1 flække og et par lerkarskår; fundne i en langdysse, i et 5 fod langt, $2\frac{1}{2}$ fod bredt og 3 fod dybt kammer; ingen skeletrester sporedes.
—	- 3411	Bogø matr. nr. 36; ved Henry Petersen. 9 tyknakkede flintøxer, 5 flækker, 1 flintspån med skraber-tilhugning, 2 pilespidser, små brudstykker af en eller to ravperler, et ufuldstændigt, flaskeformet lerkar og skår af et lerkar; fundne i en langdysse, i et 6 fod langt, $2\frac{1}{2}$ fod bredt og 3 fod dybt kammer, ved et skelet. Langdyssen har indeholdt et andet, lignende kammer, hvori et skelet, men ingen oldsager. Langdyssen er nu fredet.
—	- 4338	Bogø matr. 106 b (Bogø Vesterskov); ved Henry Petersen. Fra en høj med to dyssekamre, begge med en kort gang. Det ene kammer var tidligere undersøgt. I det andet kammer (polygont, $7\frac{1}{2}$ fod \times $5\frac{1}{3}$ fod) optoges flere skeletter og derved en tyknakket flintøxe, en flintmejsel, en dolk, 20 pilespidser (flækkespaltere), 17 flækker, 6 flækker med tilhugning, nogle ravperler og skår af flere lerkar. I gangen til dette kammer lå et skelet og derved en tyknakket flintøxe, en ildsten, 12 pilespidser (flækkespaltere), 4 flækker, en flintspån med tilhugning, brudstykker af en ravperle og af et lerkar.
—	H. Petersens herredsberetn.	Matr. nr. 106 p. En sløjfet jættestue. Mange oldsager fundne.
1882	- 5446	Ved J. Olsen: En flintspydspids.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1882	A 5447	Ved samme: En flintsav.
—	- 5601	Ved samme: Et forarbejde(?) til en hulmejsel af flint.
1885	- 6340	Ved J. Olsen: 2 mejselformede flintstykker.
1894	- 12853	Fra Danneskjolds samling: En tyndnakket, tilhugget flintøxe.
1895	- 14156	Joh. Thomsens mark; ved en opkøber: En tyndnakket, tilhugget flintøxe.
1900	- 18393	Christen Larsen Sømands mark; ved konservator G. Rosenberg: 10 skiveskrabere.
—	- 18394	Fredet langdysse på matr. nr. 36 b; ved konservator G. Rosenberg: Under to af de væltede randstene: En tyndnakket, tilhugget retøxe af flint og en sleben tyndnakket retøxe af bjergart, begge meget anselige.

Farø.

1869	2436	} Opsamlet enkeltvis på markerne; ved J. Olsen: Nogle slebne tyndnakkede flintøxer, et par øxer af bjergart, en spidsnakket flintøxe, en del slebne tyknakkede flintøxer, nogle flintmejsler, en del spydspidser, et par rygsave, et sjældent køllehoved af flint, en stor pilespids m. m.
1877	- 2948	
1878	- 3262	
—	- 3445	
1879	- 3595	
—	- 3602	
1882	- 5365	
1883	- 5722	
1885	- 6345	
1886	- 6705	
1889	- 9531	
—	- 9566	
—	9628	

Desuden indeholder grev Danneskjolds samling ca. 825 oldsager fra stenalderen uden nærmere angivelse af findested. Af ca. 295 genstande fra stenalderen med angivet findested er ca. 280 fra Møn, ca. 15 fra det øvrige Danmark, altså kun godt 5 % ikke Mønske.

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

Måske gælder et lignende forhold for den øvrige samling. Der er oldsager af de fleste arter og former, øxer af flint og bjergart, mejsler, arbejdsøxer med skafhul, stridsøxer, spydspidser og dolke, pilespidser, rygsave, skiveskrabere, flækker, slibesten m. m. På få undtagelser nær (deriblandt 3 benodde fra allerældste stenalder) tilhøre stykkerne den yngre stenalder.

Stenaldersafdelingen i D. S. er indført under nr. A 12733—13387 og 14197—14660.

Af samlingen er hentet 16 genstande, der er afbildede. Endvidere kan fremhæves: et flintspyd (A. 14262) 36 cm. lang med paralelhugning, og en flintdolk (A 14358) 18,7 cm. lang, særdeles smuk med firsidet, nedadtil udvidet fæste.

Bronzealderen.

Den ældre del.

Uden nærmere stedbetegnelse.

1807	66	Calmettes samling: En pålstav; på den ene side to dupper, mulig rest af en øsken. Afbild. hos Paludan VI 9
1827	1777	Et øxeblad og stykker af sværd.
1831	2158	Ved amtsforvalter Paulsen: En pålstav.
1834	3344	En bronzedolk og brudstykker af ringe.
1836	3829	Ved pastor Freuchen: En øxe med skaftflader, fra bronzealderens allertidligste del, samt brudstykker af sværd.
1856	15810	Stykke af en bronzedolk.
1862	20050	Ved H. Hage: En pålstav.
1873	B 888	En lille vel bevaret dolk.
1880	- 2873	En håndledsring, hvis ender er spiraloprullede.
1899	- 6969	Ved en opkøber: en pålstav.

Når
fundet
el. inds. Proto-
kolnr.

Stege landsogn.

- 1894 B 5559 Fra Udby: En øxe med skaffflader. (D.S.)
1894 - 5681b Smstds.: Brudstykke af en halsring. (D.S.)
1902 - 7534 Svendsmark: En lille øxe med skaffflader, funden
 på en mark.

Keldby sogn.

- 1825 1379 Keldby, den største af de sydlige Trehöje; ved
 Paulsen: En pålstav med en del af træskaftef.
1859 18415 »Hulehöjen« — ved Boye: En dolkeklinge, funden
 nær höjens bund ved et ubrændt menneskeskelet,
Fundene be- der lå med hovedet i øst. Noget derfra ved rester
skrevne i An- af et andet skelet en pålstav og et stærkt opløst
naler f. n. o. sværd. I nærheden 8 andre ubrændte skeletter,
1858. hvorved dog ikke noget gravgods. Lidt højere lå
 to stærkt medtagne dopper, som mulig også til-
 høre den ældre bronzealder.
1862 20137 Klosterskov: Ved drainsgravning: En pålstav.
1894 B 5700 Keldbylille, ved Niels Hansens enke: I en grav
(1868) fandtes 1868 en spydspids (tavle IV nr. 3), en
 dolk og to brudstykker af en dolkeklinge. (D.S.)

Borre sogn.

- 1901 - 7352 Råby — ved bogholder Petersen: En dolk.

Ved udstillingen i Stege:

- 1902 Borre. Forpagter M. Jensen: Stykke af et bronzesværd.

Magleby sogn.

- 1826 1474 Mandemarke strand (Bavtastenspladsen?). Et øxe-
 blad af bronze, $4\frac{1}{2}$ " l., under en stor sten.
1834 3156 Klintholms Vængesmark, fundet år 1800: En pål-
(1800) stav, 7" l., med zirater på siderne. Fæstet og
 noget af klingens af et sværd.

Når fundet el.inds.	Proto- kolnr.	
1840	5664	Ved Freuchen: En pålstav, en knap m. m.
1859	18257	Klintholm; ved forvalter Magius: En ufuldstændig bronzekniv.
1880		Budsemarke, matr. nr. 2: En pålstav.
1882		Fra to høje på brinken af Hunesø; ved købmand J. Andersen: En bronzering.
1902	National- musæet.	Mandemarke, matr. nr. 33; ved husmændene L. C. Jensen og P. Mortensen på Claus Hansens lod: Et depotfund fra den ældre bronzealder, bestående af en meget stor böjlenål, afsluttet for enderne i kolossale spiraler; fremdeles en lignende spiral af en anden böjlenål, samt 8 ensdannede armringe, alt af bronze. Sagerne var nedlagte i et lerkar, der gik itu ved optagelsen, og hvoraf nu kun bunden er bevaret. Karret stod ved siden af en stor sten ca. 1 alen under jordens overflade. Böjlenåle af denne overdrevne form kendes iøvrigt kun fra udlandet (Tyskland), hvorfra stykkerne da sikkert er indførte. Uden forbindelse med bronzefundet lå $\frac{1}{2}$ alen ovenover dette en flintøxe fra den yngre sten- alder.

Damsholte sogn.

1848	10252	Frenderup; ved Jörgen Rasmussen: Et gravfund fra en høj: Et bronzesværd og to knive, den ene af sjeiden form med bronzehåndtag, der foroven afsluttes i et større hjul (tavle IV nr. 8). Fundne sammen i en stenkiste.
1862	20138	Hjelm; ved gårdejer Rasmussen: En dobbelt spiralfingerring af tynd guldtråd, funden på en mark tæt ved nogle sløjfede høje, hvori fandtes urner.
1869	B 368	Frenderupgård; ved hmd. P. Hansen: Et depotfund et spademål i jorden; sagerne, der lå tæt sammenpakkede, ere: Et smukt sværdfæste (tavle IV nr. 2), 2 stykker af sværdklingen, 6 pålstave

Når fundet el.inds.	Proto-kolnr.	
		(IV nr. 4), en do. med støberande, en æggende af en pålstav, en bæltekrog, en overbrudt bronze-stang, en stor, smukt orneret, spiraloprullet, tyk bronzetråd (del af en armring) og en bronzeklump fra en støbeske.
1870	B 494	Ebbelnæs; ved hmd. H. C. Rasmussen: Et i oldtiden overbrudt bronzeøxeblad med skafftflader. Bredsiderne er smukt ornerede.
1873	- 884	Marienburg mark; ved Jakob Andersen: Fra en høj, hvori 3 grave over hverandre. I den underste grav to dobbeltknapper, i den midterste et sværd med grebtunge, i den øverste to knapper(?).
1882	- 3134	Liseby, matr. nr. 6; fra en høj: 4 brudstykker af en sværdklinge.
1897	- 6698	Frenderup; ved gd. Mads Hansen: I en 4 alen dyb mose: En bronzesegl (tavle IV nr. 6). Fra Frenderup mose, ved R. Andersen, har telegrafist Petersen tidligere fået bronzesager, deriblandt en bælteplade.

Fanefjord sogn.

1850	11234	Askeby; ved gd. J. Albretsen: I en høj et stykke af en pålstav.
1858	16790	Kogseby; ved gd. H. Chr. Madsen: 3 ¹ / ₂ omgange af en smal gulds spiral, funden i jorden; tidsalderen ikke ganske sikker.
1860	19198	Vindebæk mark; ved H. J. Madsens enke: En øxe med skafftflader.
1863	20905	Hårbølle; ved hmd. Chr. Mortensen: En pålstav.
1866 (1894)	- 5706	Hårbølle: En bæltekrog.
1880	- 2287	Hårbølle, matr. nr. 7a: Klingen af en bronzedolk, der lå ved siden af et mandskelet på bunden af en høj, der udgravedes af Henry Petersen.
1882	- 3135	Hårbølle, matr. nr. 11a; ved Peter Ålemand: En pålstav, funden i en sump.

- | Når fundet el. inds. | Proto-
kolnr. | |
|----------------------|------------------|---|
| 1882 | | Liseby; ved Clemen Petersen og L. Pedersen: Et itubrukt bronzesværd fra en udgravet høj. |
| 1894 | | |
| D.S. | B 5557 | Vindebækkobbel: En øxe med skaftflader. |
| — | - 5566 | Hårbølle: En stor celt med øsken; den viser ved sin form og udstyrelse celternes udvikling af pålstavene (tavle IV nr. 5). |
| — | - 5683b | Hårbølle: Tornen til en bøjlenål. |
| — | - 5599 | Hårbølle: Et sværd. |
| 1902 | Rød-
kilde. | Hårbølle, matr. nr. 7a: I en af Keltshøjene fandtes nedenunder en stensat grav fra den yngre bronzealder et velbevaret mandskelet, men intet gravgods derved. Mulig tilhører det den ældre bronzealder. Dette omtrent fuldstændige skelet er sat sammen og opbevares på Rødkilde. (Billeder side 62.) |

Udstillingen i Stege.

- Fra gd. H. Hansen i Kogseby: En pålstav.

Bogø.

- 1878 - 1923 En pålstav.
- 1894 - 5556 Desuden indeholder grev Danneskjolds samling ca. 53 oldsager fra den ældre bronzealder uden nærmere angivelse af findested. En større del af dem hidrører dog sandsynligvis fra Møn. Der findes ca. 16 sværd (tavle IV nr. 1) og dolke, 7 spydspidser, 4 pålstave, 2 øxer med skaftflader, 3 segle, 2 knive, 2 celter, 4 knapper, 2 øxer med skaft hul, 2 niptænger, 1 bæltækrog, 2 bøjlenåle (tavle IV nr. 7) m. m.

Yngre bronzealder.

Uden nærmere stedbetegnelse.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
1807	61	Fra Calmettes samling: Et bronzestykke, fundet i en urne.
1826	1462	Ved Paulsen: En nål, funden i en urne med brændte ben i en gravhøj.
1836	3722	Ved Freuchen: En smukt orneret ragekniv med fremstilling af skib og fisk (tavle IV nr. 11), en niptang og en nål, fundne sammen i en urne.
—	3830	Ved samme: 2 niptænger og knive.
1880	B 2499	Brudstykke af en sav, omdannet til knivsblad.
—	- 2518	En bronzesav.
—	- 2874	En lille håndledsring og to små hvælvede knapper med øsken på undersiden.

Stege købstadsjorde.

1901	- 7519	Sextenjordene: Et knivsblad, funden ca. 1875 i en urne i en gravhøj.
------	--------	--

Stege landsogn.

1837	4501	Fra toppen af den af G. Hage udgravede høj med jættestue ved Stege: En itubrudt urne med låg, prydet med 4 brede firdobbelte buezirater. I urnen, der stod i en lille stenboks, lå et miniatursværd (tavle IV nr. 9), en ragekniv og en niptang (tavle IV nr. 13).
1869	- 414	Svendsmarke; ved parcelist Jens Pedersen: Ved draining en alen dybt fandtes brudstykker af et stort bronzekar med 4 korsformede beslag til to bevægelige hanke. Indeholdt en sort masse, der af finderens antagelse var aske.
1893	- 5627b	Nøbølle: En ragekniv.

D.S

Når fundet el.inds. Proto-
kolnr.

Udstillingen i Stege.

1902 Lendemarke; ved gd. Jens Hansen: En bronzegenstand.

Keldby sogn.

- 1859 18418 Keldbymagle. »Hulehøj« på A. Hansens mark; ved V. Boye. I sydostsiden af højen stod en lille stenkiste med brændte ben, hvorimellem et miniatursværd, en ragekniv, en niptang og en lille knap. I samme side af højen var der endnu to små stenkister; i den ene af dem stod et lerkar med låg (tavle IV nr. 17), fyldt med brændte ben, mellem hvilke en nål og et stykke af et knivsblad; i den anden kiste fandtes to lerkar; kun det ene af dem med låg indeholdt brændte ben og herimellem lå miniatursværd, pilespids, ragekniv og niptang. Andensteds i højen optoges et miniatursværd samt et lerkar, hvori brudstykker af en kniv og en böjlenål. Ved højens bund grave fra den ældre bronzealder.
- 1894 B 5672c Landsled: En spiralfingerring af bronze, funden i en mose.
- 5678 Tostrup: En halsring.
- - 5729 Landsled: To lerkar, det ene med brændte ben, og - 5740 fundne i en høj.

Udstillingen i Stege:

1902 Keldbylille; ved gd. Fredrik Nielsen: En bronzegenstand.

Elmelunde sogn.

- 1851 12137 Råbylille mark (Landsledgård); ved H. P. Prior. Fra den østre side af en gravhøj: En 10" høj urne med skive som låg, fyldt med brændte ben og ompakket med sten. Tæt derved stod en lignende urne, der gik itu.

Når fundet el.inds.	Proto-kolnr.	
1866	B 2	Hjertebjerg; ved Chr. Christoffersen. I en opløjet urne lå en 2 ¹ / ₂ " lang ragekniv med spor af spiralhåndtag.
1868	- 240	Nordfeldt mark. En lille rund guldplade med cirkelzirater, vistnok belægning til hovedet af en hårnål; funden sammen med nogle helt opløste bronzenäle.
1875	- 1377	Råbylille, fra en tørvemose; ved sognefoged Hans Mortensen: En böjlenål.

Udstillingen i Stege.

1902		Hjertebjerg. Gd. M. A. Nöhr: 3 bronzesager.
------	--	---

Borre sogn.

1838	4894	Skaglevadsplassen; ved Freuchen: I gangen til den nævnte jættestue stod et senere nedsat lerkar med brændte ben og et brudstykke af en bronzesav. Over dækstenen til jættestuen fandtes en dolkeklinge, 2 spiralfingerringe og et brudstykke af bronze. Henførelsen af disse sidste 3 sager til den yngre bronzealder er ikke helt sikker.
(1899)	Rødkilde.	Fra samme plads hidrører en smuk böjlenål, en ragekniv, en dobbeltknap og en lang nål.
1859	18904	Ålebækgårds mark. Fra en gravhøj: Et urnelåg af ler, en lerskive, 2 arminge, en nål og en syl.
1885	- 3575	Råby; ved gd. Anders Jensen og Jens Strandskov: I siden af en bakke 3 mindre firkantede sten-kister. I den ene kiste fandtes et firkantet lerkar af omstående form med låg, 10 ¹ / ₂ " l., 4" br. og 7" h. (tavle IV nr. 18); i dette kar lå mellem brændte ben en ragekniv; i låget findes aftryk af bygkorn. I hver af de to andre sten-kister fandtes et lerkar med brændte ben, men intet gravgods.
1890	- 4916	Ålebæk mark; ved H. Hage: Et lerkar, en nip-tang og en syl, fundne sammen.

Når
fundet
el.inds. Proto-
kolnr.

Magleby sogn.

- 1809
(1789) Pastor Gad indberettede 1809, at der på Busene mark for 20 år siden var sløjfet adskillige høje og gravkamre og der fundet lerkar, nåle og ringe af bronze og jern, samt runde og kantede mønter; noget heraf har altså tilhørt jernalderen. De fundne sager var brugte som legetøj og forsvundne.
- 1809 348 Klintholm; ved forvalter Dorph: 2 nåle, knap, kniv og pilespids, fundne i jorden.
- 1822 ? Budsemarke, matr. nr. 12. Bronzesager fra 2 høje.
- 1833 2756 Sømarke, under en stor sten: Et ufuldstændigt, men iøvrigt velbevaret bronzesværd af sjelden form. Fæstet afsluttes foroven i to spiraloprullede, smalle bånd. Dette sværd er indført fra det sydlige udland.
- 1845 8630 Liselund. 2 store spiralarmbånd, det ene med 11, det andet med 14 vindinger, samt en håndledsring, fundne ved tørveskæring. Det ene armbånd er bortbyttet.
- 1850 11245 Slotsgavlene; fra »klintekongens høj«: 2 brudstykker af en håndledsring, et stykke af en spydspids, en 3¹/₂" l. nål med knapformet hoved, hvorpå cirkelzirater, og en lille bronzekam med bøjle, hvori 4 små spiraler; fundne med brændte ben.
- 1857 ? Klintholm, Gunildsbjerg; ved forvalter Magius: I en høj med en grav, fyldt med brosten, fandtes et sværdfæste, niptang, nål og stangknap.
- 1859 18257 Klintholm; ved Magius, fundne i flere urner: Ragekniv, pilespids, sav, syl, synål, nål, stangknap, 2 niptænger og 2 håndledsringe.
- Fundene be-
skrevne i
Ann.f.n.o.
1858. Sømarke ved Lilleskov. En gravhøj med jættestue på gd. Henrik Jensens mark, undersøgt af V. Boye. I højens østlige og sydlige side fandtes 3 grave fra yngre bronzealder, nemlig: 1) et lerkar med brændte ben, hvorimellem en bronzenål; 2) do. med do., hvorimellem et stykke af et

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
		miniatursværd, en kniv og 2 stykker af en syl;
3) en lille stensat kiste med brændte ben, hvori-
imellem en ragekniv og en niptang.
1874	B 1088	Mandemarke strand, fra en stor høj øst for bavta-
stenspladsen: En $3\frac{5}{8}$ " l. ragekniv og en $2\frac{1}{2}$ " l.
niptang, fundne sammen med brændte ben ved
en sten i højen.
1880	- 2261	Budsemarke, matr. nr. 2 ved grøftegravning: En
$2\frac{1}{4}$ " l. celt med øsken.
—	- 2277	I en urne: En lille arming, hvis ender er op-
rullede i spiraler.
1903	National-
musæet.	12. Juni 1903 gjordes på gårdejer Jörgen Peter-
sens ejendom, matr. nr. 7 af Busene, et særdeles
interessant fund fra bronzealderens allerseneste tid.
I den sumpede lavning, der fortsættes vesten om
Busene have, ca. 1000 alen vest for J. P. Jensens
høj, stødte man ved grøftegravning på en gammel
ellebul. Denne, som var hul og tilhugget for-
neden, var i oldtiden sat ned gennem et lerlag i
overfladen af et lag stærkt vandførende kviksand
og ompakket med sten. Selv tjente bullen som
gemmested dels for adskillige dyreknokler, især
af oxer, nogle dog af får, svin og hest, dels for
en lille række bronzesager, der igen var samlede
i hinanden. Der optoges et stort, smukt orneret
hængekar; indeni det lå 3 lange ensdannede spi-
ralarmbånd og dækkende over dem en anselig,
højt hvælvet bælteplade. Over denne igen var
der lagt et mindre hængekar med bunden i vejret;
dette kar hvilede i mundingen af det store hænge-
kar som en art låg. Bronzesagerne høre alle til
de smukkeste og anseligste i deres art. Det må
formodes, at knoklerne og bronzesagerne er ned-
lagte i træbullen som offergave til guderne. Se
billederne i teksten side 72.

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

Damsholte sogn.

- 1807 51 Fra Calmettes samling:
Brudstykke af en kniv, funden i en urne med
brændte ben.
- 63 Fra samme:
2 bronzeknive. Tidsbestemmelsen ikke ganske
sikker.
- 1833 2755 Marienborg, funden ved grøftegravning:
En stor halsring af bronze med en tyk, massiv,
skråriflet bøjle, der ender i to ovale, ornerede
plader; lukket dannes af to brede spiraloprulninger.
Hører til de anseligste halsringe i sin art (tavle
IV nr. 14).
- 1856 15393 Hjelm; ved gd. N. Chr. Hansen:
3 brudstykker af guldbelægning til en armring.
- 1862 20136 Frenderup; ved gd. Rasmus Hansen:
En bronzehalsring fra en mose dybt nede.
- 1880 B 2262 Frenderup, »Kejserhøj«; ved gd. H. Rasmussen:
En 4" lang niptang og en neglerenser, fundne
sammen.
- - 2270 Sparresminde; ved Henry Petersen:
Fra en høj i en lille stenkiste med brændte ben:
En 2 $\frac{1}{2}$ " lang nål med guldbelagt hoved.
- 1887 - 3747a Sparresminde; fra en høj:
Et lerkar med brændte ben og hvælvet låg; karret
gik itu ved optagelsen. Intet gravgods.
- 1902 - 7533 Sprove; ved bogholder Petersen:
En celt, funden på agerjord.

Fanefjord sogn.

- 1842 7047 Tostenæs kobbel; ved parcelist Svend Christof-
fersen:
En kostbar og sjelden armring af guld med en
meget bred, orneret bøjle og to større endeknopper.
Metalværdi 295 kr. (billede i teksten, side 69).

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
Ca. 1850	H. Petersens herredsb.	Store Damme matr. nr. 9 a. I en stor høj fandtes urner, en bronzeknap og en guldring.
1868	B 249	Hårbølle nr. 7 a; ved gd. H. J. Carstensen: En cylinderformet urne med lerskive (vistnok del af et låg) og brændte ben.
—	- 250	Hårbølle: Et urnelåg af ler med dobbelt fals.
1872	- 853	Hovmarken; ved gd. Hemming Pedersen: En bronzehåndledsring fra en urne på bunden af en høj.
1880	- 2271	Hårbølle matr. nr. 56. Fra en høj, der indeholdt 3—4 urner: En nål med lang tværstang, et brudstykke af en arming og brudstykke af en malle(?). Nålen og ringen lå sammen.
—	- 2274	Hårbølle nr. 56: En celt med øsken.
—	- 2275	Hårbølle nr. 7 b, fra en høj med ialt 5 urner: Ragekniv af ejendommelig form (tavle IV nr. 12) og en nål, fundne i en urne med brændte ben.
—	- 2278	Hårbølle nr. 7 a; fra et par gravhøje: I en urne fandtes en ragekniv og en niptang; i en anden brudstykke af et dolkformet knivsblad (miniatursværd?), stykker af en eller to syle og en lille fingerring.
Fra andre urner i samme høje hidrøre et stykke af et knivsblad og af en sav samt et stykke af et urnelåg af ler.
—	- 2694	Sammededs ved H. J. Carstensen: Et lerkar med låg fra en høj; denne indeholdt flere urner med bronzesager, der indlemmedes i Danneskjolds samling.
1894 (1866)	- 5707	Hårbølle: En fingerring af bronze.
D. S.		
1894	- 5713	Do. : En niptang og en syl, fundne sammen.
—	- 5725	} Do. : 3 lerkar, fundne i samme høj.
—	- 5736	
—	- 5744	
—	- 5735	

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
1894 (1868)	B 5733 - 5734	} Hårbølle, gd. H. J. Carstensens mark: 3 lerkar, de to med låg og brændte ben.
D. S.	- 5741	
1898	- 6779	Hårbølle, fra en høj: Et lerkar med brændte ben og to brudstykker af en håndledsring. Karret var omsat med flade sten.
1900	- 7345	Askeby, »Bagnhøj«: I højens sydlige side fandtes to grave; i den ene miniatursværd, ragekniv og niptang; i den anden en spiralarmring.
1902	Rødkilde	Hårbølle. I en af Keltshøjene, der blev sløjfet, var øverst en stensat grav med brændte ben (billede i teksten, side 62); derved fandtes en bronzehåndledsring og en itubrudt dolk.

Udstillingen i Stege 1902.

Hårbølle, gd. Hmg. Hemmingsen:
En bronzekniv.

Bogø.

1870	B 562	En celt med øsken.
1880	- 2288	Matr. nr. 18 b, fra en lille høj: En ragekniv og en niptang; de lå i en urne, hvori der efter sigende også fandtes en jernnål.

Desuden indeholder Danneskjolds samling ca. 108 oldsager fra den yngre bronzealder uden nærmere angivelse af findested. En større del af dem hidrører dog sandsynligvis fra Møn. Der findes ca. 4 sværd og dolke, 7 miniatursværd, 9 rageknive (deraf en med skibsfremstilling), 12 niptænger, 5 syle, 20 nåle (tavle IV nr. 15), 9 celter, 3 halsringe, 7 armringe, 2 spydspidser (deriblandt en sjelden smuk og stor (B 5691, afbildet tavle IV nr. 10)), et hængekar (B 5682, afbildet tavle IV nr. 16), 2 pilespidser, 8 knapper, 1 synål, 1 hammer, 1 hængeplade vistnok til et bidsel m. m. samt 13 lerkar.

Når
fundet
cl.ind.s.

Proto-
kolnr.

Jernalderen.

Den förromerske tid.

Ca. år 400—Chr. føds.

- 1826 1471 Keldby; ved amtsforvalter Paulsen:
En bronzespand af udmærket arbejde med ciselerede
palmetteornamenter under øsknerne til hankene.
Foden mangler; af Græsk arbejde. Oppløjet i nær-
heden af Trehøje (tavle V nr. 1).
- B 1472 Keldby; ved samme:
En smuk bronzehalsring med store kugleformede
endeknopper, der er prydede med triskele mønster
(tavle V nr. 2); fundet mellem »Trehøje« og Gam-
melborg.

Den Romerske tid.

Chr. føds. til 3die årh.

- 1807 51 Calmettes samling. Et lille velbevaret lerkar med
hank, afbildet hos Paludan V—3. Efter beret-
ningen indeholdt det brændte ben og en lille
»kobberkniv«, men dette sidste må bero på en
forvexling, idet den pågældende kniv hidrører fra
den yngre bronzealder, se side 165.
- 59 Fra Calmettes samling.
(5210) En jernfingerring med en rød carneol, hvori ind-
skåret en Æskulapfigur med stav. Da ringen så-
ledes var Romersk, blev den overladt biskop Mynter-
ter; men da den er opgravet i en gravhøj på Møn,
blev den 1839 tilbagekøbt på Mynters auktion.
- 1833 2761 Hjertebjerg fra en mose.
En tensten af sandsten, 1 $\frac{1}{2}$ " stor, med rundt
løbende zirater.

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
1850	11229	Askeby; ved gd. Jakob Albretsen.
En ufuldstændig bronzespand af Romersk arbejde. Hankens ender er formede som dyrehoveder, og hankebeslagene viser menneskehoveder mellem udskydende arme, der er formede som dyrehoveder. En ufuldstændig Romersk bronzekasserolle. En bronzeknap med sølvstriber; et stykke af en böjlenål af bronze.
1870	C 773	Keldbylille grusgrav, (Gammelborg); ved dr. Henry Petersen:
To grave med ubrændte lig, 70 alen fra hinanden. Ved det ene skelet 3 böjlenåle af bronze (fibula), den ene med sølvzirater (tavle V nr. 7 a); ved det andet skelet en tensten af ler.
1871	- 1093	Sammesteds; ved grusgraver L. Jensen:
Ved fødderne af et ubrændt skelet stod et kedelformet bronzekar uden bund. Bronzebeslag til to drikkehorn med kæder og to böjlenåle af sølv og bronze (tavle V nr. 7 b).
1871	- 1098	Sammesteds; ved Henry Petersen:
En lerperle (ténsten) formentlig funden sammen med lerkarskår ved et ubrændt skelet tæt ved det ene af de to skeletter, der fandtes år 1870. Da fandtes endnu en af de sydlige »Trehöje«.
1876	- 2287	Sammesteds; ved grusgraver I. P. Brun:
To velbevarede böjlenåle af bronze, fundne liggende på brystet af et ubrændt skelet.
1883	- 5015	Cathrinedals mark i en grusgrav nord for indkørselsvejen; ved proprietair Christensen og dr. S. Müller:
Formentlig 2 ubrændte skeletter og derved en Romersk bronzekasserolle (tavle V nr. 4), drikkehornsbeslag med kæde (tavle V nr. 9) 2 sølvnåle, 1 sax af jern, en hængedup af bronze (V nr. 6), en guldberlok, et remspænde af bronze (V nr. 5). Endvidere 2 lerkar og ryghvirvler af fisk. 5 alen derfra et tredie skelet med hovedet i nord; derved intet gravgods.

Når fundet el. inds.	Proto- kolnr.	
—	C 7467	Provstegården i en grusgrav ved landevejen:
(1894)	D. S.	En Romersk bronzekasserolle (V nr. 3).
1887	- 5773	Røddinge; ved en opkøber:
		En Romersk bronzekasserolle og to smukke drikkehornbeslag af bronze formede som oxehoveder (V nr. 10).
1894	- 7484	Råbylille. En ténsten af ler.
	D. S.	
1898	Rødkilde	Grusgraven på Rævebjerg: En ténsten (V nr. 8).

Folkevandringstiden.

3die til 5te århundrede.

1807	52	Calmettes samling. En grav på Ebbelnæs mark: Et smukt orneret lerkar fra en stensat grav. Afbild. hos Paludan V 4. I karret fandtes efter sigende en »kobberkniv«.
1826	1473	Bidsinge mark; ved amtsforv. Paulsen: Et bidsel af bronze, bestående af mundbid og to store ringe, hvori dels hængeskroge til fastgørelse af hovedtøjets remme, dels stykke af en metalkæde, hvorved tømme har været fæstet, m. m.
1851	11797	Keldby, oppløjet på marken af A. H. Nöhrens søn (senere folkethingsmand H. J. Nöhr): En båndformet guldfingerring.
1856	15563	Sønder Vestud; ved Michael Jensen fra en vandning på Niels Larsens mark: En stor guldfingerring.
—	15662	Farø; ved lærer Bjergén, Bogø: En $3\frac{3}{4}$ " lang skyttelformet ildsten.
1868	C 160	Svendsmarke; ved gd. Niels Jörgensen: En guldfingerring, funden ved harvning.

Når fundet el. inds.	Proto-kolnr.	
1870	C 647	Svendsmarke; ved parcelist J. Pedersen:
Oppløjet en 1" stor glasmosaikperle, afdelt ved røde linier i firkanter, gule og blå kvadrater.
1875	- 2034	En skyttelformet ildsten.
1880	- 4086	Askeby; ved gd. Albret Jakobsen fra en sandgrav på toppen af en banke, som før har været 2 alen højere:
En halsring, Romersk knap (*bulla«), böjlenål, nål og spiralfingerring, alt af bronze; 2 mosaikperler, 16 forskelligt farvede glasperler, 4 ravperler. Alt tæt sammenpakket; derved optoges en menneskekæbe.
1894	- 7581	Tre skyttelformede ildstene, fundne ved Tostrup, D. S. Hårbølle og Tostenæs.

Efterromerske tid.

5te til 8de århundrede.

1820	216	Nordfeldt; ved geheimeråd Bülow:
En guldrakteat, funden 1802, den første af sin art, forestillende en figur med en fork (Billede i teksten, side 118).
1842	7048	Råbylille; ved skrædder Lars Jensen:
Glat guldfingerring, funden i jorden. (Mulig dog folkevandringstid).
1898	Rødkilde	I grusgraven på Rævebjerg er fundet flere ubrændte skeletter med hovederne mod nord uden noget gravgods.
De (langhovedede) kranier opbevares på Rødkilde. Henførslen til efterromersk jernalder er ikke sikker.
1903	Nationalmusæet	Elmelunde; ved gd. Jörgen Jörgensen:
Sværd, skjoldbugle og skjoldhåndtag, alt af jern, samt nogle nagler med stort, tinbelagt orneret hoved, der har tjent til buglens og håndtagets befæstelse på skjoldet. Sagerne er fundne i toppen af en bakke syd for gården, i en stensat grav,

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

hvor de var nedlagte ved et ubrændt skelet, der lå udstrakt med hovedet i nordost. I graven lå desuden enkelte dyreben og lerkarskår.

Gravfund fra den efterromerske periode er udenfor Bornholm yderlig sjeldne.

Vikingetiden.

Sde til 10de århundrede.

1811	641	Stege mark: Nogle små stykker af ituhuggede sølvringe.
1831	2155	Råbylille; ved gd. Hans Hansen (nu Bråkildegård) og amtfv. Paulsen. Ved grøftegravning i en sveje øst for gården fandtes et særdeles smukt og rigt orneret guldarmbånd (V nr. 11), metalværdi 121 kr. En tro kopi heraf findes på Rødkilde.
1838	4632	Råbylille; ved hd. Morten Christoffersen: Et stort pladeformet sølvspænde med runde zirater, i hvis midte dyrefigurer.
—	4633	Smstds.; ved gd. Hmg. Rasmussen: Et dobbelt-skallet ovalt bronzespænde, forgyldt, belagt med sølvtråde. Den øverste plade er gennembrudt arbejde (tavle V nr. 12).
1844	8427	Tostrup; ved gd. Christen Rasmussen: 3 spiral-armringe af sølv, den ene med 3 omgange, de to andre hver omtrent med to omgange; en håndledsring af sølv og et brudstykke af et beslag eller spænde af sølv.
—	8532	Marienburg mark. En spiralfingerring af sølv med dyrehoveder.
1853	13172	Hjelm, fundet i jættestuen: En jerncelt, mulig noget ældre end vikingetiden.

- | Når fundet el. inds. | Proto-
kolnr. | |
|----------------------|-------------------|---|
| 1859 | 18412 | Keldby præstegård; opløjet på marken: En $2\frac{1}{3}$ " l. bronzenögle med 3 tapper på kammen; det ringformede hoved er prydet med to dyrehoveder. |
| 1871 | C 1092 | Hjelms mose: En jerncelt (V nr. 14). Mulig noget ældre. |
| 1874 | - 1774
og 1801 | Mandemarke strand: Et stort guld- og sølvfund fra bavgastenspladsen ved Bröndehøj skandse, et af de betydeligste smykkefund fra vikingetiden. Under en af stenene, der endnu er bevaret på sin plads, fandtes nedlagt:
En over 2 alen lang sølvkæde, der ender i to dyrehoveder efter tidens smag. I munden bærer de en ring, hvori hænger en lille hammer, der utvivlsomt forestiller Thors hammer, Mjølknir (samme hammertegn kendes fra flere samtidige fund). (Billede side 124.) Hammeren såvel som dyrehovederne er prydede med guldindlægning. Et brudstykke af en anden lignende sølvkæde, hvorpå sidder en stor sølvperle. En sammenlukket sølvring, hvorpå der også hænger et Thorshammertegn af sølv. 3 guldarmringe, 7 sølvarmringe, den ene med trekantzirater. Flere brudstykker af sølv. Metalværdien var 560 kr. Finderne var nogle stenhuggere, der vilde bruge bavgaststenene til en bygning. Forvalter Brönnum på Klintholm lod stedet undersøge. |
| 1880 | - 3933 | Borre sømosebred; ved gd. L. P. Larsen, Ålebæk. Samlet fund af smedeværktøj, der består af en stor ambolt (V nr. 16), en smedetang, en stang til at slå huller med, en svær rasp, et hammerhoved, en indretning til at slå sømhoveder i, to knive, to øxer (V nr. 15), to brudstykker af sværd m. m., alt af jern. Sagerne lå tæt sammen i ca. 2 alens dybde og fandtes ved at grave en skelgrøft i mosen, 70 al. fra den fordums søbred. |

Når
fundet
el.inds. Proto-
kolnr.

Uvisst afsnit af jernalderen.

- 1755 skal der ved Stege være fundet og indsendt 3 svære guldringe (Paludan).
- 1807 67c Calmettes samling. To små sorte lerkar.
- 1831 2156 Damme; ved H. J. Povlsen: En meget stor, aflang ravperle med gennemboring påtværs; heri sidder en kort bronzestift. Finderen fik herfor en sølvskuepenning.
- 1870 B 530b Farø; ved J. Olsen, opløjet på matr. nr. 1: En 3" høj kvindelig figur af bronze, plumpt arbejde (V nr. 17). Om halsen to vredne ringe; mulig antydning af livbånd. Blev tidligere på grund af halsringene henført til bronzealderen (derfor B), men stammer snarere fra den yngre jernalder.
- 1876 C 2167 Farø; ved J. Olsen: En hvæssesten.
- 1894 - 7465 Fra en høj ved Landsled: Et meget tykvægget D.S. lerkar med brændte ben. Tilhører snarest den yngre jernalder.
- 1897 - 9106 Fra slutningen af oldtiden eller måske fra middelalderen hidrører et fund i stranden ca. 100 alen sydvest for Danmarksholm, ikke langt fra Hølen, optaget og indsendt af skipper Johan Pedersen af Sageby. Det er et *sideror* af træ, ca. 5½ alen l., indtil 15" br. og 1—7" tykt, med to huller til at binde det ved fartøjets højre (styrbords) låring.
- 1899 - 9505 Stege, ved kloakgravning, sammen med dyreknokler: Et af en rådyrtak dannet ornamentstempel. Takkens længste fremskydende spids er lige afskåren, og i den derved fremkomne flade er der indskåret en korsformet figur. Tilhører dog mulig historisk tid. (Se årbøger f. n. o. 1900 s. 187.)
- 1901 10264 Ved Kn. Sadolin. Et aflangt, buet jernstykke, nærmest af form som et sværd; fundet i havet ved stranden ud for »Taleren«.

Når
fundet
el.inds.

Proto-
kolnr.

Desuden indeholder grev Danneskjolds samling henved 50 genstande fra jernalderen uden nærmere angivelse af findested, største delen sandsynligvis fra Møn, nemlig: Et bronzekar med riflet side, 8 lerkar fra Romersk jernalder og folkevandringstiden, 2 halsringe, 3 böjlenåle, millefioriperler, mange ténstene, væverskyttelformede ildstene, samt fra vikingetiden et skålformet spænde og en bronzøgle (V nr. 16).

Fortegnelse

over Mønske fortidsminder,

såvel de nu bevarede, som de, hvis plads i 1880 kunde påvises. Fortegnelsen er fortrinsvis et uddrag af den ved dr. Henry Petersen og kaptein A. P. Madsen i 1880 optagne herredsbeskrivelse med adskillige rettelser og tilføjelser; men den er dog næppe endnu ganske fuldstændig.

Stege by.

Om fæstningsvolden se Læssøes indberetning (trykt nedenfor) samt Stege bys bog, ligesom om Rødstenskapellet, St. Jørgensgården og et teglværk se anførte sted side 122, 136, 169.

Matr. nr.

Præstegårdsjorden.

- En høj tæt ved gården og landevejen — *bør bevares.*
En høj — 5 alen høj — i provstelukket — *ligeså.*
12 a En nedpløjet banke, hvis navn »Østerhøj« tyder på en gravhøj.
14 (*Cathrinedal*). En høj syd for haven, bevoxet med træer, nu iskælder — *bør bevares.*

Hegneden.

- 6 a En nedpløjet høj.
7 a Rest af en stor høj.
10 En nedpløjet høj.
38 Rest af en stendysse, benyttet som fårefold.
På småodderne i nordvest »Vejlehøj« nedpløjet og en mindre høj ved stranden.
På »Svinerumpen« et stenaldersfund, måske boplads.

Ulfshale.

Yderst ved strømmen ligger en vel bevaret skandse fra 1807.

Matr. nr.

Udby.

- 1 a e »Björnsbjerg« fra bronzealderen, sløjfet.
Jættestuen i en nærliggende høj, sløjfet 1826.
- 1 a g En mindre høj, sløjfet.
- 13 »Sildestihøj« med stenaldersgrav; sløjfet ca. 1850.
- 16 a »Skovhøj«, nedpløjet; har havt to rækker randsten.
- 25 Af »Trehøjene« er kun en tilbage — *bør bevares* og renses for krat. Rest af en anden i skellet til nr. 14. Der er funden bronzealderssager.

Hovedskov.

- 1 I gården findes som vandtrug en døbefont af granit med tovsnoet rand. Den siges at stamme fra Spejlsby kloster.
— *Bør bevares.*
- 2 a En sløjfet høj.
- 3 a og c 5 nedpløjede høje fra bronzealderen.
I økonomisk magasin for 1757 berettes, at en daglejer fra Stege 1755 gik ud i den nærmeste skov (formodentlig Hegnede eller Hovedskov) for at bryde træerødder op, og fandt da under en sådan 3 massive guldringe, af hvilke en vejede 7 lod, uden mindste zirat. Disse ringe blev sluttelig indsendte til »fiskus« (statskassen). Er de omsmeltede eller bevarede?

Koster.

- 2 Ved vasen Carl den tiendes skandse, nedpløjet, men formen kan skimtes.
Kystfundene i Koster vig, se kortskitsen side 24.

Lendemarke.

- 4 Bag byen ved Noret er fundet rester af et middelalderligt teglværk (Anders Billes?). Grunden af kampesten, 12 alen i firkant; halvbrændte munkesten.
- 2 d »Danerhøj« med bronzegrav, står åben. — *Bør bevares.*

Nøbølle.

- 4 b »Hønehøj« — på Læssøes kort, nu nedpløjet.
- 5 b »Jordhøj« (udskift. kort har »Hjortehøj«, Hjordehøj?) med *fredlyst* jættestue. Kammeret er 32' langt, ca. 7' bredt,

Matr. nr.

indknebet på midten, 5' højt. Gangen mod sydost er 25' lang med en dørkarm af kløvede sten, 4de sidesten til venstre har 7 skålformede fordybninger. (Se tavle I 2 og 3). Udgravet af G. Hage 1837.

»Sognehøj« (kortet har »Sovehøj«), tæt nord for Jordehøj, havde et lignende kammer, som dog blev fuldstændigt sløjfet. Indholdet af disse to høje danner et stort samlet fund i musæet.

På »Solskinsbakken« har været en høj.

- 6 En stor høj, »Bavnehøj«, indtaget som udsigtshøj i Nøbøllegårds have. — *Bør bevares.*

»Huggeshøj«, nedpløjet ca. 1870.

»Galgebakken« er måske en naturlig banke.

- 8 En høj — på Læssøes kort — forlængst sløjfet.

- 9 Boldtpladsen ved Rødkilde har haft hustomter fra den yngre stenalder.

- 10 »Ålehøj« skal have haft gravhøj.

» »Øde kirke« på den store Hvidtebanke har haft et middelalderligt kapel med en kirkegård, der strakte sig ind på nr. 11. 1898 fandtes et stykke af kirkegårdsmuren og mangfoldige begravelser. På kirkegården fandtes tomten af en stenalderbegravelse, i bunden en stenkiste med mange oldsager, undersøgt af assistent Hertzprung. Stenkisten er opstillet på den forbiløbende grøftevold, hvor navnet øde kirke er malet på en sten. På samme plads har tidligere været mægtige stenaldergrave, hvorfra stenene er bortførte for over 50 år siden.

» På »Rævebjerg« er fundet flere stenalderboplads og i grusgraven adskillige skeletter, formentlig fra efterromersk jernalder.

I skellet til nr. 11 findes rest af »kong Syrs høj« eller Syderhøj med smuk udsigt. — *Bør bevares.*

- 11 »Mortens høj« mod nordvest har haft et stenaldergravkammer, nu sløjfet.

I en grusgrav mod sydost er fundet mange skeletter.

- 13 »Møllehøj« har formodentlig haft en gravhøj, før møllen blev opført.

I en sveje mod øst ved nogle flade stene er fundet metalsager, der indsendtes til musæet.

Matr. nr.

- Midt på lodden har ligget nogle stenrækker fra s. o. til n. v. Langdysse?
- 14 Navnet »Syvhøj« ved landevejen henviser til 7 høje. Kortet har foruden de ovennævnte: Sødskenshøj, Eskehøj, to Gedemosehøje, Tverhøj, Hundshøj. I de sløjfede høje er funden bronzesager. Ifølge Paludan lå der 1804 på Nøbølle mark et lille gravkammer, $3\frac{1}{2} \times 2$ alen, som dengang kaldtes »bagerovnen«. En lignende nævnes ved Nordfeldt.

Bidsinge.

- 1 »Bavnehøj«, sløjfet, bronzefund.
En anden lille høj er sløjfet mod n. o.
En dysse ligeså mod n. v. med stenkiste.
- 22 »Bøgehøjene«, sløjfede.
- 3 a Tre tomter af høje på rad, den sidste sløjfet 1869.
- 4 a Her var 1880 endnu 7 høje i flugt, men de to vestlige stærkt angrebne; fundene henviser til bronzealderen. De fleste er endnu nogenlunde bevarede og har en pragtfuld beliggenhed. Da det nu er Møns smukkeste højgruppe (tavle I nr. 5), bør den absolut *bevares*.
- 12 »Pengeshøj«, sløjfet.
- 13 »Askebjergshøj«, sløjfet 1851, indeholdt en stenstue fra stenalderen.
- 14 b En sløjfet stenalderhøj.
- 15 »Grydehøj« og 2 andre høje, forlængst sløjfede.
- 23 En stendysse og en høj, sløjfede.
- 24 c To høje nedpløjede.

Tøvelde.

- 1 a Sløjfet »Skulkehøj« med indgang og jættestue, hvis stene blev skudt i stykker til gærder. Nogle lerkar indsendtes til musæet.
- 4 d En høj sløjfet.
- 8 »Stenshøj« og »Lykkehøj« nedpløjede for ca. 50 år siden. 1809 beretter provst Stauning, at der ved Tøvelde strand var et mægtigt fritstående »alter« (☉: gravkammer), hvis overligger 16 heste ikke kunde slæbe.

Matr. nr.

Svendsmark.

- 11 c En nedpløjet høj.
 5 Ved hovedvejen i skellet til nr. 10 i Tostrup findes en i n. til s. langstrakt gravhøj, »Lundehøj«. Der har gentagne gange været gravet i den, hvorved fandtes et gravkammer, der er faldet sammen, samt et sidekammer, der kaldtes »røggkammer«. En undersøgelse heraf vilde være interessant. — *Bør bevares.*

Keldby sogn.**Keldbymagle.**

- 11 Af de berømte to par »Trehøje«, som alle endnu 1820 var bevarede (se Gammelborgsskitsen), var 1880 endnu den nordligste tilbage; nu er også den forsvunden. Indholdet viste hen til bronzealderen (til hvilken »Trehøje« i reglen henhører), medens der øverst fandtes en trækiste fra jernalderen.
- 12 Den store »Hulehøj«, sløjft 1859 under tilsyn af assistent V. Boye. I bunden grave fra ældre bronzealder. »Thinghøj« ved vejen er også sløjft; det er formentlig denne, der af præsten C. A. Lund i 1808 omtales som »et stort thingsted«, hvilket da nylig var ødelagt. Ved Norets strand ligger et lille krat, der synes at have kendt bedre dage, og derudenfor i selve strandbredden ligger den gamle *helligkilde*, hvorefter byen har navn. Den fortjener at istandsættes og *bevares.*
- 7 Tomt af en høj sås her i 1808.
 Præstgd. Tomt af »Adersenhøj« ligeså.
 »Alversenhøj« skal have ligget sydost for »lukket«.

Keldbylille.

- 13 Også de sydlige »Trehøje« er nu forsvundne. Den nordligste og største var 100 alen i længden og 8—9 alen høj. I den fandtes 1825 nederst en stenkiste fra ældre bronzealder, og deri en pælstav med rest af *et træskæft*, der første gang viste pælstavens anvendelse som øxe. I *samme* kiste fandtes to flintknive, et af de få eksempler på samtidig anvendelse af flint og bronze.

Matr. nr.

En høj er sløjfet ved vestre skel.

Foran i grusgraven ligger det ovenfor omtalte *Gammelborgs voldsted* (bill. s. 59) — *bør delvis bevares.*

Lige overfor på den anden side af vejen »Lillehøj« (bronzefund).

I skellet mellem Keldbylille og Tostrup lå endnu 1808 en høj, kaldet »*Skullebjerg*«, der ved den ældste kendte Danske åstedsforretning 1290 blev grændseskel mellem byerne. Stedets navn er endnu kendt. »Stenabilden« er derimod forsvunden.

Tostrup.

- 9 Rester af en langdysse fandtes 1808.
 11 a »Ravnstedhøj« forlængst sløjfet.
 13 En 6 alen h. gravhøj, afgravet fra alle sider.
 » Syd derfor en sløjfet bronzealdershøj.
 Ved Oddermosehusene blev ca. 1865 sløjfet et 10 alen langt gravkammer fra stenalderen. Ved strandkanten er fundet »en krukke med penge«.

Pollerup.

- 16 »Hundrehøj« sløjfet 1840; der fandtes bronzesager.
 36 (nu under Landsledgård). En høj ryddet ca. 1865. Deri bronzealdersurner, som telegrafist Petersen fik. Deromkring er ryddet 3 andre bronzealdershøje.

Spejlsby.

- 2 I havepladsen er endnu den delvis planerede tomt af en gammel med grave omgivet gård kendelig. Klosterets borggård? eller en ældre herregård? Hovedpladsen er et rektangel i ø. til v., 150' × 68'; i øst skal den ved en stenbro være forbunden med den plads, hvor nu bygningen er opført. Gravene er 29 á 30' brede. En rund nu til lysthøj omdannet 29' bred høj i 45' afstand fra hovedpladsen skal have hørt med til borganlægget. Dette bør undersøges og *bevares.*
 3 I skellet til nr. 2 ses gamle murstensfundamenter. Syd for gården har været vold og grav. Ved gravning nord for gården er oftere fundet skeletter, efter beskrivelsen i sten-

Matr. nr.

satte grave fra middelalderen. I haven findes en 2' 9" høj sten med en 4^{1/2}" dyb kumme foroven (vievandskar?). Gårdens beboere har rett til de øverste (våbensmykkede) stole i Keldby kirke.

Om selve klosteret med kirke og kirkegård har ligget her, bør undersøges, og resterne *bevares*.

- 4 Ved gravning i marken er fundet potteskår, kul og dyrebene. Formentlig en boplads.
6. Denne gård er vistnok den gamle herregård »Holmegård«. I Spejlsbylukke (skov) en høj.

Klosterskovgård.

Nord for gården er det ovenfor omtalte kystfund fra den ældre stenalder gjort i en strækning af 200' langs den indre kystlinie.

Ullemark.

Et sted på byens jorde er fundet skeletter under en stor sten.

Ifølge Viborgs beskrivelse skal der først i det 17de årh. i Keldby sogn være fundet et »firkantet bronzekar« og deri et »guldsværd«, der leveredes til lensmanden, P. Basse.

Elmelunde sogn.

Elmelunde.

Indkørselen fra landevejen til byen kaldes endnu »borgelødet«. På kirkegården øst for koret ligger en stor rund jordhøj. Ved gravning heri har man tidligere fundet murværk; ca. 1650 fandt degnen her i en lille teglstenskiste en flere tommer stor grøn sten med hvide og gule pletter, der ansås for Ægyptisk porfyr (»verde antiquo«). Dr. Henry Petersen antog snarest, at man her vilde finde fundamenter af et rundt tårn (af Elmelunde borg). Måske er det dog en oldtids gravhøj ligesom gravhøjen på Øde kirkegård. Men dette bør undersøges, dog at højen *bevares*.

I de nærmest liggende gårde er truffet grundmur af gamle teglstensbygninger.

Matr. nr.

- 5 a I en nedplöjet höj på »Skrædager banke« er ca. 1850 fundet stenoldsager. I en tørvemose er fundet træstød i voxende stilling og, 3 alen dybt, gamle tørvegrave.
- 6 a Ca. 1830 sløjfedes en höj fra bronzealderen.
- 8 Syd for gården fandtes 1903 en stensat grav med flere oldsager fra den yngre jernalder.

Hjertebjerg.

- 4 a Store »Tokkehøj« med en forlængst sløjfet langdysse med gravkiste (1825?). Øst for denne var lille »Tokkehøj« sløjfet.
- 10 b En stengrav sløjfet for ca. 50 år siden.

Råbylille.

- 4 a Ryddet en höj med stenkammer.
- 5 a En lille höj sløjfet.
- 6 a Ligeså.
- 10 »Huggeshøj« fra bronzealderen, sløjfet. I en sveje n. ø. for gården er fundet guldarmringen (tavle V nr. 11).
- 15 a En lille höj tildels ryddet.

Østermarke.

- 10 a Den af regeringen 1810 fredlyste gravhøj med dobbelt gravkammer fra stenalderen er forlængst sløjfet, nu sandgrav. I skoven, Østermarke lukke, en stor gravhøj, der *bør bevares*.

Torpe.

- 2 En lille höj sløjfet på Mangelbjerg.
- 3 I skellet nedplöjet en bronzealdershøj.

Torpe lukket.

En höj i skovhegnet.

Nordfeldt.

Mod øst: »Davrehøj« ved strandklinten, en meget anselig höj, der *bør bevares*. I »Biholmsmarken« 3—4 nedpløjede høje. I »Stenkistemarken« er overplöjet en endnu anselig höj. I »Kohavemarken« en sløjfet höjgruppe. Mod vest: I »Vesternørskovmarken« sydligt en overplöjet höj, og nordligt to lignende, der har dannet en række (trehöje) med en höj i skoven.

Matr. nr.

Nordfeldt skove.

Ridefogedlukket. En langdysse, 66' l. og 22' br., s. ø.— n. v. Alle stenene er ca. 1860 anvendt til en lade på Klosterskovgård.

I Kohaven er i 1902 påvist en større flad høj med randstene, formodentlig fra stenalderen, og sydligere en gruppe mindre høje.

Borre sogn.**Nyborre.**

- 4 a En nedpløjet høj; de andre er naturlige. (»Mandehøje?»)
 10 a Sløjfet en dysse med en meget stor dæksten.
 I en anden nordligere høj er fundet småstensatte kister.
 10 d-e Ved *Skaglevad*. Her er tomter af 9—10 sløjfede høje, hvoriblandt de af pastor Freuchen 1838 udgravede. På flad mark er opgravet urner i små kamre med bronzesager, hvoraf nogle bevares på Rødkilde. Hele marken er oversæet med affald fra flintetilhugning.
 24 En nedpløjet høj.

Råbymagle.

- 6 a To »Stålshøje« nedpløjede.
 6 b Fredlyst stendyssekammer (bill. s. 37), fritstående mægtigt gravkammer med hvælvet dæksten på 3 sidesten, den fjerde synes at spores i jorden. N. ø. herfor er opbrudt to under jorden liggende stenrækker. — *bevares*.
 8 »Bushøj«, i skellet til nr. 7; i en nærliggende højtomt fundet bronzealderssager. — *bør bevares*.
 12 »Kongshøj«, afgravet i siderne, bronzealdersfund. — *bevares*. Lavere nordlig lå den fra gammel tid overpløjede »Viverhøj« med grav, formodentlig fra jernalderen, thi her er fundet det bæger, der benyttedes på alteret i Magleby kirke; 1861 er det desværre blevet omgjort!

Ålebæk.

- 1 Ved at rense den nordre skelgrøft fandtes 1880 flere smedredskaber fra yngre jernalder (tavle V, 15, 16).

Matr. nr.

- 8 Rester af en langdysse med to skævt (senere) anbragte stenkister, — *fortjener at bevares.*
- 11 »Stenkisten« ved stranden er en langdysse, 74' lang, 24·5' bred, med et ret vel bevaret gravkammer i østre ende; i midten rest af et andet kammer. Adskillige randstene. Dyssen fortjener at renses for krat og *bør bevares.* Besøg her lønner sig, herlig udsigt.

Ålebækgården.

En runddysse på Lisebjerg med et interessant, meget dybt gravkammer, hvis mægtige dæksten ligger ved siden; randstenene bevarede. Dyssen fortjener at istandsættes og befris fra bevoxningen, samt fredes og *bevares.* Ca. 1830 synes kammeret at være åbnet og formentlig stammer derfra et hængekar, der ad en omvej er kommet til musæet. En stor høj n. v. for gården er nedpløjet ligesom 2—3 andre.

Nörre Vestud.

- 1 b »Dalbyhøj« nedpløjet. Bronzealdersfund.
- 6 I skellet er sløjfet en dysse.
- 15 (Præstejorden). En 100' l. langdysse ødelagt.
- 17 »Lille Lavshøj«, i en lavning, sløjfet, har indeholdt et stenkammer.
- »Bavnehøj« nedpløjet.
- 25 b Nedenfor den store »Risbanke« er fundet rester af en tegl-ovn med lignende mursten som i Borre kirke.

Sønder Vestud.

- 8 a På »Egebjerg« har været en høj.
- 9 Mod n. ø. er fundet »brolægning« — en høj?

Magleby sogn.

Stubberup.

- 2 En høj sløjfet.
- 4 Ligeså.
- 6 En runddysse i en lavning v. for vejen med gravkammer af mægtige sten er sløjfet 1870—80. Stenene huggede til vejskærver.

Stubberup have (skov).

Afdeling II—III.

Ialt 10 i regelen stenomsatte høje, deriblandt en 12' høj; en gruppe kaldes »Nillehöve«, en »Bukketop«.

Afdeling V.

En ret velbevaret langdysse, s. ø.—n. v., 67' l., 21 $\frac{1}{2}$ ' br., med et stort gravkammer i s. ø. Dækstenen sprængt og kammeret udgravet i midten, hvorved man fandt et spyd. Kammerherre Scavenius har lovet musæet at frede denne dysse, — *bevares*.

Afdeling XI.

En lidt oval runddysse (54 × 50) med randstene og et stort gravkammer (20' l.) med 4 dækstene, — *bør bevares*.

Matr. nr.

Sømarke.

- 2 En høj på »Maglebjerg« er sløjfet.
- 6 Rester af en langdysse ved vestre skel.
En høj på »Smedshøj« er sløjfet.
- 7 »Ormehøj« n. o. f. gården er nedpløjet.
Vest for gården lå »Strivelsehöjene«, tre høje på rad (tre høje), forlængst sløjfede. Bronzealdersfund.
- 8 Af de tre »Havlidshøje« er den nordligste forlængst sløjfet. De to andre blev 1859 udgravede og beskrevne af Boye; den ene havde to stenkamre med hver sin indgang; ovenpå den ene dæksten sås en skålfordybning. Den anden høj var omsat med randstene og havde et gravkammer, der 1880 endnu var bevaret. Det bedste *bør bevares*.
En lille høj på banken i s. o. er sløjfet.
I en mose ved skoven udgravede Jap. Steenstrup skelettet af storbjørnen.
- 9 Ca. 1840 er sløjfet en stenaldershøj på »Palmehøj«.
- 11 Nordlig på lodden er sløjfet en høj.
- 14 Sløjfet to bronzealdershøje.
- 16 Ved Hunesø brink to sløjfede bronzealdershøje.
- 20 Den fredlyste runddysse med 6—7-sidet gravkammer og en kolossal dæksten. Overliggeren over sidegangen er gledet ned og på dens overside findes 180 skålfornede fordybninger. Dækstenen er revnet ved lynnedslag (siges der). (Bill. s. 36). Mindesmærket bør istandsættes, — *bevares*.
- 23 En i 1880 velbevaret høj i hjørnet af lodden.

Lille Skov.

Sydvestlige afdeling.

En smuk langdysse, 90' l., 24' br., kaldet »Havlidshöjen« ; den har öjensynligt været henregnet til Havlidsgruppen udenfor skovhegnet. Ved midten af dyssen, dog nærmere vestenden, ligger over et skjult gravkammer den vældige dæksten, om hvilken et sagn melder, at der skal være en indskrift på dens underside (ikke troligt). Smukt bevarede randsten. Baron Rosenkrantz har fredet den smukke dysse, — *bevares.*

Tæt s. o. herfor to stenomsatte höje, hørende til Havlidsgruppen, der måske alle er stenaldershöje, — *bør bevares.*
Nordligere flere andre småhöje, og en stensætning af sten i en 30' lang række.

Nordvestlige afdeling.

Ved Strandklinten de store »Pinkeborgshöje« *), Den sydlige (10' h.) har dobbelt række randsten, — *bør bevares.*

Sydostlige afdeling.

4 mindre höje, alle stenomsatte.

Nordostlige afdeling.

3 à 4 stenomsatte höje på rad (tavle I nr. 4), — *bør bevares.*

Liselund, markerne.

- II. »Nøgenhöj«, 10', bronzealdersfund.
- III. Østregestubbe. En stenomsat, beplantet høj, 11' høj.
Sydligere en tæt bevokset høj.
I Knabemarken en sløjfet høj, hvori fandtes (1868) et bronzesværd.
- IV. Thuelsemarken. En overpløjet høj.
- V. Rejersemarken. Ligeså.
- VII. Ved Porte mose. Ligeså.

Indenfor skoven og haven:

Lille græsgang. To höje, »Stødsbjerge«.

Store græsgang. Tre höje i række.

Höjen ved »Rejers vagthus«.

Desuden flere tvivlsomme höje i denne del af parken.

Syd for hovedvejen ligger en gravhöj, »Kammerherrens höj«.

*) Således på generalstabskortet; men egnens folk bruger dette navn om den tilsvarende gruppe höje i Stubberup have.

I de sydlige plantninger:

»Jeans stol«, »Crauses minde« og den anselige »Kragehøj« på bakketoppen.

Alle disse høje vil selvfølgelig blive *bevarede*.

Matr. nr.

Magleby.

- 1 Anselig stenomsat høj på »Dingelbjerg«. Skönt der er gravet ind i højen fra ø., bør den for beliggenheden *bevares*.
- 6 En gravhøj er nedpløjet på toppen af »Vissenbjerg« (Vestensbjerg?).
- 7 a En gravhøj nedpløjet nordligst på lodden.
- 13 På toppen af Langebjerg ligger to små stenomsatte høje, som for beliggenheden *bør bevares*.
- 14 Ved klintebrinken er jordbunden flere steder opfyldt af flintspåner og råt tilhugne redskaber; formentlig fra ældre stenalder.
- Ovenfor slotsgavlene sås endnu på E. Pontoppidans tid (1765) spor af volde og grave om »klingtekongens slot«.
- I »Sneglehøj« ved klinten er fundet små kister med bronzesager.
- Vest for Hunesøen er Huneborgens voldsted.
- I dørtrinnet til sakristiet i Magleby kirke ligger en sten med 5—6 skålformede fordybninger fra oldtiden.

Klintholm.

På markerne er næsten alle høje sløjfede, således 2 i Hestehavemarken, 5 på toppen af »Gunildsbjerg« og 2 delvis bevarede. I nogle er fundet bronzesager, og i det hele kan det antages, at højene på toppen af de store bakker har tilhørt bronzealderen.

På Stengårdens marker har ligget 8 høje, hvoraf 4 er bevarede.

Klanteskovene.

I Plantehaven fandtes i 1880 54 høje, hvoraf de fleste er godt bevarede og omsatte med randsten. Nylig er optalt 67, hvoraf dog nogle formentlig ikke er gravhøje.

I selve skoven findes 9 høje. På søndre side af vejen, ikke langt fra holdepladsen, er »klingtekongens skatkammer«, hvor besøgende tidligere offrede småmønt. Det antages at

være en lille gravkiste fra bronzealderen. I »Bjergene« og »Bøgholt« er 3 høje, i »Havrelukket« 2 og i »Hunesølukket« 2. Det store antal høje i Plantehaverne tyder på, at her ikke har været skov i oldtiden; senere har skoven beskyttet dem mod fuldstændig sløjfning og vil vel så fremdeles. Kammerherre Scavenius har forbudt at rydde dem. — *Bevares.*

Matr. nr. **Budsemarke (ældre matr.).**

- 20 Overpløjet høj.
 21 Ligeså.
 24 Rester af en langdysse samt 2 overpløjede bronzealdershøje.
 25 Den ifølge Læssøes anbefaling fredlyste langdysse (ca. 85' l. og 25' br.) med smukke randsten og mægtige endesten; en af de østlige endesten er væltet udad og viser 27 skålformede fordybninger. Midt i dyssen er en gravkiste, dækstenen er borte. Trænger til lidt istandsættelse. (Bill. s. 34), — *bevares.*
 27 På »Højbjerg« endnu 1880 en anselig gravhøj, skønt beskadiget lidt i nordsiden.
 28 En runddysse er sløjfet ca. 1860.

Budsemarke Kobbøl.

4 og 15. Bopladser fra stenalderen.

Mandemarke (ældre matr.).

- 2 b Rester af en sløjfet langdysse.
 4 a Ligeså, sløjfet ca. 1890.
 6 En stendysse ryddet ca. 1820.
 9 En høj med et stort gravkammer (jættestue) er efterhånden sløjfet. Tomten undersøgtes 1902 af assistent Kjær; der fandtes mange stenoldsager (bill. s. 44).
 10 En meget lav stenomsat høj.
 I østre skel rest af en lav høj.
 11 En runddysse ryddet ca. 1865.
 12 2 bronzealdershøje sløjfede 1822. Værdifulde oldsager indsendt.
 14 En runddysse(?) i n. o. sløjfet ca. 1875.
 4 andre høje nedpløjede; der er fundet bronzealderssager; den sydligste hed »Børsehøj«.
 16 Forfaldet gravkammer af en runddysse(?).

Matr. nr.

- 17 To langdysser lå her indtil 1880 nærved hinanden på hver side af vejen; nu er de tildels sløjfede. Den største var 110' lang, 22' bred.
- 18 Ved stranden ligger Bröndehöj skandse, der forbindes med en tidligere stor bronzealdershöj ved to rækker bavgastene, som er omhandlet i teksten. Da der i 1874 var gjort det store guld- og sølvfund under en af disse sten, grebes man af skattegravningsfeber og sløjfede hele den store bronzealdershöj, men fandt kun nogle ubetydelige bronzesager (bill. s. 121). Pladsen bør renses, bavgastene rejses og *bevares*.
I stranden udenfor er tidligere set pæleværk og sildetønder; levninger af den sunkne Bröndehöje by(?).
Til den hele interessante plads hører også det lille skovholt »Busene have«, der indeholder en langdysse og 10 runde höje, formentlig fra bronzealderen.
- 33 Ubetydelig rest af en langdysse. Bronzealdersfundet af 1902.
- 38 og 50 Tomter af nedpløjede höje.

Busene.

- 1 Nedpløjet gravhöj.
- 2 2 »Slotshöj« og »Døphöj« overpløjede. Der er funden bronzealdersager.
- 4 Her er opsamlet mange ensartede tykke flintfækker; kun en enkelt sleben øxe. Måske boplads fra ældre stenalder.
Ca. 1885 er her sløjfet en langdysse.
- 5 »Kostnehöj« er overpløjet. Bronzealdersfund.
- 6 To bevarede höje jævnsides. Den søndre er udgravet i år, stenaldergrav. Den anden er nu fredet, — *bevares*.
Tidligere er her sløjfet en langdysse.
- 7 I engen ved Mandemark skel skete det betydelige bronze-fund i 1903.
- 8 En dysse er her sløjfet ca. 1850 og nordligere en lignende ca. 1865.
På en husmandslod ved søndre strand er en overpløjet höj.
På en höjde nær stranden er fundet urner med bronzesager.
På de egentlige klintehöjder er ikke påvist oldtidsminder.
- 14 c En stor runddysse blev sløjfet 1872.

Damsholte sogn.

Marienburg.

Den kunstige langdysse i haven er sammensat af sten fra forskellige dysser samt den mægtige bavgasten fra Askeby mark. (Bill. s. 122.)

I »Vængemarken« *) findes en almindelig træbevoxet høj og to nedpløjede.

I »Mosemarken« er 2 træbevoxede (formodentlig bronzealders) høje, der er rejste ovenpå en langdysse (96' l.), hvis rand- og endestene kan ses.

I »Sømarken« ved afgravning øst for kirken er fundet et smukt bronzehængekar.

Nylukke skov.

Afdeling 3. Rester af en langdysse.

Afdeling 43. En kolossal høj (12 al. h., 50 al. br.) uden randsten, men ellers urørt, — *bør bevares.*

Storkeskoven.

Nogle små runde høje.

Grønvedskoven.

To høje på »Ravnebakke«.

Lille Lind.

Den skovbevoxede »Marhøj« i Topkær mark indeholder 4 gravhøje, — *bør bevares.*

Rødninge.

Matr. nr.

4	Østligst: Rest af en langdysse. Midt på lodden: Gravkiste af en runddysse. Vestligere: Rest af en langdysse.
8	»Ørevoldsdysen«, sløjfet langdysse.
13	»Kong Røds høj« vest for gården var en meget stor langdysse med vældige stene, der henved 1860 anvendtes til vasen over Rødninge å og til Tostenæs mølle.
14	»Klekkende høj«, den berømte dobbelte jættestue, forlængst fredet. Det sydlige kammer er 15' l. og 6 $\frac{1}{2}$ ' br., det

*) Kaldes også »Grøn jæen«, hvoraf kan sluttes, at den i ældre beretninger skildrede Grøn jagers høj med den klingende sten har ligget her.

Matr. nr.

nordlige $13\frac{1}{2}'$ l. og $5\frac{1}{2}'$ br. Begge er knap $4'$ høje, gangene over $24'$ lange med hver 2 dørkamre. Besøg i det indre altså besværligt; nøglen er i Røddinge by. Da den $9'$ høje høj er tæt bevoxet med krat, kan billede nu ikke fås. Her (bill. s. 9) er benyttet det oprindelige hos Paludan.

Sprove.

- 5 En langdysse, $56'$ l. og $33\frac{1}{2}'$ br., meget forstyrret, dog har den anselige randstene, indtil $5'$ høje (bill. s. 34). I midten spor af gravkammer. Nogle af de væltede randstene bør genrejses og dyssen fredes og *bevares*.
- 8 En runddysse ved det vestlige skel (henved $40'$ br.). Den var meget sammenfalden, men da omtrent alle stene var tilstede, er den nu istandsat og fremtræder som et sjældent eksempel på en fuldstændig runddysse med alle randsten, indgang og gravkammer. Sjelden smuk beliggenhed (se bill. s. 36), — *bør bevares*.
Østligere på lodden har Hother Hage udgravet nogle rester af en runddysse og tæt derved ligeledes af en langdysse ($48'$ l. og $25'$ br.) med 2 gravkister, af hvilke den ene har den mærkelighed, at sidestenen øjensynlig er spaltede fra hinanden, samt at deri fandtes en bronzering øverst.
- 9 Øst for gården en stor langdysse ($170 \times 30'$) og vest for denne en runddysse, »Tjørnehøj«. Begge er fuldstændigt sløjfede.
- 10 »Kong Askers høj« med en velbevaret fredet jættestue ($32\frac{1}{2}'$ l., $5\frac{1}{2}'$ à $7'$ br. og $4\frac{1}{2}'$ h.) med en $25'$ lang gang i s. o. Højen er $14'$ høj, herligt beliggende (bill. s. 42). I højen er kun fundet et enkelt skelet med en smuk strids-hammer, — *bevares*.
Mod vest er fundet rester af et gravkammer, hvis store dæksten er borttaget 1871.
- 13 Ved stranden et kystfund fra den ældre stenalder.

Øen Borren, nu landfast.

Øst for den store banke fandt H. Hage i en udstrækning af $30-40$ skridt jorden opfyldt i et lag af $5-7''$ tykkelse af murbrokker, glasstumper og brændte småstene med farvet glasskorpe, endog en hel lille glasdråbe. Beboerne kaldte pladsen »glasværket«.

Matr. nr.

Koster vig.

Kystfundene (se skitsen s. 24).

Sønder Frenderup.

- 1 »Fruens mark«, den gamle Frenderupgård, nu under Marienborg. 6 høje, af hvilke 3 i række er træbevoxede, 3 er sløjfede, — *bevares*. En høj mod syd er naturlig.
- 4 Flere høje sløjfede.
- 5 a En stor høj udgravet fra øst.

Nørre Frenderup.

- 2 Denne gård på toppen af bakkestrøget har været rigest forsynet med høje.
 »Knubberhøj«, skönt lidt afgravet i n. v., — *bør bevares*.
 Ved siden af denne en lille høj nedpløjet.
 »Ihøj« ved søndre skel.
 Gården har været omgivet af 3 nu sløjfede høje, de to fra bronzealderen, den østligste havde en stenaldersgrav.
 Øst for gården de 3 »Espenhøj« nedpløjede.
 I krattet »Kalvehaven« en høj, hvori kan skimtes et gravkammer? — *bør bevares*.
 Langs med den store lavning, hvor der formodes engang at have været et større vandløb (sejlløb?), findes på nr. 2 og nabolodden nr. 9 de af Læssøe fremhævede 6 langdysser i række; en 7de antages at have været lidt nordligere på nr. 5. Der er nu kun rester tilbage. Medens tomterne endnu er synlige, vilde det være ønskeligt, om man lod en sten eller to af hver dysse blive stående som mærkelige vidnesbyrd om mulig søforbindelse her i stenalderen.
- 3 »Sejershøj« er nedpløjet.
 »Slushøj« er lidt afgravet, men *bør bevares*.
- 5 2 høje sløjfede og en tredie, »Toftehøj«, tildels.
- 6 Her lå den anselige »Kejserhøj« med fund fra bronzealderen. Næsten sløjfet.
- 7 Frenderupgård. »Fuglehøj«, langdysse med nogle store randsten (en er benyttet som mindesten i Marienborg have) og rest af et gravkammer. Den var tidligere 110' l., nu kun 83', men resten fortjener at *bevares*.
 Under Langebjerg er gjort det ovennævnte »støbefund« fra bronzealderen.

Matr. nr.

- Ved østre skel er fundet et guldarmbånd.
 »Båshøj«, en anselig træbevoxet høj, — *bør bevares*.
- 8 En gruppe af høje, alle sløjfede, bronzealdersfund.
- 9 En af de ovennævnte langdysser havde et mærkeligt gravkammer *påtværs* i dyssen. På den største dysse (ca. 150' l.) skal der være fundet en guldring og tabt igen.
- 10 »Gelhøj« er angrebet fra n., men på grund af sin høje beliggenhed (120') *bør den bevares* (bill. s. 58). Til samme gruppe har hørt 4 sløjfede høje; et bronzesværd fundet. Sydlig på lodden er forlængst sløjfet en runddysse med dobbelt række randsten.
- 18 Her er forlængst sløjfet en stor jættestue. Oldsagerne, deriblandt to spyd på 3 alen lange stager(!), bragtes til konsul Hage.

Hjelm.

- 24 c »Bavnehøj« på egnens højeste punkt (henved 150'); ved gravning i toppen er fundet bronzesager, — *bør bevares*.
- 26 b Den fredede jættestue, udgravet 1853 af Worsåe og Steenstrup, 28¹/₄' l., 6' br. og 4¹/₄' høj. Gangen med to dørkarne er 21¹/₄' l. Kun en del af kammeret blev udtømt, — *bevares*.
- 33 b En stor høj sløjfet, hvori fandtes en guldring.
- 34 c »Mørkehøj« og én høj til nedpløjede.
- 35 b En delvis ødelagt langdysse (72 × 12 alen), hvoraf en smuk stenkiste (64" × 32" og 2 alen dyb) vil blive *bevaret*.
- 36 b To anselige høje. I begge er der gravet og fundet bronzesager, — *bør bevares*.
 Desuden er her sløjfet 3 bronzealdershøje; i en er fundet en guldring.
 Disse guldfund har støttet det gamle sagn, at der på egnen skal være skjult en guldkæde så stor, at »den kan indløse hele Møn«.

Liseby.

- 8 En anselig høj, hvoraf dog halvdelen 1880 var bortskåret.

Store Lind.

- 5 To forstyrrede dysser, den ene har været en runddysse med kammer.

Matr. nr.

- 25 Kohaven. En langdysse, 60' l., 23' br., med spor af 2 gravkister; adskillige rand- og endestene, — *bør bevarer.*
27. En langdysse er sløjfet på en lav bakke tæt ved engen.

Ebbelnæs.

- 1 Høj i præstegårdshaven, — *bør bevarer.*
- 2 Små sølvmonter er funden spredt over en skæppe land.
- 5 5 høje er sløjfede.
- 6 Sparresminde. Den fredede jættestue 32' l., $5\frac{1}{4}$, 6 og $7\frac{1}{3}$ ' br., smallest på midten, over 5' høj. Gangen i s. o. (22' l.) har to dørkarme. Den smukkeste jættestue på Møn (bill. s. 41), — *bevarer.*
- Tæt øst herfor er sløjfet en mindre høj med en stenliste og flintsager.
- Disse to høje hører altså til stenaldersgrupperne langs lavningen. Tæt ved gården og vestligere på marken har været 8 høje, hvorfra bronzesager.
- 7 Spor af adskillige nedpløjede høje.
- 21 Her er sløjfet en stor høj med »mange store stene«.

Fanefjord sogn.

Vindebæk.

- 2 »Daskelhøj« og en høj til sløjfede.
- 3 c »Fellehøj« og »Pengeskyldshøj«, begge sløjfede. Bronzefund.
- 4 En nedpløjet høj.
- 5 »Mullerøj« (Målerhøj?), prægtig høj med glimrende udsigt. Bronzealderfund, — *bør bevarer.*
- 9 b En stendysse er sløjfet 1871.
- 11 To høje nedpløjede. Stenaldersfund. »Støbekehøje«?
- 27 f 2 høje sløjfede, en fra sten- og en fra bronzealderen.
- 27 Slotshaven. »Dørrebiørg« er sløjfet; deri stenaldersfund, som overtegrafist Petersen fik.
- I det nordlige hjørne af skoven ved strandbrinken blev ved stormfloden 1872 blottet nogle rester af »slottet«, et stykke mur af røde munkesten og en jernkniv med benhåndtag. Nu kan intet øjnes, men det fortjente vel en nærmere undersøgelse.

Matr. nr.

Kogseby.

- 1 Gården skal ligge på den gamle slotsplads; en allé af træer ned til vandet er ryddet; murstensrester i haven. Et sandstenskapitæl, der nu opbevares på Rødkilde, formodes at stamme herfra.
- 3 I skellet til nr. 13 i Damme er sløjfet en stenaldershøj (»Barhöj«).

Grönsund færgegård.

I haven er spor af en skandse fra 1659 eller 1807?
 »Borgvold« er ganske sløjfet, dog kan dens ovale form endnu skelnes (150' l.); gravene vides at have været 3 alen dybe, mod s. ø. dobbelte; i dem er truffet rester af pæleværk. Paludan beretter, at her er opløjet murbrokker af røde munkesten og en 6 punds stangkugle. Når borgen, »Nyhus«, er ødelagt, vides ikke.

Vollerup.

- 2 b To høje er nedpløjede.
- 4 Ved søndre skel en høj sløjfet, og i skellet 4 høje (se Hårbølle 7 a). Mod s. ø. tildels sløjfede høje, bronzefund.
- 5 a og b To høje sløjfede i skellet til Hårbølle. Bronzealdersfund. Af den hele række »Skettilshøj« — der kan påvises 10 à 12 i række — er nu kun 4 tildels bevarede. Disse bør værnes, da de endnu viser retningen af den lange række.
- 6 b Et fritstående gravkammer, fredet, der i 1845 var omgivet af firkantet indhegning af store tætsluttende sten. Dækstenen, der er sprængt ved kådhed, ligger nu således, at man kan røkke den med hånden, — *bevares*.
 Nær ved gården en sløjfet bronzealdershøj.
- 6 d »Dörrehøj« (Dyrehøj?, Paludan læser Thorshøjen), en mægtig stenomsat høj med oprindelig to rækker randsten. Der er gravet i den, men den *bør bevares*.
 Vest for denne er opløjet en urne.
- 6 c Det bekendte fredede gravkammer, der nu er fritstående, men har ligget i en langdysse(?) med mægtige randstene, — *bevares*.
- 7 En langdysse sløjfet. Syd derfor et bronzefund.
- 10 Her har været en kilde, kaldet »Blodkilde« (Paludan mener »Blotkilde«).

Matr. nr.

- I skellet til Kogseby har ligget en meget stor sten, kaldet »Pilgrimsstenen«; jvnf. sagnet.
Inde i byen ligger »Løgbjerget«, hvori Paludan ser »Lovbjerget«.
- 13 Her havde man begyndt at bygge kirken, men troldene rev ned om natten, hvad der byggedes om dagen.
- 27 Her skal have ligget en høj med meget »troldtøj« i.
- 7 a Præstebjerget har formodentlig sit navn af præstegårdens nærhed; det har ialfald ikke — som Paludan vil — noget at gøre med hedenske »præster«, såsom præst her i Norden var et kristeligt navn. Ifølge ældre beskrivelser har der på toppen været en stor stensætning (langdysse?), og der skal være fundet en »bronzeurne« (?).

Bjergene (kobbelfjord).

- 1 To høje, forlængst sløjfede.
- 44 a »Øxenhøj« halvt afgravet.
- 49 q En runddysse sløjfet ca. 1830.
- 49 t En stor langdysse med to gravkamre sløjfet ca. 1870.

Grönved skov.

Afdeling II nr. 24.

To høje umiddelbart ved hinanden, s. ø.—n. v.

nr. 31 En høj på Ørhövbanke.

- 34 Den mægtige høj (18' h.) med mindstøtten for godskøbet, samt en lille flad høj. Bronzefund.

Afdeling III nr. 5.

En stenomsat høj (9' h.).

En mindre høj, hvis randstene er borttagne.

En lille flad høj.

nr. 20. En anelig høj (12' h.).

Afdeling IV nr. 16.

En lille høj (4' h.).

nr. 18 En lidt større høj.

Mange af disse høje er beskadigede ved opgravning af stød, men de bør *bevares*.

Matr. nr.

Store Damme.

- 7 a Her er sløjfet 3 høje i række, (Trehøje), med bronzefund. N. v. for gården er fundet 7 flintspyd og dolke.
- 9 a Ca. 1850 er her ryddet en stor høj med bronzefund og en guldring.
I en mose på denne lod fandtes det store uroxeskelet.
- 9 i Her er sløjfet en høj fra bronzealderen.
- 10 En lille høj, forlængst sløjfet.
- 13 En stendysse sløjfet i skellet til Kogseby nr. 3.
Ved Damme har formentlig engang været en åben dobbelt jættestue. Sandvig beretter, at kong Frederik d. 5te 1746 var inde i den, og da var der to hvidtede og sandstrøede stuer med jernkakkelovn!

Tostenæs.

- 6 a »Tolshöv« er måske ingen gravhøj.
- 8 På lodden er fundet mange smukke og mærkelige stenoldsager, som bevares på gården.
På bunden af »Blegemose« er fundet grens med mærker af at være huggede med stenøxe.

Askeby.

- 2 a »Bagnhøj« (Bavnehøj?) er en meget anelig høj, der er afgrævet i syd og udgrævet i midten ca. 1830 af amtsforvalter Paulsen. På bunden en stensat kiste, som endnu ligger åben — se bill. s. 60. Over den fandtes stenoldsager. I den afgravede del fandtes sager fra bronzealderen. Det er altså en mægtig bronzealdershøj, rejst over en stenbuste fra den yngste stenalder. Den større nordlige halvdel er urørt og den *bør bevares*.
»Møllehøj« i skellet er sløjfet 1879. I en lille høj midt imellem disse fandtes 1850 en egekiste med sager fra den Romerske jernalder.
Fra en grav på toppen af en banke, der før har været 2 alen højere (er det Bavnehøj?), fandtes 1880 sager fra folkevandringstiden.
- 5 »Hovgård«, i skellet til nr. 7, kaldes en plads, hvor der har ligget en gammel borg; tomten er ca. 180' i firkant, lignende »Gammelborg« og voldstedet i Hårbølle hestehave. Pladsen, der optager 1½ td. land, har været omgivet med

Matr. nr.

- vold og grav, henholdsvis 2 alen høj og 2 alen dyb. Der er aldrig fundet mursten, men kul. Folkeborg fra oldtiden? Sagnet melder, at »kong Kat« her havde sin borg, til hvilken der kunde sejles fra Røddinge sø(?).
- 7 a »Store Kathøj« øst for gården, ryddet 1864, har været en stor langdysse med mægtige randsten og 3 gravkister.
»Lille Kathøj« syd for gården forlængst sløjfet.
- 8 To små høje i en lavning ryddede. Bronzealdersfund(?) og en »diamant«, der viste sig at være mindre kostbar.

Lerbæk.

- 3 a To langdysser forstyrrede; en dæksten fra den nordlige er 1871 ført til Dyrehaven som mindsten for P. A. Tutein.
- 5 a Skovriddergården. I en langstrakt banke er fundet 8 skeletter med stenaldersager.
Langs den store lavning med vandløb fra Røddinge til Bidsinge kan således på begge sider spores bebyggelse, særlig fra stenalderen.

Hårbølle.

- 3 Den fredlyste langdysse »Grönsalen«, vel den smukkeste i sin art, se bill. s. 33, grundplan og profil (tavle I nr. 1). 314' l., 25' br. med 140 velbevarede randsten, indtil 5½' høje; der mangler kun ca. 20. Af de 3 gravkister har den vestligste beholdt sin dæksten, der klunger, når man slår på den, — *bevares*.
På samme lod har været en anden langdysse.
- 7 a Denne lod har engang havt mange høje. I skellet til Volle-
rup lå »Skettilshøjene«; sydligere de dermed parallelle »Keltshøje«. De fleste fra bronzealderen; der har kunnet påvises 17 høje. Desværre er denne allé af kæmpehøje nu mestendels sløjfet. Af Skettilshøjene ved denne lod er kun to nogenlunde bevarede; af Keltshøjene også kun to, hvoraf den ene er angrebet, men begge bør nu fredes og *bevares* for at vise Keltshøjenes retning.
I 1902 blev den mellemliggende høj sløjfet; her fandtes bl. a. et næsten fuldstændigt skelet fra den ældre bronzealder, se bill. s. 62. Fra disse høje er efterhånden indsendt

Matr. nr.

- talrige bronzefund og enkelte stensager, dels direkte til musæet, dels til Danneskjolds samling.
- Sydlig på lodden er i 1850 ryddet en formentlig stendysse.
- 7 b En lav høj sløjfet, bronzefund.
- 8 a Den store »Gedebukshøj« eller »Gedebroshøj«, sløjfet ca. 1860. Bronzefund.
- 8 c På »Julbjerg« har ligget 3 bronzealdershøje; møllen står på den ene.
- 8 e 7 flintøxer er fundne sammen 1 alen dybt i en sveje. Maler Lund fik dem.
- 10 c En boplads fundet ved mergelgravning.
- 11 En stendysse sløjfet. Der skal være fundet en sten med et indhugget fodspor, vel kendt mærke, bortsolgt.
- 12 På »Møllebjerg« er sløjfet 6 høje. De fundne bronzesager fik overtelegrafist Petersen.
- 14 En stendysse sløjfet 1846.
- 17 Ved strandbrinken mod øst er sløjfet en høj med stenkiste.
- 18 På »Æskebjerg« er ca. 1860 ryddet to høje med randsten. Bronzefund.
- 19 a »Bågehøj« (Borghøj?) er ryddet 1874; den indeholdt et stenkammer med mange værdifulde stenoldsager, der findes hos overtelegrafist Petersen, betegnet »fra Hårbølle udflyttere«.
- N. v. for gården er sløjfet en høj.
- 21 To høje er ryddede.
- 22 »Himmerigshøj« er sløjfet.
- 56 I en lav høj er fundet bronzesager, indkøbte til musæet.

Hårbølle Hestehave.

Nordligst ligger et voldsted fra oldtiden (eller ældste middelalder) — se bill. s. 127.

Lidt sydligere er stedet, der betegnes som »Svenskegraven«, dog måske med urette. Der er fundet mange menneskeben, men tillige en sammenrustet ringbrynje og en jernøxe; snarest fra den ældste middelalder, måske fra kampen med Venderne.

Ved vejen findes en færefold, der kunde ligne et gravkammer fra stenalderen, men vides at hidrøre fra en tidligere kalkovn. Længere mod syd synes sløjfet et par høje. Her

Matr. nr.

har — ligesom i Ulfshale — næppe været stenaldershöje. Måske er begge disse kystpartier af yngre oprindelse. Yderst på hjørnet mod stranden ligger en vel bevaret skandse, der vistnok stammer fra Svenskekrigen, men som rimeligvis også senere har været benyttet.

Bogø.

- 1 b 3 lodder udskiftede ca. 1875 fra præstegården uden forbehold af oldtidsminderne. En langdysse, 80' l. og 22' br., med en del meget store randstene og en gravkiste med overligger, — *bør bevares.*
- 1 c En stor langdysse sløjfet ca. 1875.
- 1 d Samtidig sløjfet en stendysse af ukendt form.
- 3 Skolelodden. Samtidig sløjfet en høj med store sten.
- 4 a En høj sløjfet.
- 5 a En stendysse sløjfet.
- 5 e På en knold i marken er fundet munkesten og en jernnøgle. Formodentlig en bygning fra middelalderen.
- 7 »Kashøj« har haft en gravhøj, der er afgravet ca. 1865.
- 9 a Her har tidligere været en stendysse med stenaldersfund, nu en sandgrav.
- 9 b Under en sten, 1 alen i jorden, er fundet 4 flintøxer sammen.
- 11 a Under en flad sten to skeletter.
- 13 Ved søndre skel er funden en del mønter.
- 17 a På en bank ved strandskrænten er funden sten og menneskeben.
- 18 h To små høje ved skrænten sløjfede. Bronzefund.
- 22 f På »Hovgårds« bank skal have ligget en borg. Røde mursten er opløjet, men pladsen er jævnet. Ved siden er et kratbevokset hul, der kaldes »vinkælder«.
- 25 b En langdysse lidt fra stranden (110' l. og 20' br.), kratbevokset. En dæksten nær den n. v. ende; randstene stå på den n. ø. side.
- 28 Her antages en stendysse at være sløjfet ca. 1800.
- 35 3—4 høje sløjfede ved strandskrænten. Bronzefund.
- 36 Den i 1901 istandsatte og fredlyste langdysse tæt ved brinken. 90' l., 22' br. i lige retning n.—s. Anselige

Matr. nr.

- randstene. På midten er to parallelle gravkister ved siden af hinanden. Den vestlige mangler dæksten, men er i bunden klædt med to flade stenplader, hvorunder måske en anden grav. Den østlige blev undersøgt 1880; der fandtes et skelet med mange flintsager og et flaskeformet lerkar i den nordlige ende. Ved nogen udhugning i krattet vilde dyssen blive synlig fra vandet, — *bevares*.
- 37 En langdysse sløjfet 1877.
- 105 »Galgehøj« sløjfet samtidig.
Vesterskov (nu opdyrket).
- 106 b En aflang jordhøj indeholder to gravkamre, hvis dækstene henstår i et hegn ved højens søndre ende; de burde lægges på deres plads igen. Begge kamre blev undersøgt 1880 (af dr. Henry Petersen), og der fandtes adskillige stenold-sager, — *bevares*.
- 106 i En høj sløjfet.
- 106 p En stenaldergrav ryddet ca. 1850.
- 106 u En høj sløjfet.
- 106 t På det højeste punkt er en høj sløjfet, ligeså en høj tæt vest derfor.
- 106 n Ved Sortsø gab en skandse, måske fra Svenskekrigen.
- 106 l Et voldsted fra oldtid eller middelalder, ca. 100 alen i kvadrat. Volden mod stranden er borte, og det sydøstlige hjørne er angrebet, — *bør bevares*.
- 19 d 5 små høje ved stranden sløjfede. Sidesten af en gravkiste.
- 19 b En lille høj hørende til foregående gruppe.

Østerskoven.

På festpladsen et stærkt sammenfaldet gravkammer med stenkreds (runddysse?). Udgravet af krigsråd Schiøtt, — *bør bevares*.

I skoven langs stranden ligger 6 stærkt forstyrrede langdysser (måske en runddysse). Af disse synes den sydligste at være bedst bevaret; den ligger v. — ø., 70' l. og 15' br. Gravkisten med Dæksten ligger skævt i den østlige ende. De fleste randstene (4' høje) er bevarede. Denne dysse kan nok istandsættes, og den *bør bevares*.

»Kringelhøj« i skovens sydvestlige hjørne er sløjfet.

I nordsiden af skoven nærved en strandeng ligger et vold-

sted fra oldtid eller middelalder. Det er en aflang runding, 130 alen l. og 110 alen br., omgivet med en lav vold og grav, der tilsammen udgør en højde af 4'.

Farø.

Det store kystfund er gjort på en strækning af ca. 200 alen på søndre strandbred under muldlaget.

En »brandplet« med »brændte ben« — siges der — (formodentlig den i fundlisten nævnte boplads) udgravedes i søndre klint 1871 af Henry Petersen.

Bronzefiguren (B 530b) fandtes på matr. nr. 1.

Anm. Måske er nogle af de her nævnte oldtidsminder blevet ødelagte, efterat denne liste er affattet. Forøvrigt hentydes der i fundlisten foran til flere tidligere mindesmærker, som ikke er opførte her.

Læssøes Beretning

om de kæmpehöje og dysser, som fandtes på Møn i 1845.

(Ledsaget af 5 pennetegninger og to kort.)

På det medfølgende kort over Møn har jeg forsøgt at angive alle de kæmpehöje og dysser, som findes på øen, både dem, der endnu er bevarede i uskadt stand, og dem, der tildels er ødelagte, men hvoraf der dog endnu findes tydelige spor. Kæmpehöjene er betegnede med røde prikker; forsåvidt som der findes stenbygninger i höjene er prikkerne omgivne med en blå kreds; dysserne er betegnede med et rødt kors. Endskönt antallet af de oldtidsminder, der i tidens løb planløst er forsvundne, næppe er ganske ringe, så tror jeg dog, at kortet vil give en ganske rigtig forestilling idetmindste om oldtidsmindernes fordeling over landet; thi den største del af Møn har fra gammel tid af været opdyrket, og der er vel altså ryddet og jævnet ligemeget overalt. Fremtidige undersøgelser og udgravninger vil vistnok vise, at mange höje, der nu synes at være blotte jordhöje, dog indeslutter stenbygninger; den oversigt, som kortet giver over mindesmærkerne fra stenalderen, er altså ikkun fuldstændig med hensyn til dysserne, men ikke til höjene.

På Møn findes kæmpehöjene sjældent umiddelbart ved stranden; de er mest samlede i det indre af landet, hvor tvende grupper især tildrager sig opmærksomheden, nemlig den, der ligger norden for Hårbølle, og den, der ligger imellem Frenderup, Nøbølle og Bidsinge. Den første gruppes beliggenhed er for en del temmelig lav, på en smal landås, som fra Fanefjord går ind i landet imod øst. Mange af höjene ligger i en linie næsten umiddelbart ved siden af hinanden; de er runde, toppede og af almindelig størrelse; kun ved en enkelt af dem findes en kreds af sten omkring foden, men iøvrigt viser höjene intet spor afstensætninger eller sligt.

Den anden, nordligere gruppe er langt talrigere; den strækker sig fra nord langs med den sydlige rand af et mosedrag, som har sit afløb til Røddinge sø. Draget indeholder tre moser af forskellig højde over havet, den nordligste nemlig 29', den mellemste 20' og den sydligste 14'. Ved de sydlige ender af alle tre moser kniber bakkerne sig således sammen, at en meget ringe dæmning vilde være tilstrækkelig til at hindre vandets afløb, hvorved moserne vilde blive til søer. Det er meget sandsynligt, at de har været dette i ældre dage, og at det nuværende mosedrag altså har været et vanddrag. Højene ligger for det meste på topperne af bakkerne, hvorfra der er vid udsigt til havet på begge sider af øen. Lavere nede, tildels endogså umiddelbart ved moserne, ligger der en række af lange dysser. Landet imellem Stege og Borremose er fattigt på oldtidsminder, derimod indeholder Høje Møn ikke få, især fra stenalderen. Det må bemærkes, at skovene er undersøgte, men at der ingen mindesmærker findes i dem. Jeg skal nu særskilt omtale de mærkeligste høje og dysser.

Søndenfor Røddinge og østenfor vejen imellem denne by og Tostenæs ved (1) ligger den mærkelige Røddingehøj med de tvende jævnsides kamre; den er beskrevet i Paludans »Møn«.

Sydøstlig for Røddinge høj ved (2) ligger en langdysse af temmelig store sten med flere kamre; den er noget ødelagt.

Ved den sydlige fod af Præstebjerget ved (4) findes levninger af en høj, der har en nøjagtig firkantet indfatning af store tætsluttende sten og et lille gravkammer af nogle opretstående sten med en overligger.

Søndenfor Fanefjord kirke ved (3) ligger den mærkværdige langdysse »Grønshøj«, som findes beskrevet i Paludans »Møn«.

Østenfor Tjörneemark ved (5) findes tvende høje, den ene nordenfor, den anden søndenfor en udflyttergård; begge høje har store, smukke stenstuer, der fuldkomment ligner hinanden, men ikkun den sydlige er fredet; den nordlige var bonden ifærd med at ødelægge. Indgangene er fra syd; gange og kamre er opsatte på sædvanlig måde. Beskrivelse vil iøvrigt haves, da den ene høj er fredet.

Tæt østenfor Sparresminde ligger en lignende fredet høj med stenstue, og på den anden side af mosen findes 6 langdysser. Af de tre dysser nede ved mosen og nærmest ved Sparresminde er den ene 54 alen lang og 8 alen bred; den ligger i øst og vest og har levninger af et kammer i den østlige ende: den anden dysse er 25 alen lang og 13 alen bred og ligger i nord og syd; såvidt de forvirrede ruiner tillader at slutte, har der været et meget stort kammer midt i den; den

trede dysse er 80 alen lang og 15 alen bred; den har ruiner af 2 kamre, som deler den i tre lige dele. Langdysse tæt søndenfor de tre nysomtalte er 60 alen lang og 15 alen bred og har to kamre i den østre halvdel. Dysse ved vejen imellem Frenderup og Frenderup mølle er næsten ødelagt, men tvende kamre ses dog endnu.

Ved den gård i Nörre Frenderup, som på kortet er mærket med tallet (6), ligger to høje, hvoraf den vestlige har en stenkreds omkring foden og den østlige levninger af en betydelig stensætning, hvis hele form imidlertid ikke kan skelnes; ikkun 5 stene står endnu opret i en halvkreds.

Vestenfor Råbymagle, nordenfor landevejen, ligger der på toppen af en banke med vid udsigt et stenkammer, dannet af 3 opstående sten med en overligger, hvilken er 10' lang og $5\frac{1}{2}'$ høj. Kamret er 4' højt. Udenom kamret ligger en stenkreds, omtrent 10 alen bred og henved 25 alen lang, men afbrudt i den vestre ende.

Lidt nordøstlig for Nörre Vestud ligger en vel vedligeholdt langdysse med et kammer i den østre ende, hvilket synes uåbnet. Dysse ligger lavt ved foden af høje bakker.

I forlængelsen af den vej, der går ud fra Ålebæk mod nord, ligger nær ved havklinten, 55' over havfladen, en langdysse, som er 30 til 40 alen lang i retning fra øst til vest og 12 til 15 alen bred. I dens østre ende findes et kammer, dannet af to flade, næsten parallel underliggere og en stor, flad overligger. Midt i dysse stikker en en del sten frem af jorden; de danner måske et andet kammer. Stensætningen er temmelig forstyrret. Oldgamle enebær vokser helt over den.

Ovenpå den høje banke, Lisebjerg ved Ålebæksgården, ligger en stor kæmpehøj, i hvis top der er åbnet en stenkiste. Den meget store og flade overligger, som har lukket for kisten, findes nu opstillet ved siden. Kisten er 5 til 6' dyb.

Østenfor Sømark ved den sydlige side af den vej, som udgår fra byens sydøstlige hjørne, ligger en lille jordhøj, ovenpå hvilken der findes et kammer med gang, dannet af overordentlig store sten. Kamret selv står uskadt, kun at noget af overliggerens nordre side er bortsprængt; derimod er gangens overligger halvt nedkastet, og ikkun de to inderste af gangens sidesten staar oprejste på deres plads; den tredje ligger omvæltet, og den fjerde er rykket op og henkastet ved siden. Kamrets overligger er forneden flad og foroven toppet; den har $3\frac{1}{2}'$ s tykkelse. Gangens overligger er ganske flad på begge sider og har kun 2's tykkelse. Kamrets højde er omtrent $3\frac{1}{2}'$.

Søndenfor Mandemarke, tæt ved stranden ved (7), findes levninger af en høj med en halvt forstyrret stenstue. Kamret har været afrundet i den nordlige og sydlige ende; sidestene har stået temmelig langt fra hverandre, men mellemrummene var udfyldte med små, flade sten. Gangen synes at have været delt i to, men da stenene er noget bortrykkede fra deres oprindelige plads, kan man ikke bestemt se det.

Bagved stenen (1), altså udenfor kamret, fandt jeg menneskeben og kul.

Vestenfor Budsemarke ligger en firkantet langdysse, som udmærker sig ved sine store sten, ved sin overordentlig regelmæssige konstruktion og ved et særegent kammer eller rettere en kiste i midten af stensætningen. Alle stenene i denne vender jævne flader udad, og de er så nøjagtigt opstillede, at alle de yderflader, der hører til den samme side af den firkantede stensætning, nøje ligger i en og samme plan. Den hele stensætning ligger altså imellem fire planer, hvoraf de to endepplaner næsten er lodrette, men de to sideplaner hælder foroven noget indad imod dyssen. Denne ligger efter længden nøjagtigt i øst og vest. Stenene i de lange sider står omtrent 4' op over det naturlige jordsmon. Indenfor stensætningen er der fyldt jord op i højde med det øverste af sidestene. Stensætningen er næsten helt bevaret, kun i det sydvestre hjørne mangler et par sten. Midt for den vestre ende står to overordentlig store sten, som hæver sig 6 til 7' over jorden.

Når man måler i 2's højde over jordsmonnet imellem de to sideplaner, som dannes af yderfladerne af de sten, der står i længdesiderne, så er dyssens bredde 24'; måler man imellem de to endeflader, er dens længde 84'.

Midt i dyssen er der åbnet en firkantet stenkiste, som er i tommer nøje 6' lang og 3' bred. De tre sider af denne dannes af tre store mod indend meget flade sten, hvis øverste kanter ligger vandrette i samme plan og netop i højde med det øverste af jordforhøjningen indenfor stenkredsen. Kistens fjerde, vestlige side dannes af en lille, flad sten, hvis overkant er 2' under de andre stens. Kistens dybde er omtrent 4', og dens bund er altså det naturlige jordsmon. Overliggen findes ikke. Afstanden fra kistens endeflader til stensætningens er til begge sider 39 til 40', og fra kistens sideflader til midten af stensætningens sideflader 10'. Kisten ligger altså meget nøjagtigt midt i stensætningen.

Dyssen ligger 45' over havet på en flad bakkekronen ved foden af nogle høje banker på Budsemarke bys jorder. Dersom den ikke er fredet, hvilket jeg ikke tror, så fortjente den vistnok at blive det.

Imellem Magleby og Hunesøen ligger på en stor banke søndenfor vejen en anselig høj, hvis fod er omgivet af en nøjagtigt opsat stenkreds; højen ser ud til at være ganske urørt, og fortjente nærmere undersøgelse, da den synes at være en af de anseligste på Møn.

Til oplysning om, hvorvidt Møn i ældre tider har været delt i flere øer, har jeg afsat på det medfølgende kort den linie, som vilde være kystlinie, ifald havet hævede sig 5' over sin nuværende daglige stand, eller ifald landet sænkede sig lige så meget derunder. Desuden har jeg betegnet med tal de laveste overgange imellem de steder, hvor havet vilde trænge dybest ind i landet, når det steg.

Den ny kystlinie vilde danne fire dybe bugter, nemlig Røddingsøen, Maglemosen, Borremosen og Råbymosen. Igennem Råbymose, Noret og Maglemose vilde havet være nærved at slutte sig sammen, men det måtte dog stige 10', for at Noret og Råbymose skulde komme i forbindelse, og 16 til 17' for at vandet i Noret og i Maglemose skulde flyde sammen. Høje Møn vilde ved 5's stigning af havet blive til et afsondret land, som kun var forbundet med det øvrige Møn ved en smal landtunge; men havet måtte stige 10' for at gøre det til en ø. Der er vel altså næppe rimelighed for, at Møn har været delt i flere øer efter den tid, da de voldsommere bevægelser af vort lands overflade ophørte. Men ligesom det er visst nok, at havet tidligere har gået dybt ind i Borremosen, således er det højst rimeligt, at Maglemosen har været en havbugt; selv i den sydligste del af den er den endnu på flere steder næppe 1' over havets overflade. Det samme gælder om Røddingsø og om Råby- og Budsemarkemose.

Stege by har været befæstet imod nord ved en vold, som strakte sig fra havkysten til Noret. Befæstningen har været af den simpleste slags, da den kun har bestået af en ligeløbende vold uden bastioner med en grav foran. Ved den port, hvorigennem landevejen fører, findes tillige et porttårn, en firkantet, solid murbygning med porten forneden og et par etager ovenfor. Til oplysning om voldens nuværende tilstand og navnlig om dens dimensioner tjener medfølgende plan over Stege. De røde linier betyder de forskellige kystlinier, som havet vilde danne, når det steg 5', 10', 15', 20' o. s. v. over sin nuværende stand. Det midterste af volden ses at være 33' over havet; da jorden indenfor volden imod byen er omtrent 20' over havet, så

er volden altså 13' høj ind imod byen; og da bunden af graven foran volden er 10' o. h., så er volden altså 23' over gravens bund.

Slutteligen bemærkes, at der ved hjælp af de materialier, som findes ved den topografiske afdeling af generalstaben, vil kunne gives detailleret efterretning om beskaffenheden af den egn, hvori ethvert af de på kortet antydede oldtidsmindesmærker findes, ligesom stedet med den største bestemthed kan angives.

København, i Marts 1846.

V. F. A. Læssøe.

Oldsagskommissionen havde tilskrevet amtsforvalter *Paulsen* og særlig takket for den højst interessante **pålstav** med levning af træskrift, indsendt 1825 (MCCCLXXIX).

Herpå svarer Paulsen således:

Den opmærksomhed, som den kongelige kommission for oldsagerne opbevaring har skænket den pålstav, som det har været mig en sand fornøjelse pligtskyldigst at indlevere til musæet for de Nordiske oldsager, lader mig formode, at det ikke vil være den høje kommission ukært at modtage nogle nærmere oplysninger om, hvor samt hvorledes bemeldte pålstav er fundet, m. v. Jeg tillader mig derfor i denne anledning at meddele følgende:

På Keldbymagle mark, omtrent $\frac{1}{2}$ mil fra Stege på Møn, findes, som bekendt, tæt ved Stege Nor, således som plan I nærmere udviser, trede jævnsides i nord og syd stående gravhøje, der bærer navn af de nordlige Trehøje; og ligeoverfor disse, i Keldbylille mark, ses trede andre, de såkaldte sydlige Trehøje, der i størrelse og retning aldeles svarer til hine. Den nordligste og største af disse Trehøje, som på plan I er markeret med litr. A, og hvoraf profil og grundtegning findes på plan II, holder omtrent 100 alen i omkreds, og har en højde af 8 à 9 alen over det tilstødende jordsmon. Denne høj har jeg sidst afvigte efterår ladet udgrave således: Fra en perpendicular højde af omtrent 5 alen blev fra højens østre side, i en skrå retning nedefter, på en distance af omtrent 5 alen gravet ind imod højens midtpunkt, hvorpå udgravningen blev fortsat $2\frac{1}{2}$ alen dybere lige ind til højens centrum. Omtrent i denne dybde stødtes på en fra højens midte ud imod øster af to rader kampesten opført stensætning, $\frac{3}{4}$ alen høj, 3 alen lang og 2 alen bred. Stensætningens bund var brolagt med små sten og åbningerne imellem sidevæggene store sten udfyldte med tang.

Selve stensætningen var lagvis udfyldt med tang og grus, og i

samme fandtes forøvrigt aldeles intet undtagen den förömtalte pålstav med umiskendelige levninger af et derved anbragt træskæft; trende stenknive, lidt rav og et gult pulver, alt nedlagt i stensætningens vestre ende. Ved hjælp af et jordbor overtydede jeg mig dernæst om, at der såvel under stensætningen som ind i höjen, på en distance af over 2 alen, ikkun findes ler af samme beskaffenhed som det tilstødende jordsmon.

Ved en udgravning fra sønder imod nord af den på planen I med litr. B markerede höj blev fundet tvende med brændte ben fyldte urner, af hvilke den ene stod omtrent $\frac{1}{2}$ alen under höjens øverste top, og den anden omtrent 3 alen lavere imod sønder. Øverst i denne sidste urne lå desuden den herved følgende nål, der formentlig har været brugt til en prydelse i håret. Endvidere er i sidst afvigte efterår på Udby mark, tæt ved Stege, udgravet en ikkun omtrent 5 alen over det tilstødende terrain ophöjet liden bakke, der holder omtrent 100 alen i omkreds. I denne höj, hvoraf profil og grundtegnning er fremstillet på plan III, befandtes en i sønder og nord, med en tilsyneladende indgang fra øster, sat stensætning, dannet ved 6 stkr. 2 à $3\frac{1}{2}$ alen höje sten på hver af siderne og tvende sten af lignende størrelse for enhver af enderne. Denne stensætning er opført omtrent $1\frac{1}{2}$ alen over det tilstødende jordsmon, holder 4 favne i længden, 1 favn i bredden, og var forsynet med en stor dæksten, lagt tværs over i midten. I dette rum fandtes, foruden lidt rav, de medfølgende 34 stkr. stenkiler, mejsler og afskallede flintspåner, såvelsom skeletterne af netop 20 mennesker og levningerne af en tilligemed disse begravet hund. Af skeletterne, som upåtvivlcligen var efter mandspersoner, syntes enkelte at røbe en usædvanlig størrelse, men hjerneskallerne, af hvilke herved følger 10 stkr., afviger ikke fra de sædvanlige former. Tæt ved denne således udgravede höj ligger en meget mindre, *vide* plan III, litr. D, hvor, ifølge et folkesagn, en kæmpe, Björn, efter hvem marken, hvorpå höjen ligger, endnu bærer navn af Björncmarken, skal være begravet. Denne höj er jeg betænkt på til foråret at lade udgrave, og i tilfælde af, at der skulde findes noget interessant, skal jeg tillade mig derom at göre indberetning til kommissionen.

Slutteligen giver jeg mig herved den frihed at tilstille kommissionen følgende på Møn til forskellige tider fundne oldsager, nemlig:

- 1) Levningerne af et sjældent smukt gravkar af metal, som, opplöjet i nærheden af de förömtalte Trehöje, for flere år siden er overleveret til hr. politiretssassessor, by- og herredsfoged Meincke (tavle V nr. 1).
- 2) En smuk, udgravet harring, fundet imellem Trehöjene og det

sted, hvor Gammelborg har ligget. Denne ring er ligeledes for nogle år siden indleveret til hr. politiretssassessor Meincke (tavle V nr. 2).

3) En pålstav, fundet under en stor sten ved Mandemarke strand.

4) Et bidsel, opløjet på Bidsinge mark, omtrent $\frac{3}{4}$ mil fra Stege.

Intet vilde forøvrigt være mig kærere, end hvis jeg ved de antikvariske undersøgelser, som jeg, såvidt min tid tillader mig det, ønsker næste sommer at anstille på Møn, måtte blive istand til på nogen måde at berige musæet for de Nordiske oldsager.

Stege, den 20. febr. 1826.

Paulsen,
amtsforvalter.

Liste over billeder på tavlerne.

(De afbildninger, ved hvilke der står en stjerne, er fra grev Danneskjolds samling (D. S.), men vides ikke sikkert at være fra Møn; de findes derfor ikke beskrevne i fortegnelsen over Mønske oldsager.)

Nr.

Tavle I. (Skitser.)

1. Grönsalen, plan og sideskitse.
2. Nøbøllehøj, plan.
3. Do. sideskitse.
4. Høje i Lilleskov.
5. Høje ved Bidsinge.

Tavle II.

(De første 11 nummere tilhører *den ældre stenalder*, hvorunder også henregnes oldsager, som både kan være fra ældre og yngre stenalder.)

1. Skivespalter fra Sprove strand..... A 3991
2. Flækkespalter..... P. Petersen.
- 3.* Benodd med modhager..... A 14631 D. S.
- 4.* Benodd med flintægge A 14633 D. S.
- 5.* Tandet benodd A 14630 D. S.
6. Hjortetaksøxe fra Hjertebjerg A 9452
7. Flækkeblok fra Hjelm P. Petersen.
- 8.* Flække A 12734 D. S.
- 9.* Flækkesav A 12740 D. S.
10. Bor fra Kragething ved Farø A 5248
11. Butnakked øxe af bjergart, Tjørnemark A 12801 D. S.

Yngre stenalder.

12. Tyndnakked, tilhugget øxe, Aborrebjerg 15417
13. Tyndnakked, sleben øxe, opskærpet, Nyborre A 12892 D. S.
14. Tyknakked, sleben øxe fra Stegehøjen..... 4491
15. Bredægget, sleben øxe fra Lillelind..... A 13196 D. S.
16. Skævsidet tværoxe fra Tostenæs kobbeld (alle af flint)... A 13218 D. S.
- 17.* Arbejdsøxe med skafthul A 13339 D. S.
18. Arbejdsøxe med påbegyndt hul, Marienborg A 13351 D. S.

Nr. **Table III.** (*Yngre stenalder, fortsat.*)

1.	Flintmejsel fra Nøbøllehøjen.....	4344	
2.	Benmejsel - do.	4360	
3.	Benprén fra Stegehøjen	4490	
4.	Flækkekniv (segl) fra Busene.....	A 4327	
5.	Rygsav fra Hårbølle	A 14451	D. S.
6.*	Skiveskraber med skaftunge	A 12825	D. S.
7.	Flaskeformet lerkar fra Marienborg	53	
8.	Hængekar af ler fra Nøbøllehøjen.....	4350	
9.	Lerkar fra Stegehøjen	4497	
10.	Lerkarskår med menneskeansigt, Borre.....	4878	
11.	Ravperle, øxeformet, fra Nøbøllehøjen.....	4363	
12.*	Slibesten	A 14655	D. S.
13.	Spydspids fra Røddingehøjen.....	46	
14.	Flintdolk fra Skaglevad, Borre.....	4871	
15.	Stridsøxe fra Nøbøllehøjen	4349	
16.*	Stridsøxe	A 13328	D. S.
17.	Køllehoved fra Østermarke	A 14209	D. S.
18.	Pilespids af flint fra Koster vig	A 6282	
19.	Skålformede fordybninger (skitse) fra Sømarke.		
20.	Lille sten med do. fra Elmelunde	A 14963	

Table IV. (*Ældre bronzealder.*)

1.*	Bronzedolk	B 5596	D. S.
2.	Sværdfæste fra Frenderupgård	B 371	
3.	Spydspids fra Keldbylille	B 5702	D. S.
4.	Pålstav fra Frenderupgård	B 368	
5.	Celt fra Hårbølle	B 5566	D. S.
6.	Segl fra Frenderup	B 6698	
7.*	Bøjlenål.....	B 5683	D. S.
8.	Kniv fra Frenderup	10252	

Yngre bronzealder.

9.	Miniatursværd fra Stegehøjen	4501	
10.*	Spydspids	B 5691	D. S.
11.	Ragekniv, ved Freuchen	3722	
12.	Ragekniv fra Hårbølle	B 2275	
13.	Niptang fra Stegehøjen	4502	
14.	Halsring fra Marienborg	2755	
15.*	Nål	B 5665	D. S.
16.*	Hængekar	B 5682	D. S.
17.	Urne fra Keldby.....	18427	
18.	Firkantet urne fra Råby.....	B 3575	

Nr.

Tavle V. (Jernalder.)

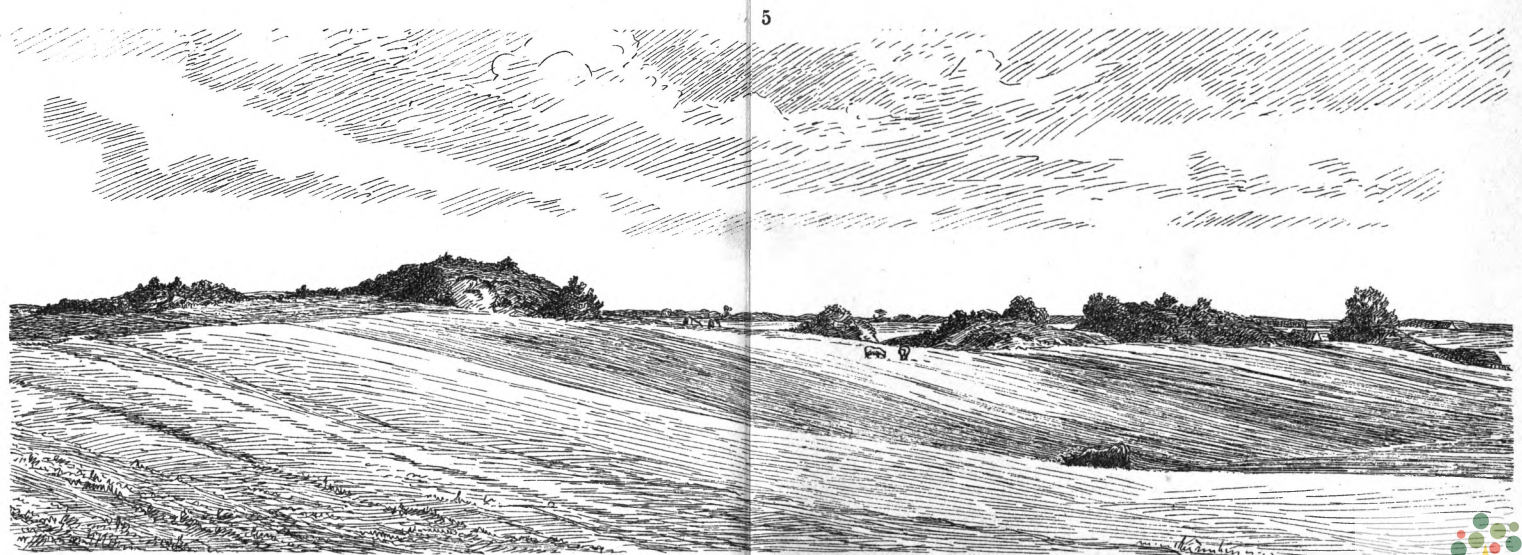
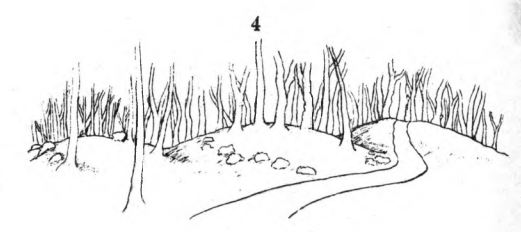
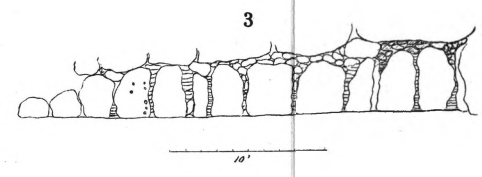
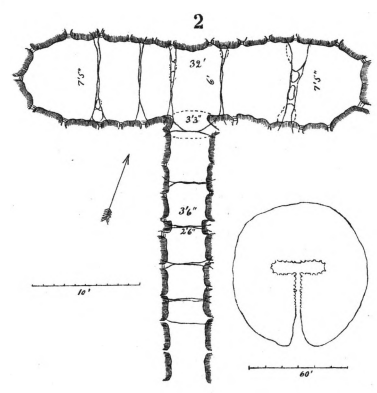
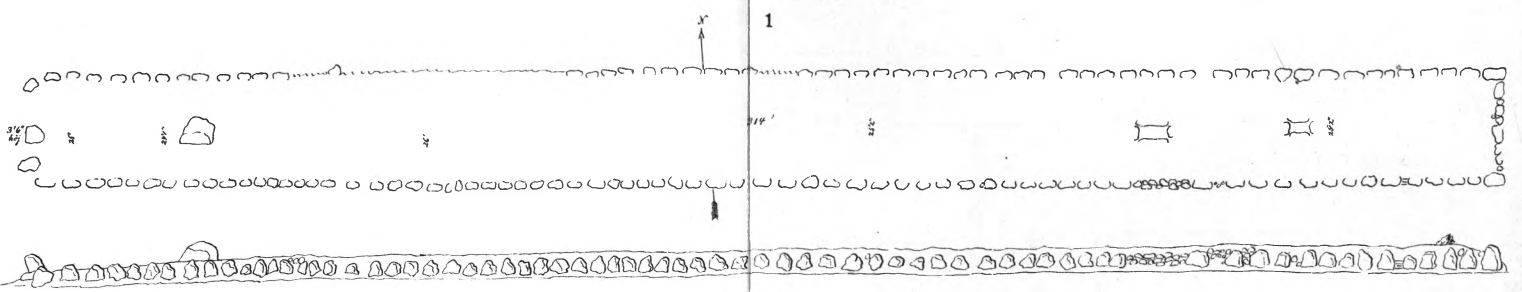
1.	Græsk bronzekar fra Keldby	1471	
2.	Halsring fra Keldby	1472	
3.	Kasserolle fra provstegården	C 7467	D. S.
4.	Do. , mindre, fra Cathrinedal	C 5015	
5.	Remspænde do.	C 5018	
6.	Hængedup do.	C 5017	
7 a.	Bøjlenål fra Keldbylille	C 774	
7 b.	Do. - do.	C 1096	
8.	Ténsten fra Rødkilde.		
9.	Drikkehornsbeslag fra Cathrinedal	C 5016	
10.	Dupsko til do. fra Røddinge	C 5774	
11.	Guldarmbånd fra Råbylille	2155	
12.	Skålformet spænde fra do.	4633	
13.*	Nøgle	C 7486	D. S.
14.	Celt fra Hjelm	C 1092	
15.	Øxe fra Åleback	C 3943	
16.	Ambolt fra do.	C 3933	
17.	Bronzefigur fra Farø	B 530 b	

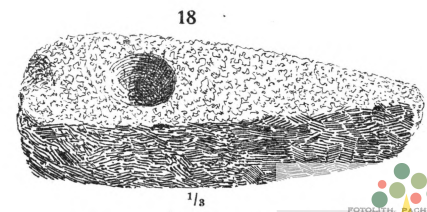
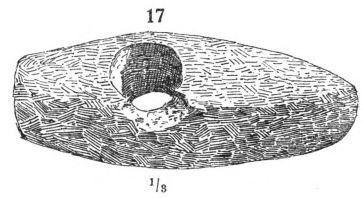
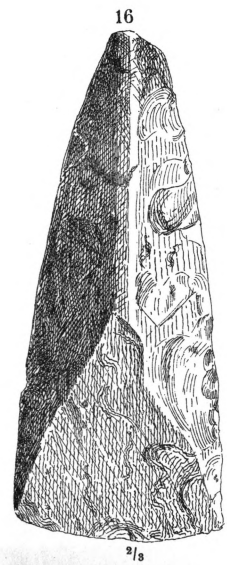
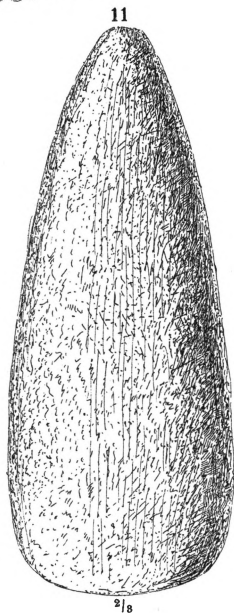
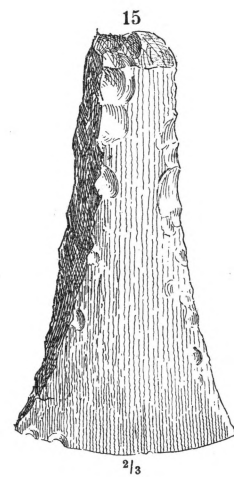
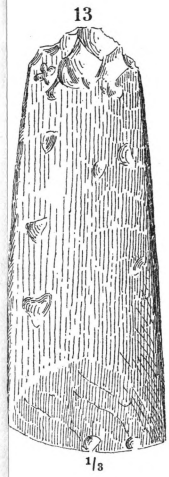
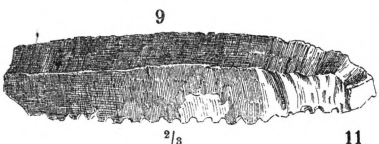
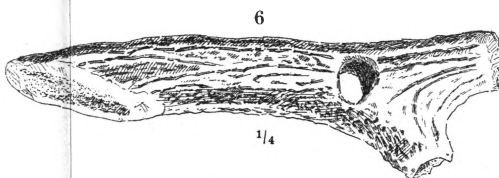
Med hensyn til det medfølgende kort (tavle VI) over Møns oldtidsminder bemærkes, at målestokken er så lille, så at signaturene for at blive nogenlunde tydelige har måttet gøres meget for store. Skönt de nogle steder — ved Hårbølle og i Klinteskovene — er stærkt formindskede, har der endda ikke kunnet blive plads til alle. Öjemedet er imidlertid kun at give en oversigt af höjenes fordeling i store træk. Adskillelsen mellem sten- og bronzealder (rødt og grønt) støtter sig til de oplysninger, som har kunnet skaffes om, hvad der er fundet i höjene; som bekendt har flere höje været benyttede i begge tidsaldere, men i reglen er her taget hensyn til höjens oprindelse. De höje, der endnu er urørte (navnlig i skovene), og de sløjfede höje, om hvilke der ingen nærmere oplysning har kunnet skaffes, er anlagte med sort farve; men de allerfleste af dem kan sikkert henregnes til bronzealderen, navnlig de store højgrupper; dog vil der sikkert også være en del stengrave derimellem, navnlig nærmest kysten. Mærkeligt er det at iagttagte, at af Klinteskoven er strækningen fra Klintholm gennem »Plantehaverne« til »Havrehøj« i »Havrelukket« forsynet med 60—70 gravhöje, medens de store strækninger langs klinten næsten ganske mangler sådanne, og det antages, at disse höje i regelen ikke er rørte. Forklaringen er formentlig den, at Plantehaverne og Havrelukket er yngre skov, men at selve Klinteskoven har været oprindelig; og man kunde deraf slutte, at højbyggerne har foretrukket åbent land fremfor skov. Men herom foreligger endnu ikke samlede undersøgelser fra andre egne.

Ovenfor er allerede henpeget på det særsyn, at den rige stenalders-egn om Sprove, Røddinge—Lind ikke har et eneste minde fra senere perioder.

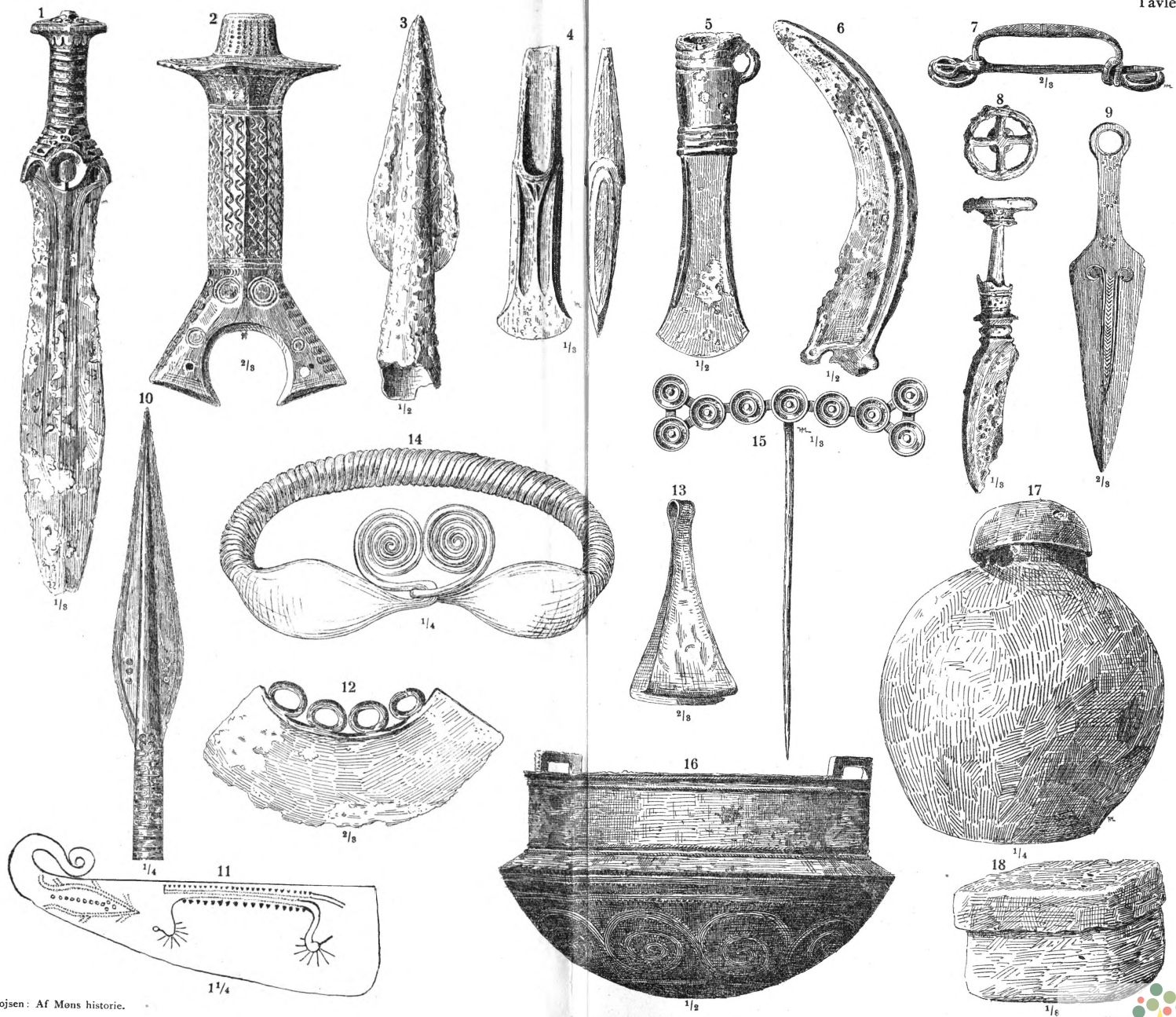
De røde linier gengiver omtrent de af Læssøe indlagte kystlinier ved 5's højvande.

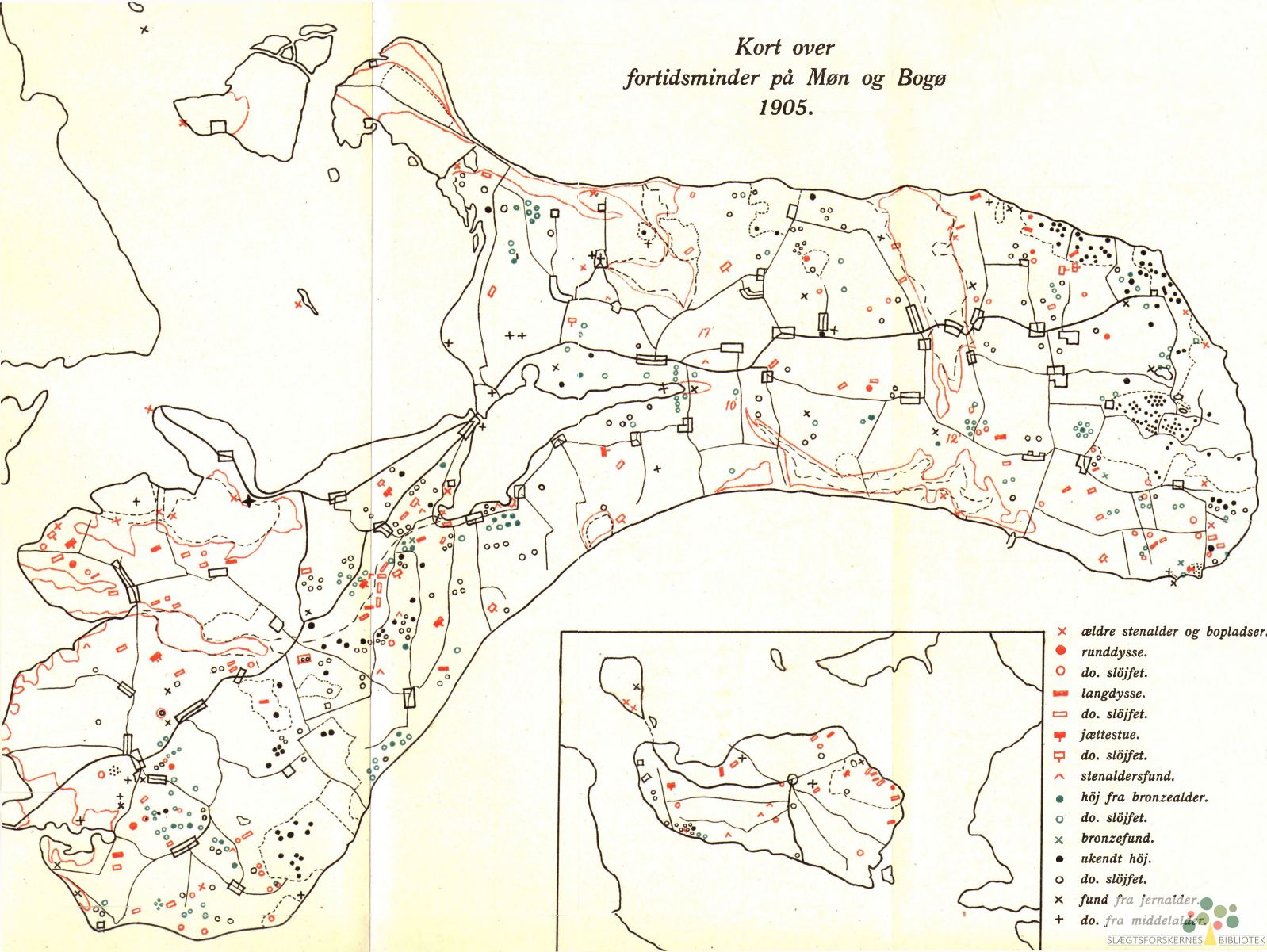

F. Bojsen: Af Mons historie.

Kort over
fortidsminder på Møn og Bogø
1905.

- x ældre stenalder og bopladser.
- runddysse.
- do. sløjfet.
- ▭ langdysse.
- ▭ do. sløjfet.
- ▭ jættestue.
- ▭ do. sløjfet.
- ▭ stenalderfund.
- ▲ høj fra bronzealder.
- do. sløjfet.
- x bronzefund.
- ukendt høj.
- do. sløjfet.
- x fund fra jernalder.
- + do. fra middelalder.